

VELKÉ POSTAVY ČESKÝCH DĚJIN

MARIE
RYANTOVÁ

POLYXENA Z LOBKOVIC

Obdivovaná i nenáviděná
první dáma království

Polyxena z Lobkovic

VYŠEHRAĐ

VELKÉ
POSTAVY
ČESKÝCH
DĚJIN

MARIE
RYANTOVÁ

POLYXENA
Z LOBKOVIC

Obdivovaná i nenáviděná
první dáma království

Polyxena z Lobkovic

VYŠEHRAD

Vyobrazení na přebalu:

Na obálce byl použit portrét Polyxeny z Lobkovic z Lobkowiczských sbírek

Vyobrazení na s. 4:

Polyxena předává karmelitánům sošku Jezulátka

Klášteř Pražského Jezulátka Praha

VELKÉ POSTAVY ČESKÝCH DĚJIN

SVAZEK 20.

Edici řídí Filip Outrata

Obálku a grafickou úpravu

navrhla Michaela Blažejová

Redakční zpracování a rejstřík Dan Török

Odpovědný redaktor Filip Outrata

E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

v Praze roku 2017 jako svou 1596. publikaci

Vydání v elektronickém formátu první

(podle prvního vydání v tištěné podobě)

Doporučená cena E-knihy 270 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

Publikace byla vydána s finanční podporou

Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Recenzovali: Doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)

Mgr. Petr Kopiczka (Státní oblastní archiv Litoměřice)

Copyright © doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., 2016

Typography © Michaela Blažejová, 2016

ISBN 978-80-7429-851-6

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

ÚVODEM

*„Ba víc, než fialy, narcisy, lilje, růže,
ba víc, než perly, rubín, safír i zlato
se její skráně skvějí
a s hvězdami svou krásou závodějí.
Duch nebeský a vše, co mít kdo může,
jak poklad chová tato
Pernštejnka ušlechtilá.
A v hlasu příjemná je, milá,
ba záře zraků těch tak kouzelná je,
že zdá se ti, že vidíš půvab ráje.“¹*

Krásná. Na této charakteristice se snad bez výjimky shodnou všichni, kdo představují osobnost Polyxeny, rozené z Pernštejna, provdané a ovdovělé z Rožmberka a znovu provdané z Lobkovic. Václav Chaloupecký, z jehož knihy pochází uvedený citát, dodal: „... byla krásná, ano tak krásná, že ani dnes po více než třech stech letech [vydáno 1918] půvaby její – jak nám je vymaloval slavný španělský malíř Sanchez Coello – že ani dnes krása její nevybledla. Byla štíhlá, spíše přihublá, což však nebylo na škodu jejímu hrdému zjevu, nýbrž dodávalo jí jen půvabu a graciesnosti. Současníci, kteří s ní přišli ve styk – a byli mezi nimi mužové vynikající – obdivují tuto vznešenou a sličnou ženu...“² Jako by krása byla jedinou či nejdůležitější vlastností žen (pokud se v tomto i jiných případech nejednalo o pouhé kliše), zatímco ostatní aktivity nebyly příliš brány v potaz.

¹ V. CHALOUPECKÝ, *Česká rebelie na Podřipsku*, s. 8 (překlad veršů neznámého italského básníka ze 16. stol., s odkazem na sign. E 2/23 roudnického rodového archivu).

² Tamtéž, s. 8. Přestože je podle současného rodového úzu používána podoba „Lobkowicz“, „lobkowiczský“, v této práci je (až na výjimky) zachováván tradiční tvar „Lobkovic“, „lobkovický“.

Pro Polyxenu z Lobkovic lze však naštěstí uplatnit ještě další charakteristiky, i když v nich se již různí hodnotitelé neshodují tak jednoznačně, případně hodnocení nevyznívá jen pozitivně. Jisté ovšem je, že osobnost této šlechtičny rozhodně nezůstala skryta v řadách jejích dnes neznámých či takřka bezejmenných současníc, ani těch, které přišly před ní či po ní. Naopak náleží mezi ty, jejichž jméno patří mezi nejznámější v české historii. Nebylo to však zdaleka jen díky jejímu vzhledu. Čím se stala natolik proslulou? Otázka, která se takto nabízí, má i širší souvislosti: nakolik bylo pro ženu raného novověku (byť – nebo tím spíše, že – krásnou) možné vyniknout (aniž by to bylo jejím cílem)? Byla chápána jen jako příslušnice svého rodu – něčí dcera, manželka a matka – nebo mohla být akceptována i mimo tyto své tradiční role? To jsou otázky, které zaměstnávají i současnou historiografii zabývající se dějinami žen či *gender history* – a právě ženy, které vystupují z masy dávných pramenů, mohou pomoci je zodpovědět, ať již patřily mezi ty, které obvyklý rámec nepřekročily, nebo ty, které se mu vymykaly. Polyxena z Lobkovic se jednoznačně zařadila mezi ty druhé – a to nejen díky okolnostem, které utvářely její život, aniž měla možnost je ovlivnit, nejen díky osobnostem, které ji obklopovaly, ale i v důsledku postojů, které zaujímal.³

S Polyxeniným společenským postavením manželky hned dvou významných osobností předbělohorských a poté i pobělohorských Čech, a zejména s její rolí v druhém manželství, která toto postavení přesahovala, souvisel život v popředí, jenž na sebe strhával pozornost, ať už pozitivní, plnou obdivu, nebo tu opačnou. Tento úhel pohledu je patrný nejen u jejích současníků (z nichž je známé především svědectví Pavla

³ K *gender history* u nás zejména Z. HOJDA, *Hledá se historie lepší poloviny lidstva*; J. HORSKÝ, *Tematika ženy v německé historicko-antropologické literatuře*; J. PEŠEK, *Dějiny ženy – Téma historické i aktuální*; M. LENDEROVÁ, *Gender history v českých zemích*; J. RATAJOVÁ, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*; K. ČADKOVÁ – M. LENDEROVÁ – J. STRÁNÍKOVÁ (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, tam zejména J. RATAJOVÁ, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, a D. TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století; dále M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR (edd.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*; J. RATAJOVÁ, *Feminismus, dějiny žen a gender history v recenzní rubrice Českého časopisu historického v letech 1990–2002*; L. STORCHOVÁ, *Konceptualizace genderu v Historische Anthropologie*. Ze zahraničních prací alespoň pro raný novověk zejména H. WUNDER, *Er ist die Sonn', sie ist der Mond. Frauen in der Frühen Neuzeit*; N. ZEMON DAVIS – A. FARGE, *A History of Women in the West III. Renaissance and Enlightenment Paradoxes*; B. BASTL, *Tugend, Liebe, Ehe. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*.

Skály ze Zhoře na jedné a Viléma Slavaty na druhé straně), ale i pozdějších historiků. Vzhledem k příslušnosti ke straně, která se stala po pro české dějiny tolik osudné bitvě na Bílé hoře vítěznou – straně katolické, byl výsledný pohled na Polyxenu nejednou dosti jednoznačný, přičemž odrážel jak stanovisko k pobělohorskému vývoji, tak hodnocení aktivit jejího druhého manžela.⁴

Právě s těmito záležitostmi tak souvisí další Polyxenina charakteristika, objevující se nejen v soudobých pramenech, ale i v pozdějších zpracováních: katolička, „Římanka tuhá“. V konfesně stále nesmiřitelněji rozdělené stavovské společnosti konce 16. a počátku 17. století se právě tato náboženská identita stávala stále více určující i předurčující – a podobným způsobem k Polyxeně přistupovala i pozdější česká, a to nejen historická, ale i krásná literatura. Stojí za citaci, jak nahlížela na Polyxenu z Lobkovic ve svém díle *Slavín žen českých* z roku 1894 známá spisovatelka Teréza Nováková (1853–1912): „Jako kdysi ladná Venuše řeckého mythu povstala ze sněhobílé vzdušné pěny mořské, tak tato česká šlechtična vynořuje se z tmavých vln potápějících luhy naší vlasti, vln kalných, krví zbarvených, slzami prosycených. Hrozný proud vlačí jí nohu a třísni její postać lepotvárnou, leč ona pevně stojí na místě vyvoleném, s hrdou duší, neoblomnou vůlí, železnou vírou v zásady vychováním jí vštípené, a všechna moc a bohatství, jež vlny smyly s utonulých, utkává se kolem smělé, bohatýrské ženy jako aureola, a s ní přenáší se na rod její celý, dosud na prsti omladlé vlasti kvetoucí. [...] Vzpomínáme-li si postavy Polyxeny z Lobkovic, ovládají nás city mezi sebou sporné. Podivujeme se energické paní, která dovedla v ruce své strhnouti tolik pokladů a na hlavu krásnou posaditi si korunu moci a slávy, libujeme si v moudrých, pěknou řečí prametek

⁴ Paměti Polyxeniných současníků jsou zpřístupněny edičně: J. JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká: Od defenestrace k Bílé hoře* (a starší souhrnný K. TIEFTRUNK [ed.], *Paula Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623. I–V*); J. JIREČEK (ed.), *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty. I–II. Z historických zpracování zejm. A. GINDELY, Dějiny českého povstání léta 1618, I–IV*; A. DENIS, *Konec samostatnosti české I–II*; TÝŽ, *Čechy po Bílé hoře. I–II*; J. PEKAŘ, *Bílá hora: její příčiny i následky*; J. B. NOVÁK, *Rudolf II. a jeho pád*; V. L. TAPIÉ, *Bílá hora a francouzská politika. Pozitivnější hodnocení Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic* (a částečně i jeho manželky) se kromě druhé práce A. Denise a knihy V. L. Tapiého objevuje ve starší české historiografii jen u J. Borovičky (J. BOROVIČKA, *Pád Želinského*; TÝŽ, *Počátky kancléřování Zdeňka z Lobkovic*), K. Stloukala (K. STLOUKAL, *Česká kancelář dvorská 1599–1608*) a Z. Kalisty (Z. KALISTA, *Zdeněk z Lobkovic*). Viz též P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 7 a 11–17.

složených dopisech jejich a ze srdce jí děkujeme, že ujímala se nešťastných vdov, dívek a manželek, jejichž listů, Polyxeně svědčících, plny jsou české archivy. A zase nedovedeme jí jaksi odpustiti, že její krásná ústa usmívala se ve štěstí, když málem celé Čechy zoufale plakaly, že ozdobila skvoucím diademem knížecím svoje čelo, když tisícové o žebrácké holi blížily se k hranicím vlasti, že nedovedla s mnohými přeskvelými ctnostmi spojití přednost, ve středověku ovšem řídkou, snášenlivost to náboženskou, ale s přísností neoblomnou žádala, aby její poddaní věřili, jak ona věřila, modlili se k Bohu, všech Otcí laskavému, jako ona dle pravidel církve římské se modlila.“⁵ Dokonce i historik a spisovatel Zikmund Winter (1846–1912) neopomenul zmínit Polyxenu ve svém slavném díle *Mistr Kampanus*, vydaném poprvé v letech 1906 a 1907. Nechal ji nejprve vystoupit v rozhovoru s Kryštofem Harantem z Polžic a Bezdržic, kdy se ohradila vůči napadání „jednušek“, tedy katolíků, a zmínila násilí či nepřístojnosti v Ústí nad Labem, Litomyšli a v Praze, a poté dokonce přihlížet po boku Karla z Lichtenštejna staroměstské exekuci, i když ve skutečnosti v té době již byla dávno s manželem ve Vídni.⁶

Někdy přitom byly Polyxenino katolictví a s tím související podpora habsburské politiky dávány do spojení s jejím původem, tedy zejména s její matkou, španělskou šlechtičnou Mariou Manrique de Lara, i když v tomto případě již i starší česká literatura docházela ke smířlivějším stanoviskům a naopak si Polyxenu spíše „přivlastňovala“. Nechme zaznít opět slova Terézy Novákové: „Přes to na Polyxenu Lobkovskou i na české její souvěrce Slavaty, Černíny, Martinice, Trčky z Lípy, Valdštiny aj. zcela jinak se díváme než na cizí vojevůdce a šlechtice, již službami válečnými, státnickými a nábožensky-reformátorskými, císaři prokazovanými, dodělali se v Čechách ohromných statků, rodům vyobcovaným a pokutovaným kdysi náležejících. Huerta, Marradas, Verdugo, Lichtenštejn, Bouquoi, kteří usadili se tam, kde vévodily kdysi erby původu nejčeštějšího, mrazem dotýkají se našich srdcí, kdežto příslušníci šlechty katolické usmířují nás tím, že jako krev z krve české na místech exulantům vyrvaných znova některým věhlasným členem svým přispěli ke cti jména českého.“⁷ Tento

⁵ T. NOVÁKOVÁ, *Slavín žen českých*, s. 309–310.

⁶ Z. WINTER, *Mistr Kampanus*, s. 178 a 465, tam: „Nějaký lokajský člověk otevírá druhé, třetí okno – v jednom, ejhle, kníže Lichtenštejn – toť on, vlasy nazad česané, ulízané, skoro žádné vousy; při něm nějaká nádherná paní, černovlasá, pružná v pohybech, snad paní Polyxena kancléřova, arci, takového divadla svět neviděl a neuvidí snadno.“

⁷ T. NOVÁKOVÁ, *Slavín žen českých*, s. 309–310.

postoj se zdůrazněním Polyxenina „češství“ později nabyl na významu v době nacistické okupace v práci Karla Stloukala (1887–1957).⁸

Zejména od padesátých let 20. století však kromě katolictví stačila k Polyxeninu odsouzení i samotná příslušnost k aristokracii, podílející se na „útlaku lidových vrstev“. Vyjádření nepostrádající působivost použil již Ladislav Stehlík (1908–1987), autor pozoruhodné lyrické trilogie *Země zamyšlená*, provázející po jihozápadních Čechách, při popisu hradu Vysoký Chlumec: „*Tady sedávala paní Polyxena a její fanatická duše sprádala sny plné nenávisti k lidu, zarputile mlčícímu v roubených chalupách pod hradem. Jeho řeč byla i její řečí rodnou, ale původem a vírou se oddálila od něho navzdýcky. Tento chlad a přezíravá zpupnost mrazí z kamene zdiva, mrazí ze sklepních kobek, kde těžká kláda svírala nohy kacířských poddaných, a procházíš-li citlivě prostorami hradu, všude zastudí její chmurný stín. [...] V obou manželech, okázale zbožných, jako by se znásobila zášť proti jinověrcům, z toho plynoucí krutost a ještě větší touha po majetku a moci. S jakou asi rozkoší se dívala tato fanatička z pavlánu Vysokého Chlumce třeba k Jesenicům, kam bylo z Nedrahovic převezeno bezhlavé tělo jediného katolíka, popraveného na Staroměstském náměstí, pana Diviše Černína z Chudenic, jehož zboží jí tak lacino spadlo do klína...*“⁹

Zřejmě nejvyhroceněji se tento pohled projevil na konci padesátých let v knize spisovatelky Niny Bonhardové (1907–1981) nazvané přímo *Polyxena* (1959) a navazující na dvě předchozí díla – *Tanec rabů* (1949) a *Selský mor* (1957); všechna se odehrávají v době posledních Rožmberků, přičemž hlavní postavou je Jakub Krčín z Jelčan, doprovázený hrdiny z lidového prostředí, zatímco příslušníci rožmberské rodiny jsou postavami vedlejšími. Zejména obě poslední díla je možno považovat za prototyp marxistické historické prózy padesátých let 20. století, která zdůrazňovala třídní rozdíly a roli lidu a lidových mas v dějinách, zatímco negativně bylo vylíčeno především fanatické katolictví, zastupované jezuitu, papežským legátem i Rudolfem II. – a také Polyxenou. Právě ona – (kupodivu) na rozdíl od jejího manžela – se stala v očích autorky ztělesněním vrchnostenské utlačovatelky a byla zobrazena jako (opět!) krásná, ale vypočítavá, dravá a církvi věrně oddaná (opět) katolička, věrně plnící příkazy jezuitů a Španělů (!) a nelítostně vystupující vůči poddaným.¹⁰ Objevuje se také

⁸ K. STLOUKAL, *Polyxena z Lobkovic*, roz. z Pernštejna.

⁹ L. STEHLÍK, *Země zamyšlená* 2, s. 287.

¹⁰ N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, např. s. 42–43, 44–48, 55–56, 57, 59, 61, 65, 104 a 255–260.

motiv snahy ovládnout z popudu jezuitů i Petra Voka.¹¹ Současně tak Polyxena v líčení N. Bonhardové naplnila prototyp chladných intrikánek, jejichž ztělesněním byla Mylady z Dumasových *Tří mušketýrů*.¹² Přitom se autorka nevyvarovala řady mylných informací, či spíše předpokladů: například o dlouhém pobytu „ve španělské vlasti své matky na dvoře panovnickové“, s Polyxeniným otcem spojila údaje o jiných příslušnících rodu Mendoza Manrique de Lara,¹³ nepřesně popsala stav Pernštejnských panství po smrti Vratislava z Pernštejna,¹⁴ iniciativu ohledně provdání za Viléma z Rožmberka přisoudila samotné Polyxeně, která tuto možnost navrhla císaři,¹⁵ nechala žít Polyxenina bratra Maxmiliána ještě v době tureckého tažení Petra Voka a provdat v Madridě hned tři sestry¹⁶ apod. Díla Niny Bonhardové byla sice kritikou přijata chladně, získala však mimořádný čtenářský úspěch¹⁷ – a možná ovlivnila i pohled na Polyxenu z Lobkovic. Ten se v té době projevoval také v díle některých historiků: například ve známé knize *Zlatý věk Růží* Františka Kavky (1920–2005), vydané již v roce 1966, především v názorech o jednoznačně katolickém působení Polyxeny na jejího prvního manžela v náboženských otázkách či podobně na Petra Voka v záležitosti převedení dědictví na příslušníky italského rodu Ursiniů.¹⁸ Pozoruhodný je v tomto případě i vliv, který byl přisuzován ženě (a navíc mladé) v tak závažných záležitostech. Ostré odsuzování Polyxenina katolicismu, navazující na starší historické práce vyzdvihující předbělohorskou evangelickou opozici, se tak v padesátých a pozdějších letech spojovalo ještě s dalšími momenty. Má-li ale historie

¹¹ Tamtéž, s. 47 a 223.

¹² J. RAUCHOVÁ, *Obraz posledních Rožmberků v literárním a filmovém zrcadle*, s. 644.

¹³ N. BONHARDOVÁ, *Polyxena*, s. 42 a 45 (Bonhardová uvádí tvar Manriquez).

¹⁴ Tamtéž, s. 146–147 (ještě před Polyxeninou svatbou měl být prodán Pernštejn a zůstat pouze palác na Hradčanech).

¹⁵ Tamtéž, s. 151–152. (Dále např. jmenování Maríi Manrique abatyší u sv. Jiří na s. 154–155 a 253.)

¹⁶ Tamtéž, s. 254.

¹⁷ J. RAUCHOVÁ, *Obraz posledních Rožmberků v literárním a filmovém zrcadle*, s. 643–644; též odkaz na kritiku N. Bonhardové – B. BALAJKA, *Historický román na scestí*.

¹⁸ F. KAVKA, *Zlatý věk Růží. Kus české historie 16. století*, s. 103: „Snad sňatek mladé Polyxeny s mužem o tolik desítek let starším byl spojován s hlubšími politickými cíli naklonit pana Viléma více nedočkavým mladokatolíkem, hořícím v duchu tri-dentského koncilu [touhou] uspořádat pražskou bartolomějskou noc.“ [sic!]; k Petru Vokovi s. 131. Kromě toho uvádí F. Kavka různé nepřesnosti – např. že Sedlčany připadly po smrti Jakuba Krčína hned Polyxeně (s. 108) nebo nepřesný popis pohřebního průvodu Viléma z Rožmberka (s. 112).

přinášet objektivní a nestranné informace o dobových událostech s nutným přihlédnutím k dobovému myšlení, může spatřit Polyxenu jen jako zastánkyni jednoho z přístupů, který posléze zvítězil.

Lze ale říci, že česká historiografie, nezřídka ovlivněná jednostranným pohledem na předbělohorský i pobělohorský vývoj, měla s Polyxenou vždy dva zásadní problémy: kromě toho, že byla katoličkou, navíc dle mínění některých autorů „fanatickou“ až militantní, a stála na („protičeské“) straně císaře a habsburské politiky, potažmo i vzdáleného španělského krále, se stávala terčem kritiky i její „majetková politika“ (či spíše „vypočítavost“, ne-li „chamtivost“), především získávání konfiskovaných („českých“) statků po Bílé hoře. V poslední době se do centra pozornosti dostává i její zadlužení. Zatímco ostří hrotů „protikatolických“ (či již zmíněných „protičeských“) názorů se postupně otupují a naopak se objevují zmírňující pohledy – i když nelze přehlédnout ani jejich jistou setrvačnost, výhrady majetkového rázu lze nalézt v podstatě dodnes. Patrné jsou například v jinak mimořádné knize Jaroslava Pánka *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance* z roku 1989. „Krásná(!) katolička(!)“ (případně „horlivá katolička“), jejímž úkolem bylo darovat Vilémovi dědice, „nezakrývala svou citovou zdrženlivost“ (což při věkovém rozdílu více než třicet let a vzhledem k řádnému Polyxeninu vychování příliš nepřekvapuje), přesto nejvyšší purkrabí a rožmberský vladař „svatbu s Polyxenou vystrojil bez nejmenšího zřetele na náklady“, takže „nevěstiny šperky a vzácné nádoby, hostina v Rožmberském paláci [...] a zábava hostů spojená s ohňostrojem, karnevalem a produkcí rudolfínské kapely, to vše stálo ženicha desetitisíce kop grošů, za něž by snadno pořídil slušné panství“.¹⁹ Zjištěné motivy byly přisouzeny (byť v tomto případě nejspíše nikoli zcela neoprávněně) Polyxeninu bratrovi, jemuž Rožmberk odpustil věno, ale který měl údajně pomýšlet i na zisk dědictví po svém švagrovi na úkor Petra Voka. Na „zchudlé příbuzenstvo, jemuž se nyní otevřela rožmberská pokladna dokořán“, podle autora nezapomínala ani Polyxena. Sama ale „rozhazovala manželovy peníze v rozsahu, na jaký sotva pomyslely její předchůdkyně z knížecích rodů“, protože to byla „vskutku náročná manželka. Milovala tanec a maškarní zábavy, ráda k sobě poutala pozornost vznešené společnosti a navíc se dovedla skvěle oblékat a zdobit. Na Viléma se jen hrnulý účty za zlato, diamanty, náhrdelníky a jiné šperky, za vzácné látky a kožešiny, za práci krejčovských a kloboučnických mistrů i za vybavení fraucimoru.“ Nakonec dosáhla především toho,

¹⁹ J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance*, s. 226–227 a 236.

že jí Vilém již na smrtelném loži postoupil své domy a zahrady na vltavském břehu pod Pražským hradem. Zejména na ni ovšem převedl velmi výnosné roudnické panství, když už předtím se zřejmě pod jejím vlivem rozhodl omezit ostatní investice a na sklonku života soustředil pozornost právě k Roudnici (přestože „peněz bylo zapotřebí na dokončení Kratochvíle, k úpravám paláce na Pražském hradě i k velkorysému budování nových mlýnů, [...] jen v roce 1591 do ní vložil přes devět tisíc kop, mnohem víc než do staveb na všech jihočeských panstvích dohromady“). Tyto zisky tak pro pětadvacetiletou ženu představovaly podle J. Pánka za pět let společného života „odměnu přímo královskou.“²⁰ Zvláště na zadlužení Polyxeny z Lobkovic, ale i jejího manžela, a to nikoli překvapivě s jednostranně negativním akcentem (a bez srovnání s jinými), v posledních letech upozornil J. Čechura.²¹

Zásluha na tom, že Polyxena z Lobkovic patří dnes mezi nejznámější ženy pokud ne přímo českých dějin, pak bezpochyby alespoň českého raného novověku, přísluší především Josefu Janáčkovi. Jeho pasáže, provázející čtenáře takřka celým Polyxeniným životem v knize *Ženy české renesance*, jsou díky barvitému a poutavému líčení a bohatému jazyku těžko překonatelné a nabývají až beletrizujícího rázu. Profesionálně (de)formovaný historik však při jejich četbě postrádá odkazy na zdroje uváděných informací (přičemž J. Janáček se opřel zejména o svědectví Pavla Skály a nevyužil ani výsledky tehdejšího domácího i zahraničního bádání). A alespoň občas se neubrání ani pochybnostem, zda lze snadno odhadovat či podsouvat individuální myšlenky a pohnutky aktérům tehdejšího dění a zda skutečnost nebyla přece jen odlišná. Příslušný přístup, který je možno označit za psychohistorický, má sice svá oprávnění, ale i značná úskalí – a jak konstatovala už historička Marie Koldinská, Janáčkovy pokusy o vhled do ženského stylu myšlení a jednání vyznívají značně jednorozměrně a ne vždy přesvědčivě (zvláště ve srovnání s líčením osudů Albrechta z Valdštejna). Janáčkovou předností je sice silný a působivý příběh, tvořící základní dějovou linii jeho knih, současně však chybí dostatečný zřetel na vliv příslušné doby a prostředí. To platí i pro vylíčení Polyxeny, kde M. Koldinská Janáčkovi vytýká především nedostatečné zohlednění „vysoce emocionálního fenoménu, jakým [nesporně

²⁰ Tamtéž, s. 234–235 a 259–260.

²¹ J. ČECHURA, *Nová Polyxena? Nikoli!*; TÝŽ, *Alena Roupovská – Polyxena Lobkovská: Poučná historie jednoho dluhu*; J. ČECHURA – A. M. ČERNÁ, *Stavy kontra Popel z Lobkovic – letní spor roku 1609*; TITÍŽ, *1609: letní spor českých stavů a kancléře Lobkovice II.*; J. ČECHURA, 5. 5. 1609 – Zlom v nejdelším sněmu českých dějin.

byla] otázka vlastní náboženské sebeidentifikace pro podstatnou část raně novověkých lidí“, stejně jako nepřesné označení Polyxenina vystupování a jednání zvláště v souvislosti s rozdíly mezi ženským a mužským pohledem.²²

Pozitivní, přitom věcný názor na Polyxenu (a zároveň i jejího manžela) nabídla kromě již zmíněného Karla Stloukala v roce 1940 či Bohdana Chudoby o pět let později²³ (a také Václava Chaloupeckého už v roce 1918) na počátku sedmdesátých let 20. století s využitím korespondence obou manželů zejména práce Miloslava Volfa.²⁴ Byla vydána takřka v samizdatu, i když část příslušných Polyxeniných dopisů zveřejnil již František Dvorský ve své průkopnické edici *Staré písemné památky žen a dcer českých* v roce 1869.²⁵ Nejdůkladnější vhled do korespondence nejvyššího kancléře Českého království a jeho manželky ovšem umožnil svou rozsáhlou edicí nazvanou *Svědectví o ztrátě starého světa* historik a hispanista Pavel Marek. Ten se vydatně se věnuje studiu osudů nejen Polyxeny z Lobkovic a jejího manžela, ale i syna a v poslední době také její matky a sester, především v rámci kontaktů se španělským královským dvorem.²⁶ Objektivně a bez zaujetí, případně s pozitivním podtextem přistupují k Polyxeně i další autoři zabývající se dějinami raného novověku

²² M. KOLDINSKÁ, *Mezi střizlivostí a dramatičností: K literárním, psychohistorickým a filozofickým rovinám tvorby Josefa Janáčka*, zejm. s. 92–95; srov. kritickou reakci J. Pánka – J. PÁNEK, *Mezi dějinami historiografie a autorskou sebe prezentací (Josef Janáček v pojetí Marie Koldinské)*. Viz i Antonín Kostlán v předmluvě k již třetímu vydání *Žen české renesance* z roku 1996 – A. KOSTLÁN, *Ženy v dějinách a Josef Janáček*. K hodnocení J. Janáčka též P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 17.

²³ B. CHUDOBA, *Španěl na Bílé hoře*.

²⁴ M. VOLF, *Zdeněk a Polyxena z Lobkovic za povstání a po něm ve světle své korespondence*. Odkaz na tuto práci a její význam pro zkoumání Polyxenina vystupování po Bílé hoře uvádí i Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*, s. 71. Již z roku 1969 pochází zajímavá, i když ne zcela kritická nepublikovaná diplomová práce L. Mikeščíkové – L. MIKEŠČÍKOVÁ, *Polyxena Lobkovská z Pernštejna*.

²⁵ F. DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*.

²⁶ P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*; TÝŽ, *Dětství a dospívání Václava Eusebia z Lobkovic*; TÝŽ, *Matka a syn*; TÝŽ, *Poselství lásky a osamění*; TÝŽ, *Roudničtí Lobkovicové a pobělohorské konfiskace*; TÝŽ, *Las damas de la emperatriz Maria*; TÝŽ, *Španělský královský dvůr očima české šlechtičny. Luisa z Pernštejna v procesu politické a kulturní komunikace mezi Prahou, Vídní a Madridem*, aj. Španělskou rodinnou korespondenci Polyxeny, Johany a zejména Luisy z Pernštejna se předtím zabývala ve své disertační práci z roku 1967 J. VÁCHOVÁ, *Španělská korespondence české šlechty na počátku 17. století*.

(Marie Koldinská, Petr Maťa) včetně lobkovického archiváře Petra Kopic-
ky.²⁷ Nezaújatý pohled poskytují rovněž speciální práce zabývající se per-
nštejnskou, resp. roudnickou knihovnou a vztahem Polyxeny z Lobkovic
a její matky ke knihám.²⁸ Přesto se lze setkat s mnohdy letnými a ničím
nepodloženými, nezřídka rozporuplnými poznámkami, věnovanými této
nepřehlédnutelné osobnosti v nejrůznějších pracích zabývajících se obdo-
bím, v němž se odvíjel její život, a především pak událostmi, které jsou
v českých dějinách stále považovány za klíčové.²⁹ Jejím současníkům se
však mnohdy nedostává ani stínu této pozornosti, nebo se ocitají v zor-
ném poli zájmu jen v mnohem menší míře.

Dosavadní zpracování tak přinášejí o Polyxeně různé množství infor-
mací, z nichž některé jsou jednostranně formulované či zatížené růz-
nými omyly; jejich vyjmenování by bylo dlouhé, aspoň některé z nich se
však tato kniha snaží uvést na pravou míru, i když se mnohdy jedná jen
o detaily. Ani v tomto případě však nelze objasnit vše, protože množství

- ²⁷ M. KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, passim; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, passim; TÝŽ, *Polyxena Lobkovická z Pernštejna na cestě do barokního nebe*; TÝŽ, *Zdeněk Vojtěch z Lobkovic, Polyxena z Pernštejna a jejich korespondence*; P. KOPIČKA, *Obligace, kvitance a jiné písemnosti*; TÝŽ, *Role úvěru při předání litomyšlského panství*; TÝŽ, *Dvůr Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny z Lobkovic*; TÝŽ (ed.), *Deníky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku*; TÝŽ, *Lobkovický archiv roudnický v roce 2010*; TÝŽ, *Listy Zdeňka Vojtěcha z Lobkovic sestře Johance*; H. LEGNEROVÁ – P. KOPIČKA, *Jews, Burghers and Lords*. O objektivní přístup se snaží i autorka těchto řádek – viz alespoň M. RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic a její hospodářská činnost*; TÁŽ, *Polyxena z Lobkovic*; TÁŽ, *Vztah Zdeňka Vojtěcha Popela a Polyxeny z Lobkovic ke kostelu Panny Marie Sněžné a františkánům*; TÁŽ, *Podíl jezuitů na rekatolizaci panství Vysoký Chlumec*; TÁŽ, *Tisky Blažeje Jičínského a Jana Chmelouce*; TÁŽ, *Kdy se narodila Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna?*; TÁŽ, *Jan Cyaneus a jeho báseň ke svatbě Viléma z Rožmberka a Polyxeny z Pernštejna* aj. Podobně (většinou na základě uvedených prací) V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, passim. Za zmínku stojí nedávné beletristické zpracování Vladimíra Přibského (V. PŘIBSKÝ, *Záhadný úsměv Polyxeny z Lobkovic*), které je zajímavé tím, že sice zcela rezignuje na historickou skutečnost, ale vyznačuje se – oproti dřívějším literárním dílům – pozitivním vyličením kněžny.
- ²⁸ Z řady prací J. Kašparové alespoň J. KAŠPAROVÁ, *Knížní dary španělské šlechtičny Marie Manrique de Lara*; dále A. RICHTEROVÁ, *Vývoj roudnické lobkovické knihovny*; TÁŽ, *Polyxena von Lobkowitz, geborene von Pernstein*.
- ²⁹ Tak Robert J. W. Evans zmiňuje, že se „Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic oženil s Polyxenou, **temperamentní a pánovitou** dědičkou z rodu Pernštejnů“ (R. J. W. EVANS, *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, s. 240); autoři knihy *Věk urozených* zase uvádějí, že se „urození hosté…… setkávali [v pernštejnském domě] s **uzavřenou a pyšnou** Polyxenou“ (V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 336) [obojí zvýraznila M. R.].

využitelných zdrojů je omezené, a to přesto, že se k životu Polyxeny z Lobkovic – zvláště ve srovnání s jinými jejími vrstevnicemi – zachovalo nemalé množství pramenů. Je to zásluhou zejména nesmírně bohaté korespondence, uložené dodnes v Lobkowiczském rodinném archivu a zahrnující nejen dopisy rodinných příslušníků, ale především řady dalších osobností. Jsou mezi nimi domácí i zahraniční šlechtici, církevní činitelé nej různých úrovní a z různých zemí, papežští nunciové, španělští vyslanci i členové vládnoucího rodu. Nejen její ohromný rozsah je však důvodem, proč toto pramenné bohatství zatím nebylo prozkoumáno tak, jak by bylo možno si přát. Kromě jazykové a paleografické náročnosti bohužel sehrává roli i obtížnější přístupnost archivu, který je soukromým majetkem rodu. S politováním je tedy nutno konstatovat, že ani tato práce nemůže všechny mezery zaplnit a zodpovědět mnohé otázky – současně je však nutno dodat, že důkladný průzkum všech pramenů by si vyžádal velmi dlouhou dobu, aniž by jeho výsledky mohly přinést komplexní pohled. Jedna z nejvýznamnějších dam české historie si tak nadále ponechává nemálo svých tajemství, přestože jejich osvětlení by mnohdy mohlo přispět i k poznání řady dalších souvisejících otázek.

Tato kniha si klade neskromný cíl provést čtenáře životem výjimečné ženy, jakou Polyxena z Lobkovic bezesporu byla. Aby bylo možné vylíčit její životní peripetie, bude třeba podat mnohdy obsáhlejší vysvětlení některých dobových událostí a přiblížit různé dobové souvislosti. Pro poznání Polyxenina rodinného zázemí a prostředí, které ji formovalo, je věnována poměrně detailní pozornost životu jejího otce, Vratislava z Pernštejna – a to tím spíše, že jeho nákladný životní styl přinesl všem členům jeho rodiny nejen zprvu nepochybně luxusní a příjemné zázemí, které nastavilo jejich životní standard i do budoucna, ale posléze i neblahé důsledky a ovlivnil jejich život (včetně Polyxeny) zcela zásadním a fatálním způsobem. Důkladnější pozornost je věnována také vylíčení aktivit Viléma z Rožmberka v době, kdy byl Polyxeniným manželem, stejně jako působení jejího druhého manžela, nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, které mělo na Polyxenin život přímý dopad a s nímž byla neoddělitelně spojena.

Na tomto místě bych ráda vyslovila poděkování jednak nakladatelství Vyšehrad, které o vydání knihyjevilo trpělivý zájem, jednak Grantové agentuře Filosofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, která je podpořila, a jednak Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy

ČR, které poskytlo finanční podporu. Díkem nemohu opomenout pracovníky všech institucí, které poskytly prameny a zdroje: Národního archivu v Praze, Archivu Národního muzea v Praze, Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli, Státního oblastního archivu v Třeboni a jeho pracoviště v Jindřichově Hradci, Státního okresního archivu v Prostějově, Knihovny Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Národní knihovny České republiky, Knihovny Akademie věd České republiky, Akademické knihovny Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích, ale i Knihovny vévody Augusta ve Wolfenbüttelu či Rakouské národní knihovny. Zvláštní poděkování patří v tomto ohledu panu Williamu Lobkowiczovi a ředitelství Lobkowiczských sbírek za možnost bádání v Lobkowiczském archivu (před jeho přestěhováním), a především pracovníkům někdejší žitenické pobočky Státního oblastního archivu v Litoměřicích, kde se původně nacházel Lobkovický rodinný archiv, zejména archiváři Mgr. Petru Kopičkovi za různé konzultace a také podnětné připomínky v rámci lektorského řízení, jehož se laskavě ujal, stejně jako doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D. z Univerzity Pardubice. Poděkování chci vyslovit také všem dalším kolegům a přátelům, ať již z Jihočeské univerzity či jiných pracovišť, kteří se o vznik knihy zajímali a absolvovali se mnou o Polyxeně z Pernštejna/Rožmberka/Lobkovic či o souvisejících otázkách různé podnětné diskuse a rozhovory.

Rodinné zázemí a dětství

Jakkoli se to může zdát nespravedlivé, osudy každého člověka výrazně ovlivňuje to, do jakých poměrů se narodí. Platí to i v současnosti, kdy je alespoň v našem prostředí zaručena právní rovnost všech bytostí. O to více určující to však bylo v minulých staletích, pro něž byla nadlouho charakteristická právní vícekolejnost a princip personality práva podle příslušnosti k jednotlivým stavovským skupinám. Právo tak představovalo určité privilegium, výsadu, která zvýhodňuje určité skupiny a jednotlivce vůči ostatní společnosti. Typickým rysem feudálního práva byla zásadní diferenciaci při ochraně příslušníků společnosti a jejich zájmů, a to v závislosti na jejich společenském postavení. Feudální právo neznalo a neuplatňovalo princip rovnosti ani uvnitř jednotlivých skupin. Pro budoucí životní cesty nově narozené bytosti proto bylo zcela rozhodující a určující, v jakém prostředí se ocitne. Malá Polyxena patřila z tohoto hlediska jednoznačně mezi ty šťastnější a osud k ní byl nadmíru příznivý – v době jejího narození bylo v Čechách a na Moravě jen málo rodin, které by mohly nabídnout lepší původ a postavení.

Polyxenin otec Vratislav z Pernštejna (1530–1582) byl příslušníkem významné aristokratické rodiny, patřící mezi prastaré české a moravské šlechtické rody. O vzestup rodu majícího v erbu černou zubří hlavu, kterou podle legendy obdržel dávný předek za to, že zbavil krajinu škodlivého zvířete, se zasloužil zejména Polyxenin praděd Vilém (1438–1521). Ten výrazně rozmnožil rodový pozemkový majetek a za jeho života se rod Pernštejnů stal jedním z nejzámožnějších a nejvlivnějších panských rodů v Čechách i na Moravě.³⁰ Významného postavení dosáhl i jeho syn, Polyxenin

³⁰ K rodu Pernštejnů J. SOUKAL, *Páni z Pernštejna*; J. TEPLÝ, *Pernštejnové. (Příspěvky k dějinám feudálního rodu)*; G. KADLEC – J. KOTYK, *Pernštejnové*; P. VOREL, *Páni*

Jan z Pernštejna, zvaný Bohatý,
Polyxenin děd – vyobrazení
na medaili z roku 1543

prastrýc Vojtěch (1490–1534), který byl dokonce v roce 1526 zmiňován jako jeden z domácích kandidátů na uprázdněný český trůn. Ještě v době jagellonské (v letech 1514–1523) a poté znovu od nástupu nového panovníka zastával prestižní a také výnosný úřad nejvyššího hofmistra Českého království. Dosažených rodových pozic mohl rovněž plně užívat nejen jeho bratr a Polyxenin děd Jan, zvaný Bohatý (1487–1548), ale i jeho syn, Vilémův vnuk, který dovedl svůj rod k vrcholu a mezi příslušníky panského stavu v českém království zaujal jedno z nejpřednějších míst. To, že byl nazýván Vratislavem Nádherným, svědčí o tom, že patřil mezi výrazné reprezentanty své doby a platil za pravého renesančního kavalíra.³¹ Předpoklady k tomu získal velice brzy, přičemž mohl využít nejen svých schopností a reputace svého rodu, ale i doporučení jednoho z čelných představitelů dvora Ferdinanda I., habsburského vojevůdce Mikuláše ze Salmu († 1550), který byl příbuzným jeho nevlastní matky a tchánem jeho sestry Kateřiny. Ještě jako třináctiletý mladík vstoupil Vratislav v říjnu 1543 do služeb Ferdinanda Habsburského a stal se služebníkem jeho synů, arciknížete Ferdinanda (1529–1595), který se měl v budoucnu stát na řadu let českým místodržícím, a především jeho jen o dva roky staršího bratra Maxmiliána (1527–1576), pozdějšího císaře Maxmiliána II.

Službu mladý Vratislav zahájil jako bezplatný osobní číšník (čili šenk či Mundschenk) v družině mladšího Ferdinanda, s nímž přes zimu 1544/45 pobýval v Bruselu a získával první zkušenosti u dvora někdejších burgundských vévodů. Pak přešel rovněž jako číšník do družiny staršího

z Pernštejna (Českomoravský rod v zrcadle staletí); TÝŽ, Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané 8.–9. 9. 1993 v Pardubicích; TÝŽ, Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy.

³¹ K Vratislavovi z Pernštejna Z. KALISTA, *Vratislav z Pernštejna*; J. PÁNEK, *Politika náboženství a každodennost nejvyššího kancléře Vratislava z Pernštejna*, tam i charakteristika pramenné základny a nástin požadavků na životopis Vratislava z Pernštejna. Souhrnná monografie Vratislava z Pernštejna dosud neexistuje, důkladnější pozornost mu naposledy věnoval P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 305–306; dále TÝŽ (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*.

Maxmiliána. Brzy poté, co po jeho boku poznal různé cizí končiny a zažil i tažení šmalkaldské války (20. dubna 1547 se snad zúčastnil, či spíše přihlížel i známé bitvě u Mühlberku), se s ním a dalšími šlechtici v červnu 1548 vydal z Augšpurku přes Milán a Janov do dalekého Španělska, kde měl mladý arcikníže u dvora svého strýce Karla V. získávat vladařské zkušenosti a zastávat úřad místodržitele v sídelním městě, kastilském Valladolidu. Maxmilián se tam již v září téhož roku také oženil s císařovou dcerou, sestrou pozdějšího španělského krále Filipa II. (1527–1598) a tedy svou sestřenicí infantkou Marií (1528–1603).³² Mladý Pernštejn tak dostal zcela výjimečnou příležitost seznámit se s prostředím, které i později zůstalo většině českých a moravských šlechticů naprosto vzdálené a neznámé. Během čtyř dalších let postupně vystřídal různé dvorské funkce od arciknížecího číšníka přes komorníka po „štálmistra“ (zodpovědného za koně a dopravu). Získal bohaté zkušenosti i Maxmiliánovo přátelství, které přinášelo mnohé přísliby do budoucna. Setkání s tehdejší světovou velmocí, jejíž moc sahala až do zámoří, nemohlo na Pernštejna nezapůsobit. Během svého pobytu si osvojil kastilštinu a získal obdiv ke španělské kultuře, dvornímu ceremoniálu i systému královského katolického absolutismu.³³

Díky svým cestám do „*království hispánských*“, které vedly přes severní Itálii a západní Evropu a nebyly v té době zvláště pro české šlechtice ještě příliš časté, se stal také zkušeným cestovatelem, obeznámeným jak se vzdálenými kraji a jejich zvyklostmi, tak se strastmi a problémy, které tehdy cestování provázely. Ve Španělsku nepobýval nepřetržitě, poprvé se vrátil do Čech na jaře 1549 po smrti svého otce a do roku 1551 pak absolvoval cestu z Čech do Španělska ještě nejméně čtyřikrát. Službu u Maxmiliána přitom nepřerušil, působil i jako jeho posel.³⁴ Právě s ohledem

³² Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*, s. 65n; J. PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie*, s. 144; V. BŮŽEK, *Vratislav z Pernštejna mezi Prahou, Litomyšl a Vidní*; TÝŽ, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, s. 79; P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 210 a 237n; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 394 a 832. Ke složení Maxmiliánova dvora a Vratislavovi z Pernštejna R. HOLTZMANN, *Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung*, s. 79–80. Informaci o Vratislavově bezplatném působení ve službách arciknížat uvádí V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, s. 79 („hat keine Besoldung“), k působení u Ferdinandova dvora Tamtéž, s. 83.

³³ G. KADLEC – J. KOTYK, *Pernštejnové*, s. 197; dále i Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*, s. 65.

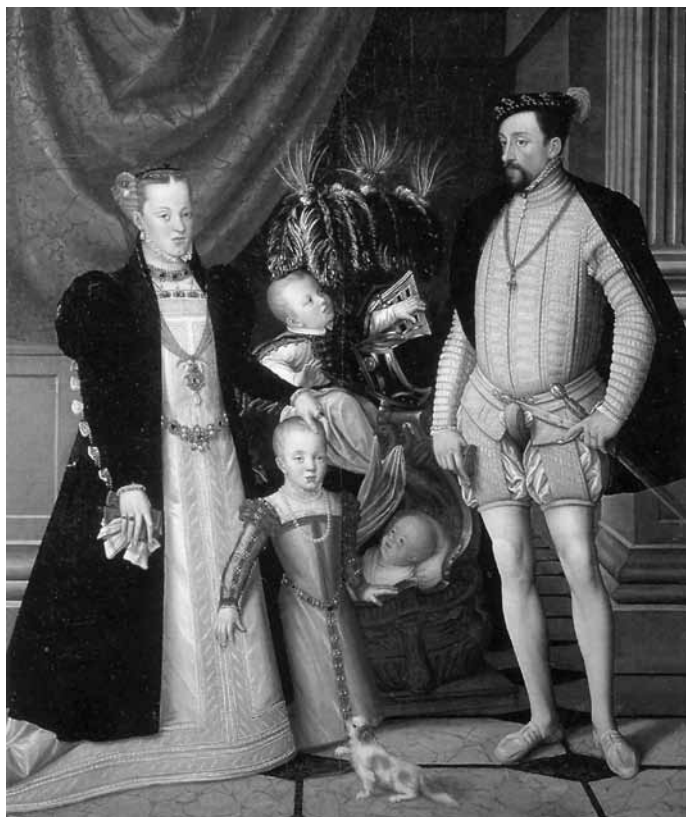
³⁴ Viz P. VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*, passim.

na to, že byl ze svých předchozích cest dobře obeznámen se severní Itálií i tamními lidmi a zvyky, jej Ferdinand I. v dubnu 1551 pověřil, aby stanul – v pouhých jednadvaceti letech, i když se to neobešlo bez odporu a nelibostí těch starších – v čele známé velké a reprezentativní výpravy české a moravské šlechty. Ta se vydala vstříc Maxmiliánovi, tehdy už od 19. února 1549 přijatému českému králi, a jeho manželce Marii Španělské i dvěma malým dětem do Janova, aby je mohla po jejich návratu z Pyrenejského poloostrova do střední Evropy a příjezdu z Barcelony doprovodit dále do vnitrozemí.³⁵

Akce se uskutečnila nedlouho po potlačeném stavovském odboji roku 1547 a měla současně demonstrovat oddanost české a moravské šlechty panovníkovi. Podobná výprava však neměla v českých dějinách obdoby a její význam byl nejen pro účastníky, ale i pro další vývoj českých zemí mimořádný. Představitelé domácí šlechty se nikdy předtím nevydali na tak velkoryse pojatou a dlouhodobou výpravu, která by neměla válečný charakter, a navíc by se nekonala z úřední povinnosti, ale ryze dobrovolně, jen na žádost panovníka, a dokonce na vlastní náklady. Účastníci, kteří se nenechali odradit předpokládanými nemalými výdaji a možnými důsledky dlouhodobé nepřítomnosti v zemi, chápali cestu jako výhodnou investici a očekávali od ní především získání kontaktů a zkušeností pro případnou budoucí dvorskou kariéru. Na cestu se v červnu 1551 vypravilo 23 pánů a 30 rytířů s bohatým doprovodem, mezi nimi například Vilém z Rožmberka (1535–1592), Zachariáš z Hradce (1527–1589), Jaroslav Smiřický ze Smiřic (1513–1597), Adam ze Švamberka († 1590) a mnozí další. Kvůli opožděnému vyplutí habsburského páru z Barcelony a teprve listopadovému příjezdu do Janova se výprava nakonec protáhla až do ledna 1552, kdy Maxmilián v Innsbrucku oficiálně svůj doprovod rozpustil. Byla také mnohem nákladnější, než bylo očekáváno. Pro všechny zúčastněné však byla účast na ní zásadní. Pobyt v Itálii, během něhož účastníci výpravy navštívili Trident, Mantovu, Milán, Janov či Pavii, přinesl nejen cenné životní zkušenosti, nové kontakty s italskými šlechtici a duchovními, přátelství mezi účastníky a poznání dosud neznámých končin, ale i seznámení s novou renesanční architekturou a celým životním stylem, rozšířeným jižně od Alp. Italské zážitky tak napomohly i jeho rychlejšímu přijetí v domácím prostředí, podnítily renesanční přestavby či stavby nových objektů, zakládání zámeckých kapel, vytváření zahrad a pořizo-

³⁵ Výpravou české šlechty se dosud nejvíce zabýval J. PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie*.

Maxmilián II.
Habsburský
se svou rodinou

vání nových uměleckých předmětů.³⁶ Mezi účastníky výpravy byla i řada přibližně stejně starých – či spíše mladých – osob, jejichž naděje spojené s cestou se splnily a které v druhé polovině století zaujaly na české či moravské politické scéně rozhodující místa. (Jen z těch, kteří byli zmíněni: Vilém z Rožmberka se stal nejvyšším purkrabím, Zachariáš z Hradce moravským zemským hejtmánem, Jaroslav Smiřický hofmistrem, Adam ze Švamberka nejvyšším dvorským a posléze zemským sudím.) Mladí

³⁶ Starší literaturu shrnuje J. PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie*, s. 166–167; k umělecko-historické recepci zejména E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, dále souhrnně E. POCHE a kol., *Umělecké památky Čech I.–IV.*; *Hrady, zámky a turze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I.–VII.*; *Dějiny českého výtvarného umění II/1,2*.

účastníci výpravy mohli v novém králi spatřovat naději nejen na budoucí osobní kariéru, ale i na změnu panujících poměrů a nové rozdělení moci, Maxmilián v nich naopak mohl získat potřebné podporovatele i ve vztahu vůči svému otci Ferdinandu I. Pro Vratislava z Pernštejna, kterého s Maxmiliánem pojilo osobní přátelství a na kterého čekal v budoucnu úřad nejvyššího kancléře, to platilo přednostně.

Těsně před odjezdem do Itálie byl Vratislav z Pernštejna 1. června 1551 jmenován Maxmiliánovým osobním komorníkem s měsíčním platem 40 zlatých rýnských na vydržování sluhy a čtyř koní, odjížděl tedy ve vysoké dvorské funkci a tomu odpovídala i péče, kterou věnoval své reprezentaci. Na cestu, na níž se předpokládaly různé slavnosti včetně rytířských turnajů a klání, si vzal i nákladnou ozdobnou plátovou zbroj. Nechal si ji vyrobit už v roce 1549 v Augšpurku podle knihy návrhů výzdoby snad nejproslulejšího leptače zbrojí 16. století, tamějšího mistra Jörga Sорга mladšího, u nejpřednějších mistrů platněřského řemesla nejen ve městě, ale i v Evropě, jejichž zákazníkem byl i sám arcivévoda Maxmilián. Jednalo se o soupravu, v níž se mohl mladý Pernštejn zúčastnit nejen turnaje, ale po různých úpravách i dalších dvorských slavností, původně zřejmě ve Španělsku. Představa, že se v tomto „železném obleku“ vydával na vlastní cestu, je ovšem romantická a nepřesná: jak uvádí znalec historických zbrojí Ctirad Beneš, rozhodně v této zbroji necestoval, protože to by i pro fyzicky zdatného muže bylo téměř neuskutečnitelné. Je však zřejmé, že vlastní reprezentaci mladý Pernštejn nepodceňoval. Čekaly jej ostatně i jiné povinnosti. Ještě na italském území výpravu spolu s Jaroslavem Smiřickým v Mantově v prosinci 1551 opustil, protože jej Maxmilián vyslal s diplomatickým poselstvím k papeži Juliovi III. do Říma.³⁷

Styky se španělským prostředím, rozvíjené od konce čtyřicátých let, měly pro mladého šlechtice i význam ryze osobní. Není zřejmé, zda již ve Španělsku, nebo spíše až později ve střední Evropě poznal mladou španělskou šlechtici z urozeného, váženého a vlivného původně kastilského rodu Hurtado de Mendoza, který byl jako větev slavného rodu Mendoza známý již od 14. století a odvozoval svůj původ od Diega Hurtada

³⁷ Ke jmenování komorníkem J. PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie*, s. 29 a 146–147; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 832. Ke zbroji J. PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie*, s. 154, dále Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*, s. 66, ale zejména C. BENEŠ, *Zbroj Vratislava z Pernštejna: k turnajům V. BŮŽEK, Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, s. 177–178; k poselství k papeži R. HOLTZMANN, *Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung*, s. 148 (pozn.); J. PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie*, s. 109 a 160.

Návrhy na zbroj
pro pěší souboj
a pro klání
dřevcem pro
Vratislava
z Pernštejna

de Mendoza († 1405). O několik let mladší dívka jménem Maríá Maxmiliána Manrique (asi 1538–1608), dcera dona Garcíí Manrique de Lara y de Silva (1490? – 1565?), který sloužil císaři Karlu V. v Itálii, a jeho manželky Isabel Briseño (it. Isabella Bresegna) y Arévalo († 1567) se ocitla ve Vídni jako dvorní dáma právě Marie Habsburské, Maxmiliánovy manželky. O tom, že vstoupí do jejích služeb, se snad rozhodlo právě v průběhu cesty královského páru z Janova do Milána v roce 1551. Mariin otec, který přejal své příjmení po babičce Inéz z rodu Manrique de Lara, byl vojákem a mladším bratrem císařského diplomata a vojáka a pozdějšího historika, básníka a sběratele dona Diega Hurtada de Mendoza y Silva (1490–1542), markýze de Cañete. Byl rytířem řádu sv. Jakuba, proslavil se jako hrdina v bitvě u Pavie a stal se guvernérem provincie Abruzzo a správcem oblasti Piacenza, která byla součástí parmského vévodství, na něž si činil nároky papež. Matka Isabella, která vyrůstala v Neapoli, ale její mateřštinou byla nejspíše španělština, byla dcerou hraběte Cristofora Briseño a vnučkou pána de Villaquijeda, jejím bratrem byl opat a papežský protonotář Briseño, diplomat Karla V. a po určitou dobu i sekretář neapolského místokrále.³⁸ Právě na přímlovu Isabelly, která se vždy snažila najít pro

³⁸ Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*, s. 67; dále i B. CHUDOBA, *Španělé na Bílé hoře*, s. 60–61; J. FORBELSKÝ, *Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století*, s. 22; k celé rodině (a také o různých variantách erbu Maríi Manrique) především detailně S. KASÍK, *Marie Pernštejnská de Lara*, s. 128.

své děti co nejlepší uplatnění a měla vyhledat královnu Marii při jejím průjezdu severoitalskou Alessandrií (v jejímž okolí tehdy Isabella pobývala na lázeňském pobytu), měla být její třináctiletá dcera María přijata do královských služeb. María později působila jako její vrchní komorná a údajně se dokonce stala její nejoblíbenější dvorní dámou.³⁹ Královna, dcera císaře Karla V. a ortodoxní stoupenkyně španělského katolicismu, se snažila dívkám ze svého „fracimoru“ zajistit vhodné ženichy – a pan Vratislav, vystupující v manželských službách, takovým rozhodně byl, ať již k setkání obou mladých lidí došlo dříve či později. Je ale možné (a odpovídalo by to informacím, které jsou známy o jejich rodičích), že María Maxmiliána Manrique de Lara snad až do sňatku ve Španělsku ani nikdy nebyla a znala je jen z vyprávění, snad se tam vydala až při cestě císaře a císařovny v roce 1556. Její svatba s Vratislavem z Pernštejna, která se konala ve Vídni 14. září 1555 a již je dodnes přikládán mimořádný význam i z hlediska dalšího vývoje česko-španělských politických a kulturních vztahů, patřila k nejvýznamnějším, jaké vídeňský dvůr připravil, tím spíše, že se do jisté míry jednalo o náboženskou manifestaci a sňatek měl být oporou postupně se rozvíjející protireformace.⁴⁰

Snoubenci z tohoto hlediska tvořili velmi vhodný pár. Mladý Pernštejn byl sice původně nekatolíkem, ale k jeho konverzi došlo po otcově smrti snad již na začátku padesátých let ve Španělsku. Podle názoru Jaroslava Pánka a Petra Vorla přitom snad ani nehrála roli snaha zavděčit se Maxmiliánovi, který projevoval vůči reformaci vstřícné a tolerantní stanovisko, nebo jeho otcí, ale nejspíše zapůsobil politický i kulturní vliv španělského světa a orientace na románské prostředí. Vzhledem k tomu, že Vratislavův otec byl předním představitelem českých novoutrakvistů a moravským zemským hejtmanem, hájícím stavovská práva i náboženskou toleranci,

Rodiče a rodina Marii Maxmiliány Manrique de Lara jsou jinak v českém prostředí prakticky neznámí a nezřídka se chybuje i v označování jednotlivých rodinných příslušníků, nejvíce informací uvádí A. L. HERNÁNDEZ, *El niño Jesús de Praga y su donante Polixena de Lobkowitz*, s. 210–223. O rodičích Polyxeny z Pernštejna, jejich sourozencích a jejím datu narození naposledy M. RYANTOVÁ, *Kdy se narodila Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna?*.

³⁹ Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*. Dále k postavení Marii Maxmiliány Manrique de Lara u dvora a o jejím absolvování ignaciánských exercicií pod vedením jezuity Juana Alfonsa Victorii, třetího rektora jezuitské koleje ve Vídni, Ch. F. LA FERL, *Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I.*, s. 131 a 248.

⁴⁰ K významu svatby O. KAŠPAR, *Ke španělským kulturním vlivům v předbělhorských Čechách*, s. 383; dále TÝŽ, *Nástin dějin česko-španělských vztahů*, s. 790.

a nejmladší bratr Vojtěch na rozdíl od svých starších sourozenců nekonvertoval, ale zůstával luteránem, a dokonce se pokusil založit vlastní náboženské společenství, mohl Vratislavův sňatek působit jako demonstrace úspěchu katolického „španělského“ křídla na vídeňském dvoře.⁴¹

Podobně jako u ženicha a jeho příbuzných ležel jistý stín i na tehdy sedmnáctileté nevěstě. Její matka byla v té době příznivkyní učení španělského náboženského reformátora luterského typu Juana Valdése (cca 1490–1541) a spolu se svou přítelkyní, proslulou italskou intelektuálkou Giulií Gonzagou, kazatelem Bernardinem Ochinem (1487–1564) a řadou dalších významných osobností, včetně žen, se stala členkou jeho neapolského kroužku. Dokonce jí byly věnovány některé spisy vydané v tomto okruhu. Z toho důvodu byla nařčena z kacířství a nejpozději od roku 1553 (nebo právě 1555) se o ni začala zajímat obnovená papežská inkvizice. Její manžel sice požádal svého synovce, kardinála Francesca Mendozu, aby ji obrátil zpět k pravé víře, a do věci měl být zasvěcen i sám Ignác z Loyoly, ale tato snaha byla neúspěšná, nejspíše i díky mocnému Isabellinu přímluvci v osobě španělského místodržícího v Milánsku Ferrante Gonzagy. Proces s Isabellou byl sice zahájen až rok po její smrti, roku 1568, ale už v roce 1556, kdy její přímluvce upadl v nemilost, uprchla z Itálie a poté, co se neúspěšně ucházela o místo u vídeňského dvora, se po zbytek svého života snažila unikat a skrývat po Evropě. Krátce zakotvila na doporučení Maxmiliána II. i s nejmladším synem u württemberského vévody v Tübingen, dostala se ke Zwinglimu do Curychu a zatímco její manžel pobýval v Neapoli, skončila posléze ve švýcarské Chiavenně u italských hranic, kde v roce 1567 zemřela. Finanční podporu jí poskytovala právě Giulia Gonzaga, a dokonce i císař Maxmilián II., kterému si stěžovala, že na ni rodina zapomněla, nejspíše v obavách ze styku s kacířkou a ztráty pozic, případně i ze samotných náboženských důvodů.⁴²

⁴¹ Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*, s. 65; P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 187 a 212; J. VÁLKA, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*, s. 58.

⁴² O matce nejvíce Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*, s. 69–70; B. CHUDOBA, *Španěle na Bílé hoře*, s. 60–61; dále i J. RŮŽIČKA, *Italská cesta Jaroslava z Pernštejna*, s. 166 (pozn. 37); zmínka i R. HOLTZMANN, *Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung*, s. 323; dále Hugo RAHNER, *S. J. Ignatius und die Bekehrung der Doña Isabel Briceño*. Roma 1956 (Archivum Hist. Soc. Jesu XXV), a *Fontes rerum austriacarum II.*, Bd. 30. Vienna 1870, s. 384n. O G. Gonzaga Marian ANDREWS, *A princess of the Italian reformation. Giulia Gonzaga (1513–1566), her family and her friends*. London – New York 1912.

Příklon ke katolické víře, který tak Isabellina dcera i její snoubenec a poté manžel projevovali, ať už okázalý či upřímný, měl posílit jejich postavení a současně být příkladem pro ostatní. Nevěsta sice nebyla příliš bohatá, ale otevřela Pernštejnovi přístup do vlivných španělských kruhů u dvora, takže nové manželství mělo navíc přispět i k užšímu sepětí Maxmiliánova dvořana s nimi a se španělským prostředím obecně. Pernštejnovo katolické vyznání sehrálo roli nejen tehdy, když byl již v červenci 1554 vyslán do Anglie, aby se jako zástupce titulárního českého krále Maxmiliána Habsburského účastnil ve Winchesteru svatby španělského krále Filipa II. s Marií Tudorovnou,⁴³ ale zejména když byl po splnění této významné zahraniční diplomatické mise v lednu 1556 na řádové kapitule v Antverpách jako první český šlechtic slavnostně přijat mezi rytíře slavného Řádu Zlatého rouna. Toto známé vysoké vyznamenání, založené roku 1430 burgundským vévodou Filipem Dobrým (1396–1467), bylo udělováno jen výjimečně nejvýznamnějším aristokratům, a to katolíkům, „šlechticům jménem i zbraní“, kteří se výrazně zasloužili o habsburskou dynastii a o šíření katolické víry, měli suveréna řádu „v opravdové lásce“ a přísahali mu pomoc i službu.⁴⁴ Pro mladého, teprve pětadvacetiletého Vratislava z Pernštejna sice přijetí do prestižního řádu znamenalo i ocenění dosavadního působení, ale současně představovalo závazek do budoucna.

Ještě větší význam měl Pernštejnův sňatek v ženichově domácím prostředí. Svatba člena prastarého českého a moravského rodu a předního exponenta habsburské politiky v Čechách s krásnou cizinkou ze vzdálené, snad i poněkud exotické země, spojené i se stále ještě novou panovnickou dynastií, navíc s členkou katolické rodiny a dvorní dámou panovnickovy manželky, se stala veskrze výjimečnou a nezvyklou společenskou událostí – tím spíše, že zde zatím mezi šlechtici nebylo častým zvykem hledat

⁴³ O vyslání Vratislava z Pernštejna do Bruselu, Anglie a Španělska i R. HOLTZ-MANN, *Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung*, s. 208. Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*, uvádějí anglickou svatbu mylně v červenci 1555, od nich i P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 469.

⁴⁴ Detailně viz M. RYANTOVÁ, *Jak „spoleť beránek den“ aneb Vratislav z Pernštejna jako první rytíř Řádu Zlatého rouna z českých zemí*; Vratislav z Pernštejna byl zvolen 26. ledna 1556. O Řádu Zlatého rouna viz *La Toison d'Or, Cinq Siècles d'Art et d'Histoire*; z domácí literatury F. LOBKOWICZ, *Zlaté rouno v Čechách*; TÝŽ, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, s. 122–123 a 162; O. SEMRÁD, *Zlaté rouno v evropských zemích* (tam s. 58). K udělení řádu Vratislavovi B. CHUDOBA, *Španěle na Bílé hoře*, s. 59; Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*, s. 68; J. JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, s. 91; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 394 a 833 (pozn. 385).

si manželku v cizině. Pochopitelně však měla i nemalý politický význam, a to jak pro samotného Pernštejna, tak i pro Marii Maxmilianu a jejím prostřednictvím i pro zástupce Španělska či španělských Habsburků v Čechách a pro posílení vzájemných vztahů, později i pro pronikání katolicismu do Čech.⁴⁵

Vratislav z Pernštejna byl, jak se uvádí, urostlým mladíkem s výraznými světle rusými vlasy (řečeno pozdějšími slovy Mikuláše Dačického z Heslova: byl to muž „*vysokého zrostu a velmi ryšavý*“) a nechyběla mu zřejmě ani fyzická přitažlivost. Tomu by odpovídal i portrét od Jakoba Seiseneggra z roku 1558, nacházející se dnes v lobkowiczské rodové galerii a představující muže v nádherně zdobeném oděvu s kožešinovým pláštěm, který byl dlouho identifikován právě s Vratislavem. Jak ale nedávno upozornila kunsthistorička Blanka Kubíková, vzhledem k tomu, že na něm chybí zobrazení Řádu Zlatého rouna, což by představovalo závažné provinění a porušení řádových ustanovení, jedná se nejspíše o portrét jeho bratra Jaroslava. Fyziognomie obou sourozenců stejně jako jejich snaha o reprezentaci však zřejmě byla podobná.⁴⁶ Vedle dalších předností patřil ženich v době uzavření sňatku také mezi dosti majetné šlechtice. Někdejší rozsáhlý rodový majetek sice jeho otec Jan zatížil množstvím dluhů, ale ještě za svého života se je snažil řešit rozprodáváním některých statků a nadále mu zbývalo nemalé jmění. Po jeho smrti přešel majetek i se všemi závazky na jeho syny Vratislava, Jaroslava (1528–1560) a Vojtěcha (1532–1561), kteří se však ocitli v tzv. sourozeneckém nedílu, takže mohli provádět různé transakce jen společně. Vzhledem k Vratislavovým častým cestám to bylo nevýhodné; proto musel být poněkud nezvykle hned po otcově smrti a ještě před svým odjezdem do Španělska v roce 1548 prohlášen za nezletilého, a tím nezpůsobilého k právním úkonům. To mu ovšem nebránilo ve vedení dosti okázalého života a v nákladné reprezentaci. Svědčí o tom nádherný kord z dílny milánského mistra Antonia Piccinina s jílcem vyrobeným španělskými zlatníky z ryzího zlata a doplněný nákladnou emailovou výzdobou, který nechal vyhotovit snad jako svatební

⁴⁵ Ch. FRITZOVÁ – J. RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna*. Dále P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 85. O dva roky dříve, v roce 1553 se konala ve svatovítském chrámu v Praze svatba rakouského šlechtice Adama z Ditrichštejna (1527–1590), který později získal Mikulov, s katalánskou šlechticnou Margaretou Folch de Cardona y Requesens (1535? – 1609).

⁴⁶ J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*, s. 228. Portrét viz J. DVOŘÁK, *Raudnitzter Schloss-Bilder*, č. 87; M. DVOŘÁK – B. MATĚJKA, *Soupis památek historických a uměleckých*, s. 82; B. KUBÍKOVÁ, *Interpretace dvojportrétu Marie Manrique Pernštejnské de Lara*, s. 196–198.

Portrét Jaroslava z Pernštejna
ve zbroji od Jakoba
Seisseneggera z roku 1558,
dříve považovaný za portrét
Vratislava z Pernštejna

dar pro arciknížete Maxmiliána a který se dnes nachází ve vídeňském Uměleckohistorickém muzeu.⁴⁷ Nešetřil však ani sám na sobě: kromě již zmíněné zbroje si už v roce 1551 objednal v Itálii zhotovení reprezentativního fajánsového souboru skládajícího se mimo jiné z několika mís a nádoby na víno ve tvaru sovy, které byly zdobeny výjevy z pernštejnské rodové legendy, a při příležitosti své svatby pořídil další soubor, opatřený tentokrát erby obou spojených rodů. V roce 1556 si pak nechal vyrobit na zakázku v Augšpurku, nejspíše pro nastávající klání v Praze, hned dvě další unikátní a honosné zbroje. V Norimberku objednával stříbrné stolní soupravy, věnoval se také různým společenským zábavám, včetně hazardních her (už v roce 1550 prohrál s Jindřichem z Plavna částku 200 kop míšeňských grošů, která představovala desetinu jeho plánovaných ročních výdajů). Své bohatství neváhal dávat okázale najevo, i když tím zatěžoval své bratry i rodinnou pokladnu. Na jeho cestách jej doprovázel

⁴⁷ L. LETOŠNÍKOVÁ – J. HERČÍK, *Zbraně, šerm a mečíři*, s. 176–180.

vlastní dvůr, který čítal okolo padesáti osob, na jejichž služné bylo třeba vynaložit ročně více než pět set tolarů, nepočítaje ubytování a stravu; mezi služebníky byl i vlastní kuchař, na jehož důvěryhodnosti mladému Vratislavovi velmi záleželo, za stravu však byly i tak vypláceny vysoké částky.⁴⁸ Teprve od jara roku 1555, kdy došlo k majetkovému oddělení s bratrem Jaroslavem (nejmladší Vojtěch se oddělil již roku 1552 a převzal svou třetinu dědictví s hlavním moravským sídlem v Prostějově), hospodařil každý sám za sebe a musel zaměstnávat a platit své úředníky, služebníky a čeledě. Zatímco Jaroslav si ponechal zadlužená česká dominia s centrem v Pardubicích, Vratislavovi připadla kromě některých dalších statků panství Třebíč, Židlochovice a část starého panství Pernštejn včetně městečka Doubravník, jehož kostel sloužil jako rodové pohřební místo. Krátce po převzetí svých statků vydal Vratislav instrukci, v níž nově stanovil funkční a platové zařazení svých zaměstnanců, vymezil jejich povinnosti i pravomoci a vyjasnil jejich hmotné zabezpečení. Vyřešení majetkové situace i reorganizace správního aparátu nepochybně souvisely i s Vratislavovou další cestou do Španělska v létě 1555 a s jeho následujícím sňatkem.⁴⁹

Jestliže bychom poměřovali úspěšnost uzavřeného manželství počtem potomků (což odpovídalo tomu, že zplodění dětí bylo jedním z hlavních účelů manželství nejen v raném novověku), patřil svazek Vratislava z Pernštejna a Marie Maxmiliány k těm nejzdařilejším: pokud je známo, narodilo se v něm během sedmadvaceti let jeho trvání celkem dvacet dětí; podle některých autorů jednadvacet a údaj v rodinné expozici v Lobkovickém paláci zmiňuje dokonce dvaadvacet potomků. Již tyto informace naznačují, že znalosti o perňštejnských dětech nejsou vždy zcela jasné. Budeme-li vycházet z potvrzených údajů, jednalo se o sedm synů a třináct dcer, třebaže, jak tehdy nebylo výjimkou, se dospělosti dožila jen část z nich. Kromě počtu dětí však mnoho nejasností doprovází i data jejich narození, a to paradoxně pro děti mladší – pro starší z nich jsou totiž k dispozici přesné údaje, zachované díky prostějovskému radnímu písaři Janu Bělkovskému z Ronšova, který začal na přání představitelů města

⁴⁸ Vše P. VOREL (ed.), *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století*, s. 22, tam odkaz na příslušné dopisy. O fajánsových souborech M. DVOŘÁK – B. MATĚJKA, *Soupis památek historických a uměleckých*, s. 243–247; J. HRDLÍČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost*, s. 149; o zbroji C. BENEŠ, *Zbroj Vratislava z Pernštejna*.

⁴⁹ K hospodářské situaci P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 246–247, a TÝŽ, *Hofmistrovská instrukce Vratislava z Pernštejna z roku 1555*.

Majolikový talíř
s vyobrazením perňštejnské
rodové legendy, pořízený
Vratislavem z Pernštejna

sepisovat pamětní knihu a do ní zaznamenával, i když až dodatečně, i narození dětí své vrchnosti, tedy právě Vratislava z Pernštejna.⁵⁰ Jako poslední však uvedl Annu, narozenou roku 1563. Pro pozdější období bohužel informace či podobný pramen chybí, a jsme tak odkázáni na spíše náhodně dochované údaje. Důvody této skutečnosti spočívají v tom, že úřední zaznamenávání dat narození dětí v podobě církevních matrik v té době ještě existovalo jen výjimečně, a poznamenávání dat narození zvláště dcer, které navíc přišly na svět již několikáté v pořadí, nebylo v té době samozřejmostí dokonce ani ve šlechtickém prostředí. Různé rodové letopisy, biografie, autobiografie, deníky, paměti či jiné prameny osobní povahy, které by podobné údaje zachycovaly, z prostředí perňštejnské rodiny bohužel nemáme k dispozici – a slavení narozenin je záležitostí, která se objevuje až v moderní době.

Kteří potomci se tedy v manželství Vratislava z Pernštejna a Maríi Manrique de Lara narodili? Jako první přišla na svět již 17. června 1556, takřka přesně devět měsíců po svatbě rodičů, Johana (Juana), jejímž kmotrem byl vedle dalších osob sám císař a jeho nejmladší syn Karel

⁵⁰ SOKA Prostějov, fond Archiv města Prostějov, inv. č. 299, Pamětní kniha Jana Bělkovského z Ronšova. Za poskytnutí kopií děkuji Mgr. Romaně Němcové.

Pohled na vídeňský hrad a kostel sv. Michala ve Vídni roku 1556, poblíž něhož se nacházel dům Vratislava z Pernštejna

Štýrský.⁵¹ Již počet a výběr kmotrů a kmoter vyjadřoval prestiž rodičů.⁵² Následovala 6. listopadu 1557 další dcera Alžběta (Eliška, Isabela), pojmenovaná po své babičce, či snad i po manželce Jaroslava z Pernštejna Alžbětě Thurzové z Betlianovců (Bethlenfalvy), která tehdy měla pobývat ve Vídni.⁵³ I kmotři této dcery byli velmi významní – především Maxmilián I. a jeho manželka Marie, ale i nejvyšší maršálek Království českého a hejtman Markrabství moravského Pertold z Lipé.⁵⁴ Jestliže přáním všech

⁵¹ Tamtéž: „Letha 1556 dne 17. měsíce června v městě Vídni urozená pan[n]a pan[n]a Johanka, dcera vysoce urozeného pána, pana Vratislava z Pernštejna, narozena jest a pokřtěna od biskupa vesperienského. Kmotrové nejjasnější kníže Ferdinand císař, arcikníže Karel, nejmladší syn Jeho Milosti císařské [tj. Karel Štýrský], Gusmannus, starší komorník Jeho Milosti císařské, kmotry Juliana Palestinská z Forcia, n. manželka urozeného pána, pana Linharta staršího z Harrachu, hejtmána domu arciknížete Karla; urozená paní paní Hester Ditrichštejnská, vdova pozůstalá po nebožtíkovi n. z Lichtenštejna.“

⁵² B. BASTL, *Macht der Emotionen?*, s. 500.

⁵³ K Jaroslavovi z Pernštejna a jeho manželce J. RŮŽIČKA, *Italská cesta Jaroslava z Pernštejna*, zejm. s. 159–167; P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*.

⁵⁴ SOKA Prostějov, fond Archiv města Prostějov, inv. č. 299, Pamětní kniha Jana Bělkovského z Ronšova: „Léta 1557 dne 8. měsíce listopadu v městě Vídni urozená panna pan[n]a Eliška, dcera vysoce urozeného pána, pana Vratislava z Pernštejna, narozena

rodičů bylo narození syna a dědice, muselo být zklamáním, když i další dva porody přivedly na svět dcery: Hedviku (1. června 1559) a Hyppolitu (někdy označovanou jako Magdalena Hyppolita, 1560).⁵⁵ Podle některých údajů měly obě zemřít v dětském věku, druhá ještě před rokem 1564 a první po něm, ale Jan Bělkovský z Ronšova zmiňuje úmrtí pouze druhé z nich. Ani jedna z nich sice není – tak jako několik později narozených a záhy zemřelých dětí – zmiňována v testamentu jejich otce z roku 1572, to ovšem mohlo mít jiný důvod. K oběma se však zachovaly různé zprávy. Magdalena měla v roce 1590 „pro své křtěné jméno“ platit náklad divadelní hry „*Magdalena, její život a smrt*“, provedené jezuitů v pražském Klementinu, a poté být druhou manželkou Scipiona Piccolomini-Todeschini († 1608) ze slavného italského rodu.⁵⁶ Hedvika je na začátku 17. století při projednávání podílu po otci uváděna jako neprovdaná a později ve dvacátých letech pobývala v některém z vídeňských klášterů.⁵⁷

Teprve páté dítě pernstejnského páru splnilo obvyklá očekávání: stal se jím syn Jan, narozený 30. července 1561. Místem jeho narození bylo, stejně jako u starších sester, sídelní město Vídeň, kde si Vratislav

jest a pokřtěna od biskupa agrienského. Kmotrové nejjasnější kníže Maximilián, král český, urozený pán, pan Pertold z Lipé, nejvyšší maršálek Království českého [Pertold z Lipé na Moravském Krumlově, nejvyšší maršálek v letech 1541–1562], n. nejvyšší hejtmán Markrabství moravského. Kmotry urozená paní, paní Maria, královna česká, urozená paní, paní Polyxena, manželka pana Ungnoda.“

⁵⁵ Tamtéž: „*Letha 1559 dne 1. měsíce června v městě Vidni urozená panna panna Hedvika narozená, nazejtří pokřtěná od kaplana Její Milosti královny české v kostele sv. Michala. Kmotrové urození páni pan Tomáš Nadassy, pán uherský, pan pan Ondřej Batory. Kmotry urozená paní, paní Polyxena, vdova po n. don Petro Zasso.“; „*Leta 1560 v městě Vidni urozená panna panna Hippolita narozená. Kmotrové urozený pán pan hrabě z Lunu, legát krále Hispánského, urození páni pan Joachim z [Jindřichova] Hradce, kanclíř Království českého, n. z Tranthamu, maršálek a tejná radda Jeho Milosti císařské. Kmotry n. manželka Scipiona hraběte di Arco, spolu s n. matkou vdovou; Polhamia manželka n. hejtmána lidu válečného jízdného Jeho Milosti císařské. Ta umřela brzo po narození svém.“**

⁵⁶ K divadelní hře Z. WINTER, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, s. 444. – Scipione Piccolomini-Todeschini († 1608), syn Antonia Marii Piccolomini-Todeschini a Eleny Sforzy, byl příslušníkem jedné ze dvou větví původně starého italského rodu, jehož členem byl i známý Aenas Silvius (1405–1464), od roku 1458 papež Pius II. Viz alespoň <http://www.patricus.info/Rodokmeny/Pernstejn.txt> nebo <http://geneall.net/it/ancestors/1711989/contescipione-piccolomini-signore-di-camporsevoli/> či <http://www.genmarenostrum.com/pagine-lettere/letterap/piccolomini.htm>, ale i A. L. HERNÁNDEZ, *El niño Jesús de Praga y su donante Polixena de Lobkowitz*, s. 228.

⁵⁷ M. VAŘEKA, *Jan z Pernštejna 1561–1597*, s. 210; P. MAŤA, *Zdeněk Vojtěch z Lobkovice, Polyxena z Pernštejna a jejich korespondence*, s. 362; P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 395 a 397 (č. 96, dopis z 26. dubna 1625).

z Pernštejna v době svého pobytu u dvora pronajímal dům, označovaný „u Pietého“ a nacházející se někde v blízkosti kostela sv. Michala; právě v tomto kostele také byla podle Bělkovského svědectví pokřtěna dcera Hedvika, ale snad i ostatní dívky.⁵⁸ Pernštejnův prvorozený syn byl ovšem pokřtěn v chrámu sv. Štěpána, a to Antonínem Brusem z Mohelnice, který tehdy zastával úřad vídeňského biskupa (i když již byl vysvěcen na pražského arcibiskupa).⁵⁹ Jedním z kmotrů byl opět sám arcikníže Karel Štýrský.⁶⁰ Dalšími potomky v pořadí byly ale opět dcery, i když písař Bělkovský znamená (a tentokrát bez denního data) již pouze dvě: nejprve Annu Marii, narozenou v roce 1562 v Praze,⁶¹ a poté Annu, která

Chrám
sv. Štěpána
ve Vídni,
v němž byl
pokřtěn Jan
z Pernštejna

⁵⁸ Viz pozn. 55 a P. VOREL, *Vídeňský deník rytíře Dvořeckého z roku 1559*, s. 13 – záznam o narození dcery Hedviky, resp. o jejím křtu dne 5. června 1559, na s. 18.

⁵⁹ Antonín Brus z Mohelnice se však ve skutečnosti stal arcibiskupem nově obnoveného pražského arcibiskupství (po odstoupení posledního arcibiskupa Konráda z Vechty v roce 1421, resp. 1425) až 5. září 1561, potvrzen papežem byl 9. září, vysvěcen ovšem již 9. února 1561. Viz M. BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, s. 722.

⁶⁰ SOKA Prostějov, fond Archiv města Prostějov, inv. č. 299, Pamětní kniha Jana Bělkovského z Ronšova: „*Letha 1561 dne 30. měsíce července v městě Vídni urozený pán, pan Jan z Pernštejna narozen, a od arcibiskupa pražského v kostele sv. Štěpána pokřtěn. Kmotrové arcikníže Karel [Štýrský], Scipio hrabě z Archy, komorník Jeho Milosti císařské. Kmotra Polyxena ut supra.*“ Viz i M. VAŘEKA, *Jan z Pernštejna 1561–1597*, s. 12 (císařský komorník Scipio hrabě z Arcy byl majitelem panství Jaroslavice u Znojma, paní Polyxena, která byla za kmotru již Hedvice, byla vdovou po španělském šlechtici Pedrovi Zassovi).

⁶¹ SOKA Prostějov, fond Archiv města Prostějov, inv. č. 299, Pamětní kniha Jana Bělkovského z Ronšova: „*Letha 1562, kteréhož král Maximilian na Království české korunován, tehdáž urozená panna panna Anna Maria narozena na hradu pražském. Kmotrové král Maximilian, Albert vojvoda z Bavor, arcikníže Ferdinand, kmotry královna Maria, arcikněžna Anna, dcera Její Milosti královny, n. manželka vojvody bavorského. Kteráž [tj. Anna Maria] potomně umřela.*“

Stětí Polyxeny
na Achillově hrobě –
jedno ze ztvárnění
mýtu (z německého
překlady G. Boccaccia
De mulieribus claris,
cca 1474)

se narodila o rok později v rakouském Novém Městě (dnes Wiener Neustadt).⁶² U Anny Marie je v prostějovské knize opět zmínka o úmrtí, ve skutečnosti však smrt postihla obě sestry, které byly následně pohřbeny v katedrále sv. Víta na Pražském hradě. Obě také spolu s jejich později narozeným a rovněž v útlém věku zemřelým bratrem Vilémem zmínil Vratislav z Pernštejna ve svém testamentu z 13. dubna 1572, když vyslovil přání, aby byl případně pohřben u sv. Víta na Pražském hradě ve stejné kapli, „*kde Vilémek, syn můj, a dvě dcery mé, totiž Anička a Maria pochované leží a v pánu Bohu křesťansky odpočívají*“.⁶³

Jak již bylo uvedeno, zprávou o narození Anny záznamy prostějovského písaře končí, pro další pernsštejnské potomky je tedy nutno spolehnout se pouze na nepřesné informace. Další dvě děti v pořadí byly rovněž dcery, přežily však do dospělosti: Františka (* asi 1565) – a Polyxena.

Dnes neobvyklé jméno, které dcera Vratislava z Pernštejna a Maríi Maxmiliany obdržela, mohlo pocházet od kmotry, snad stejné, jako u staršího Jana – vdovy po španělském šlechtici Pedru Zassovi. Původ jména

⁶² Tamtéž: „*Letha 1563, kteréhož císař Maximilian korunován v Prešpurce [dnes Bratislava] na Království uherské, urozená panna Anna narodila se v Novém Městě v Rakousích [dnes Wiener Neustadt]. Kmotrové urození páni pan Jan Manrykus strejc [tj. Jan Manrique, matčin bratr], hrabě Mikuláš z Salmu, kmotry manželky obou dvou, a manželka n. staršího z Harrachu.*“

⁶³ P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 193. Dcera Hyppolita, která měla rovněž zemřít v dětském věku, nemusela být zmiňována, protože mohla (pokud tomu nebylo jinak) zemřít a být pochována ve Vídni (stejně jako Hedvika, o níž ovšem pozdější zprávy jsou).

je nutno hledat již v řecké mytologii: jednalo se o nejmladší dceru trójského krále Priama a jeho manželky Hecuby, jejím bratrem byl legendární Paris. Právě do Polyxeny se zamiloval řecký hrdina Achilles a za to, že přestane obléhat Tróju, mu byla nabídnuta její ruka. Podle jedné tradice, oblíbené v dobrodružných a milostných příbězích, však šlo o spiknutí, jehož cílem bylo Achillea zabít: na Polyxenino přání šel Achilles obětovat bohu Apollónovi, ale když poklekl u oltáře, Priamos na něho vystřelil a zásahem do zranitelné paty jej usmrtil. Podle Homéra a Ovidia (a třinácté knihy jeho *Metamorfos*) ovšem Achilles padl v bitvě. Po dobytí Tróji se pak měl Achilleův duch zjevit ostatním řeckým vůdcům a požadovat, aby Polyxena byla obětována na jeho hrobě, k čemuž nakonec skutečně došlo. Seneca ve své tragédii *Trójanky* líčí Polyxenu jako krásnou, silnou a statečnou dívku, která se nebojí svého osudu.⁶⁴

Jestliže pro Polyxeniny nejstarší sestry a bratra jsou k dispozici přesné údaje nebo alespoň údaje o roce jejich narození, pro Polyxenu se dokonce nezdá být jistým ani rok – někteří autoři uvádějí letopočet 1566, jiní 1567.⁶⁵ Alespoň rámcově opřít se lze pouze o data narození předchozího či následujícího Polyxenina sourozence, i když ani ta nejsou zcela zřejmá – není totiž známé nejen přesné datum, ale ani rok narození jak již zmíněné sestry Františky (asi 1565), tak následujícího bratra Viléma. O Vilémovi se navíc ví právě jen to, že zemřel v dětském věku ještě do roku

⁶⁴ SÉNÈQUE, *Troades*.

⁶⁵ Rok 1566 uvádí P. VOREL, *Páni z Pernštejna (Českomoravský rod v zrcadle staletí)*, s. 42–43, podobně TÝŽ, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, rodokmen na s. 284; dále G. KADLEC – J. KOTYK, *Pernštejnové*, s. 200 a 220; P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 194; K. STLOUKAL, *Polyxena z Lobkovic, roz. z Pernštejna*; A. RICHTEROVÁ, *Polyxena von Lobkowitz, geborene von Pernstein*; T. NOVÁKOVÁ, *Slavín žen českých*, s. 314. Někdy je zmiňován Polyxenin věk jednadvaceti let v době svatby s Vilémem z Rožmberka, tj. 11. ledna 1587 (např. A. KUBÍČEK, *Rožmberský palác na Pražském hradě*, s. 310), což by (prostým odečtem) rovněž odpovídalo narození v roce 1566, i když důsledně vzato, vzhledem k tomu, že se svatba konala v lednu, by připadal v úvahu dokonce již rok 1565 – takto však nejspíše uvažováno nebylo a v roce 1565 se navíc měla narodit Polyxenina sestra Františka. (Rok 1565 uvádí také, ale spíše omylem, E. RICH, *Die Karmeliten in Böhmen und das Prager Jesukind*, s. 162.) J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 23, zmiňuje Polyxenu jako dvacetiletou nevěstu, tedy narozenou nejspíše roku 1566. Pozdější rok 1567 zmiňuje J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance*, s. 387, nebo M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvora*, s. 417. P. KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty*, s. 136, uvádí Polyxenino úmrtí v roce 1642 ve věku 75 let. Výjimkou je F. LAŠEK, *Litomyšl v dějinách a výtvarném umění*, s. 54 a 56, který zmiňuje Polyxenu v době otčova úmrtí roku 1582 jako čtrnáctiletou, a její narození tedy klade dokonce až do roku 1568.

1572. V některých genealogiích se u něho uvádí rok narození 1567, což by svědčilo ve prospěch toho, že Polyxena spatřila světlo světa již v roce 1566; stejný rok je uváděn také v rodinné tradici. Zajímavou vypovídací hodnotu v tomto ohledu má zmínka v jednom z dopisů španělského vyslance San Clementeho, který 20. března 1596 uvádí, že Polyxeně bude nějakých devětadvacet let,⁶⁶ což nevylučuje, že se nemohla narodit ještě v roce 1566, tím spíše, že se jedná o pouhý odhad. Zdánlivě nejpresnější odpověď přináší údaje vztahující se ke konci Polyxenina života: zpráva o kněžnách posledních dnech z června 1642 obsahuje údaj o dosaženém věku 76 let. Mohl být rovněž nepřesný, stejný věk však byl uveden i na Polyxenině rakvi.⁶⁷ Na základě toho se Polyxena mohla narodit již na jaře roku 1566. Hodnověrnost této informace ovšem poněkud snižuje skutečnost, že na rakvi jejího manžela Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic je uveden k datu úmrtí věk šedesáti let, i když do jeho dosažení zbývaly ve skutečnosti ještě dva měsíce.⁶⁸ V literatuře se sice ojediněle nachází dokonce takřka přesné denní datum Polyxenina narození, 15. až 17. duben 1566, není však bohužel nijak zdůvodněno. Cenná je ale informace v Polyxenině dopisu z 23. května 1626, v němž si posteskla, že zdravotní potíže způsobuje „*mých šedesát let*“, a zejména v dopise z 5. srpna téhož roku, kde píše: „*Brzy mi bude šedesát let. Myslím, že už mi dokonce tolik je.*“⁶⁹ Rok 1566 jako rok Polyxenina narození se tak jeví již jako nesporný, i když přesné datum nejspíše sama neznala. Nejasné zůstává místo narození. Mohla jím být, jako u většiny starších sourozenců, ještě

⁶⁶ NA Praha, Opisy – Simancas, kart. 2, Praga, Don Guillén de San Clemente králi Filipovi II., 20. 3. 1596; za tuto informaci děkuji kolegovi doc. Mgr. Pavlu Markovi, Ph.D.

⁶⁷ P. MAŤA, *Polyxena Lobkoviczká z Pernštejna na cestě do barokního nebe*, s. 400 (edice); E. HELCLOVÁ, *Testamenty Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny z Lobkovic*, příloha č. 5 – a odkaz na RALR, sign. E 9/132 („*Anno Domini M. D. C. XLII. XXIV. Maii Illustrissima et Excellentissima Domina, Domina Polyxena, [...] obiit Pragae aetatis suae LXXVI. annorum et in hoc tumulo deposita est*“). Také K. STLOUKAL, *Polyxena z Lobkovic*, roz. z *Pernštejna*, zmiňuje, že Polyxena zemřela jako šestasedmdesátiletá.

⁶⁸ E. HELCLOVÁ, *Testamenty Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny z Lobkovic*, Kašpar Jan Boušek, Lobkoviczká genealogie (Roudnická lobkowiczská knihovna, sign. VI Eg 33), fol. 178.

⁶⁹ Dubnové datum uvádí P. ŠTĚPÁNEK, *Španělské umění 14.–16. století z československých sbírek*, kat. č. 32. Podobnou informaci („kolem 15. 4.“) uvádí také Ch. Becher (*Die Herren von Pernstein*, s. 65, se souhrnným odkazem na různé prameny především z Lobkowiczského rodinného archivu, které dnes bohužel nelze ověřit). Dopis z 23. 5. 1626 viz P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 465–469, tam s. 467, 469 (dopis č. 121), dopis z 5. 8. 1626. Tamtéž, s. 486–491, tam s. 488 a 490 (dopis č. 131).

Vídeň, ale vzhledem k otcově působení ve funkci nejvyššího kancléře již také Praha, kde se rodily i mladší děti.⁷⁰

Stejný osud jako malého Viléma (1567? – před 13. dubnem 1572), postihl i další Polyxeniny bratry Václava (1567 nebo 1569? – po 1572), Vratislava (* 1573?), Vojtěcha (* 1574?) a Františka (* po 1579), stejně jako sestry Beatrix (* 1572?) a Eleonoru (* 1576?). Všechny tyto děti zřejmě zemřely nejspíše několik let po narození. Jejich odchod již mohla malá Polyxena, které bylo v době Václavova úmrtí nejméně pět let a smrt nejmladšího bratra Františka zažívala přinejmenším jako třináctiletá, zaznamenat i vnímat. Z jejích mladších sourozenců se dospělého věku dožil jen druhý bratr Maxmilián, narozený snad v lednu 1575, a sestry Elvíra (* cca 1571), Luisa (* 1574?) a Bibiana (* 1579), jíž byl za kmotra sám španělský král, zastupovaný svým vyslancem u dvora Rudolfa II. Juanem de Borja, synem sv. Františka Borgiáše.⁷¹ Polyxena se tak mezi žijícími pernštejnskými dětmi nacházela věkem právě uprostřed.

Informace o úmrtí dětí v pernštejnské rodině potvrzují skutečnost, že vysoká dětská a zejména kojenecká úmrtnost představovala v raném novověku velký problém i v aristokratických rodinách, které jistě netrpěly nedostatkem. Uvádí se, že v 16. a 17. století zemřelo jen ve šlechtickém prostředí ještě v perinatálním období, tedy těsně před porodem a do sedmi dní po porodu, sto z tisíce dětí, 246 pak v průběhu prvního roku a mezi

⁷⁰ Podle F. Laška (F. LAŠEK, *Litomyšl v dějinách a výtvarném umění*, s. 54) se všechny starší děti do roku 1567 narodily ve Vídni, mladší v Praze, výše uvedená informace píše Bělkovského o narození Anny Marie (viz pozn. 61) však tuto skutečnost vyvrací. Vzhledem k tomu, že F. Lašek pro Polyxenu uvádí rok narození 1568, byla by místem jejího narození již Praha, ale pro rok 1566 připadá v úvahu i Vídeň – viz i P. VOREL, *Vídeňský deník rytíře Dvořeckého z roku 1559*.

⁷¹ Informace především v genealogických přehledech – P. VOREL, *Páni z Pernštejna (Českomoravský rod v zrcadle staletí)* (tam i o zdrojích); TÝŽ, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*; G. KADLEC – J. KOTYK, *Pernštejnové*; M. VÁŘEKA, *Jan z Pernštejna 1561–1597*, s. 210; dále i J. SOUKAL, *Páni z Pernštejna*. Informace o narození dcery v roce 1579, jejímž kmotrem byl španělský král, viz B. CHUDOBA, *Španělé na Bílé hoře*, s. 150, a odtud pro Bibianu J. KAŠPAROVÁ, *Příspěvek k působení španělských vyslanců*. K Luise P. MAREK, *Španělský královský dvůr očima české šlechtičny*; V. de CRUZ, *Korespondence Anny z Ditrichštejna*, s. 153–154, uvádí, že Luise bylo v roce 1593 „něco kolem devatenácti let“. Podle B. M. Paara (B. PAAR, *Rod erbu zubří hlava*, nestr.) byl Maxmiliánovým kmotrem císař Maxmilián. J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 113, uvádí mezi neprovdanými dcerami Vratislava z Pernštejna a jeho manželky po Vratislavově smrti kromě již zmíněné Hedviky ještě Anežku Magdalénu, kterou však žádný jiný zdroj nezná (snad je míněna Magdaléna Hyppolita, obě viz pozn. 55) a Marii (snad zemřelou Annu Marii?). Od něj zřejmě pocházejí opakující se informace o 21 dětech.

prvním a čtrnáctým rokem věku dítěte ještě dalších 160. Dětství tak zdárně přežila jen zhruba polovina ze všech narozených dětí.⁷² Jestliže se z dvaceti narozených dětí Vratislava z Pernštejna a Marie Maxmiliány Manrique de Lara dožilo dospělosti celkem deset či jedenáct, zcela to odpovídá těmto údajům; výjimkou nebyl ani samotný královský pár, jemuž z šestnácti dětí narozených během devatenácti let zůstalo naživu osm. Právě vysoká kojenecká a dětská úmrtnost spolu se snahou zajistit pokračování rodu měla za následek, že ženy absolvovaly za svého života vysoký počet těhotenství s jen krátkými intervaly mezi jednotlivými porody. Často se v této souvislosti uvádí příklad Sidonie Elisabethy z Lichtenštejna, která ze svého šestačtyřicet let dlouhého manželství strávila celkem sedmadvacet v těhotenství a v intervalu od osmi měsíců do dvou let porodila celkem čtyřadvacet dětí, z nichž se však dospělosti dožilo pouhých deset. Manželka Vratislava z Pernštejna však se svými dvaceti porody nezůstávala příliš pozadu (a to ještě navíc několikrát potratila). Bylo možno považovat za štěstí, že se častá těhotenství a porody nepodepsaly negativně na jejím zdravotním stavu a dožila se vysokého věku sedmdesáti let. Úmrtí hned pěti ze sedmi synů však potvrzují, že naděje na zajištění mužského dědice mohly být zmařeny velmi snadno.

V historiografii, a tím spíše obecném povědomí někdy stále ještě přetrvávají domněnky, že právě vzhledem k vysokému počtu dětí a nebezpečí jejich brzkého úmrtí byli lidé ve středověku, ale i raném novověku vůči svým potomkům lhostejní a že zájem o ně a lítost nad jejich odchodem se objevoval až postupně, v moderní době.⁷³ O tom, že tyto představy je třeba korigovat, svědčí nejruznější doklady v korespondenci, z nichž vysvítá, že si rodinní příslušníci sdělovali novinky ze života potomků a že zprávy o onemocnění dětí vyvolávaly nejen starost rodičů, ale i vyjádření účasti v dopisech příbuzných, přátel a známých a přání brzkého uzdravení. Ani úmrtí zcela malých dětí nebyla přijímána beze smutku, třebaže tak podle dobově rozšířených představ rodiče získávali mocné přímlyvce u Boha; tato útěcha však nebyla chápána automaticky, měla jen mírnit bolest z ukončení nadějně se rozvíjejícího života nevinné bytosti. I v těchto případech zvláště matky prozrazovaly svůj zármutek, někdy dokonce rodiče vyjadřovali svůj stesk prostřednictvím truchlivých veršů sepsaných

⁷² Vysokou kojeneckou úmrtnost dokládá řada pramenů – srov. např. J. RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*. Obecně V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 280; P. KRÁL, *Žena a smrt*, s. 105–106.

⁷³ P. KRÁL, *Žena a smrt*, s. 106.

zkušenými básníky.⁷⁴ Láskyplný vztah ke svým zemřelým dětem ostatně prozradil i sám Vratislav z Pernštejna ve svém již zmíněném přání uvedeném v testamentu z roku 1572.⁷⁵ Jisté ovšem je, že vztah lidí ke smrti byl v raném novověku odlišný než na prahu 21. století a jako nedílnou a neodvratitelnou, i když smutnou součást života ji vzhledem k odchodům svých malých sourozenců mohly vnímat i dorůstající děti. Snadněji si tak mohly uvědomovat pomíjivost pozemského bytí a jeho omezené trvání, které mohlo být ukončeno dříve, než se nadály. U Polyxeny, která už v dětství zažila odchod hned několika svých malých sourozenců, tomu jistě nebylo jinak.

Velmi pozorně, i když mnohdy s obavami a obezřetně, byly v rámci rodiny vnímány také zprávy o nastalém těhotenství, jeho průběhu a samozřejmě o jeho úspěšném završení. O narození dítěte, zvláště pokud se jednalo o toužebně očekávaného dědice, byli neprodleně informováni známí, příbuzní, ale i různé další osoby, případně instituce. Protože skutečný začátek života dítěte z křesťanského hlediska nepředstavoval samotný porod, ale udělení křtu, jímž se teprve dítě zbavovalo dědičného hříchu a stávalo se plnohodnotným křesťanem, byly důležitým okamžikem v životě dítěte křtiny. V zájmu církve bylo pokřtít dítě co nejdříve, pokud však nebylo přímo v ohrožení života, vyžádaly si samotné křtiny určité přípravy a následovaly tak zpravidla až v době do tří týdnů po narození dítěte. Současně byly i záležitostí společenskou, při níž bylo novorozeně představeno všem členům rodiny, příbuzným a přátelům, kteří byli na křtiny pozváni jako hosté. Nejdůležitější osobou – vedle samotného dítěte a kněze, udělujícího svátost – byl kmotr, který přejímal část odpovědnosti za budoucí výchovu a ochranu svého kmotřence či kmotřenky a podle zvyklostí přinášel i vzácné dary. Z těchto důvodů bylo žádoucí zajistit dítěti kmotra co nejvýznamnějšího, který by odpovídal i významu, postavení a prestiži daného rodu. U významných rodů plnili úlohu kmotra vysoce postavení aristokraté, nebo – jak je patrné i u rodiny Vratislava z Pernštejna – dokonce panovník, i když se obvykle nechávali zastupovat a sami se křtin nezúčastnili. Častější ovšem byly případy, kdy za kmotry (mohlo jich být i několik) byli vybíráni nejbližší či nepřiliš vzdálení příbuzní (babička, dědeček, strýci a tety) nebo majitelé sousedních panství.

⁷⁴ F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna*, s. 149 a 236–237; dále i J. RATAJOVÁ, *Alžběta Lidmila z Lisova*, s. 51 a 121–122; V. BŮŽEK, *Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku*, s. 58 a 65; P. KRÁL, *Žena a smrt*, s. 107; M. RYANTOVÁ, *Dětství v aristokratickém prostředí raného novověku*.

⁷⁵ P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, s. 193.

Vlastní křtiny byly doprovázeny hostinou a měly slavnostní ráz. Tomu odpovídalo i používání nádherných oblečků pro novorozence, které sloužily jen pro tuto příležitost a přecházely z generace na generaci; jejich výskyt je doložen již v době raného novověku.⁷⁶

Pro Polyxenu ani její sourozence bohužel nemáme až na naprosté výjimky k dispozici přesné zprávy ani o tom, co předcházelo jejich narození. Pouze pro starší sourozence jsou dochovány alespoň zmínky o kmotrech, které svědčí o tom, že se vzhledem k otcovu postavení jednalo o významné osobnosti; zvaní zcela chudých kmotřů se stalo poněkud módní záležitostí až později. I takové události jako křtiny ale jistě nezůstávaly mimo pozornost a snad i účast dorůstajících dětí. Je také zřejmé, že všechny pernštejnské děti přicházely do láskyplného a starostlivého prostředí – jak o tom svědčí alespoň listy Vratislava z Pernštejna jeho manželce Marii Maxmilianě před narozením dalšího potomka v roce 1567 (nejspíše Viléma), které vyjadřují velkou starost o matku a dosud nenarozené dítě a obsahují i přesné pokyny, co se má pro nadcházející událost připravit, jaké víno má být podáváno matce na posilňovou a podobně.⁷⁷

Ani pro další péči o děti v pernštejnské rodině není k dispozici mnoho informací – například pokud jde o najímání kojných (které bylo též starší historiografií považováno za projev „chladných citů“). Na základě dostupných zpráv se ale ukazuje, že najímání kojných nebylo zdaleka tak rozšířené – důvodem mohlo být i to, že si je nemohli všichni dovolit, ale zejména skutečnost, že mateřskému mléku a kojení byla dávána přednost. Dokonce již Vratislavův otec Jan z Pernštejna neváhal označit svou dceru Marii (1524–1566), provdanou vévodkyni Těšínskou, za „jalovou krávu“, protože nemohla kojit své dítě a povolala si na výpomoc jednu ze svých sester. Kojení dávaly přednost i samy ženy a tyto názory se kupodivu nezměnily ani v pozdější době – Karel Eusebius z Lichtenštejna dokonce sám vydal instrukce pro kojení a proti najímání kojných vystoupil i Jan Amos Komenský a pranýřoval matky, které se k takovému jednání uchýlily. Kojná se obstarávala většinou právě až v případě, že mateřské mléko nebylo možno poskytnout, protože umělá výživa, která se tehdy používala, nebyla vhodná a často byla příčinou úmrtí dítěte. Další důvodem, proč bylo využíváno služeb kojných, byl všeobecně respektovaný dobový názor, že obnova sexuálních styků je možná až po skončení laktace (panovala představa, že „tělesné poznání“ může mateřské mléko zkazit) a obsta-

⁷⁶ V. VLNAS (ed.), *Sláva barokní Čechie*, s. 352–354.

⁷⁷ B. BASTL, *Mezi mocí a bezmocí*, s. 25 – B. Bastl ovšem Vratislavovy starosti vztahuje k narození Polyxeny.

rání kojné tak znamenalo možnost obnovení „manželských povinností“ a naději na další otěhotnění. I to byl důvod, proč některé matky dávaly vlastnímu kojení přednost, ale zvláště tam, kde se napjatě očekávalo narození mužského potomka, bylo zaměstnávání kojných častější – právě v takových případech však mnohdy následovala zvýšená úmrtnost.⁷⁸

Také o době vlastního dětství (nejen pernstejnských dětí) nemůže historická literatura nabídnout mnoho poznatků, takže je nutno se spokojit s analogiemi a spíše náhodnými zprávami. Se skončením šesti-nedělí přebíraly péči o děti nejrůznější chůvy, aniž by přitom vývoj dětí zcela unikal pozornosti rodičů. V případě nepřítomnosti otce se o dětech a jejich pokrocích – prvních krůčcích či slovech – mohou objevovat zmínky v korespondenci, kterou si rodiče vyměňovali, jak je známe například z rodiny Jáchyma z Hradce, pobývajícího u císařského dvora.⁷⁹ V prvních letech života se děti pohybovaly obvykle jen v úzkém rodinném kruhu mezi rodiči, sourozenci a případně prarodiči a tetami (nebo pratetami), tj. neprovdanými sestrami (či tetami) otce či matky; i v rámci takové širší rodiny často vznikala skutečně láskyplná pouta.

I vzhledem k již zmíněné vysoké dětské úmrtnosti bylo prvořadé zdraví dětí a jejich řádné prospívání. Zvláště v 16. století výrazně narůstá počet spisů obsahujících kapitoly věnované péči o dítě či přímo odborné informace pediatrického rázu, zaměřené dieteticky nebo patologicko-terapeuticky. Lze ale předpokládat, že takové texty se ani ve šlechtických knihovnách běžně nevyskytovaly. Zejména s narůstající nadějí na další zdárný vývoj dítěte však zájem rodičů vzbuzovalo nejen zdraví a případně uspokojivý vzhled dětí, ale především jejich chování a vzdělání. Právě nový vztah ke vzdělání s nástupem renesance ovlivňoval i přístup šlechticů k výchově jejich potomků. Větší pozornost přitom byla pocho-pitelně věnována chlapcům. Již od počátku 16. století vycházela různá „otcovská naučení“, z nichž nejznámější jsou jednak rady Jana Hasištejnského z Lobkovic, jednak dva spisy pocházející přímo z pernstejnského prostředí. Prvním z nich je výbor z antické filosofie, založený na starším Petrarcově díle a nazvaný *Řeči a naučení hlubokých mudrců*, který byl v pernstejnském rodě velmi populární a v roce 1579 vyšel v Praze tiskem již ve třetím vydání.⁸⁰ Druhým spisem byla veršovaná skladba *Ludvíka z Pernštejna naučení rodičům*, koncipovaná jako skutečné pokyny

⁷⁸ B. BASTL, *Eheliche Sexualität*.

⁷⁹ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*.

⁸⁰ J. KOLÁR, *Pernštejnská literatura?*, s. 254.

novorozence jak vychovávat dítě od kojeneckého věku až do dospělosti. Podle posledních názorů vznikl tento rukopisný text již někdy po roce 1508 u dvora Polyxenina praděda Viléma z Pernštejna. Ten v něm shrnul své životní zkušenosti, jež chtěl snad předat svému synu Vojtěchovi při příležitosti narození jeho prvního mužského potomka, který ovšem zemřel ještě v mladém věku. Podle literárního historika Jaroslava Kolára skladba vznikla nedlouho po narození syna Vladislava Jagellonského, následníka trůnu Ludvíka, takže mohla být dokonce určena pro vznešenějšího adresáta a míněna jako návod k výchově budoucího panovníka. Tato teze se nabízí tím spíše, že text zdůrazňuje úlohu kmotra, jímž Vilém z Pernštejna jakožto nejvyšší hofmistr království mohl být, i když to není doloženo; jeho pozdější vztah k mladému panovníkovi byl poměrně blízký. Spis, rozdělený do deseti tematicky členěných odstavců, se dotýká nejen výchovy, vzdělání či jazykové přípravy, ale i rodinného a sexuálního života nebo správy panství a vedení úřední agendy.⁸¹ I v tomto případě se tudíž jedná o výchovu chlapců. V 16. století se sice rovněž začala objevovat literatura věnovaná dívkám, ale nebyla příliš početná. Autorem jedné z prvních významných příruček s názvem *De institutione foeminae Christianae* (doplněné později o dílo *De officio mariti*) byl i valencijský humanista Juan Luis Vives (1492–1540). Věnoval ji první manželce anglického krále Jindřicha VIII., Kateřině Aragonské (1485–1536). Po prvním latinském vydání v roce 1523 následoval brzy španělský (1528), ale i francouzský (1541/42), německý (1542) a italský (1546) překlad, obvykle pod názvem *Poučení křesťanské ženy* a *O náležitém chování manžela*. Není však doloženo, že by tato kniha byla v pernštejnské rodině známa. Až o nejmladší z pernštejnských dcer Bibianě víme, že vlastnila knížku *Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti*, určenou mladým neprovdaným dívkám, jejímž autorem byl německý luteránský (!) kněz Lucas Martini, ale jak bylo tehdy zvykem, do češtiny ji převedl a roku 1581 vydal jeho přítel a spolupracovník Jan Habermann. Knihu luteránského autora ovšem mohla Bibiana stěží získat v rodinném prostředí, obdržela ji jako dárek od své přítelkyně Alžběty Homutové z Cimburka a Tovačova, provdané za vladyku Jiřího Homuta z Harasova.⁸²

⁸¹ A. J. VRŤÁTKO, *Ludvíka z Pernštejna Naučení rodičům, jak od nich zveden býti sobě žádá*; J. KOLÁR, *Pernštejnská literatura?*, s. 255–257; P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 141; V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 283–284.

⁸² J. L. VIVES, *De institutione foeminae Christianae* (ed. C. Fantazzi – C. Matheussen); J. L. VIVES, *Von underweysung ayner Christlichen Frauwen Drey Buecher*;

Přesto, že pernštejnské *Naučení* bylo věnováno mužskému potomkovi, zvláště doporučení pro rané dětství lze vztáhnout na děti obojího pohlaví. Ta jsou určena nejprve matce, která má o dítě „s pilností dbáti“ a řádně dohlížet na služebnictvo. Část instrukcí se týká právě kojení a kojných, které měly po dobu kojení „mít spaní v nenávisti“ a po odstavení dítěte mu neměly dávat mnoho lahodných jídel, včetně ovoce. Kojná a chůva měly se svým svěřencem opatrně zacházet při zvedání a pokládání a dítě mělo být ochráněno „před běhy a skoky“. „Laskavé máti“ se dovozovalo použít metlu, zvláště kdyby se potomkovi „co i s pláčem líbilo“, co by jí „nebylo milo“. Rady mířily i k ostatním dětem, které si s malým sourozencem sice mohly hrát, ale neměly mít „nad ním moc“ a odvádět ho samotného na procházku. Jakmile přišlo dítě k rozumu, mělo se umět modlit základní modlitby (Otčenáš, Věřim v Boha a Desatero). Především však žádalo matku o „rozumnou, pravou lásku, lásku v Bohu“, „jakž sluší k svému dítěti“. I rady otci, aby nechal dítě naučit číst, psát a počítat a zvládnout nejen češtinu, ale i latinu a němčinu, a také aby „svévolnost v něm udusil“, protože otcova vůle měla být nade vše, byly sice zmíněny pro chlapce, ale nepochybně se jimi měly řídit i dívky. Jich se pak již přímo týkaly požadavky na budoucí nevěstu, která měla být urozená a ctnostná, „prosta pomluv v ničem mylném, neměla by si libovat v řeči a procházkách a nehledat kratochvíle“ – tou měl pro ni být její manžel, „na něm samém má mít Šalomúna, Absolona i Tristrama“, manželé mají být „dvě srdce a jedna vůle“. Všechny děti také měly ctít své rodiče.

I když nelze v rodině Vratislava z Pernštejna doložit zmíněnou příručku španělského autora, výchova dětí byla rozhodně výrazně ovlivněna španělským původem Vratislavovy manželky. Pro děti byla španělština mateřským jazykem a Marie Manrique dbala na to, aby své potomky vychovala v duchu španělské kultury, která byla v té době určující, podle španělských zvyků a tradic. Zakládala si na tom, aby její dům na každém kroku připomínal španělské prostředí. V pernštejnské rodině se proto mluvilo i psalo španělsky, španělsky jsou psány i kuchyňské účty z Litomyšle,⁸³ španělština nečinila problémy ani Vratislavovi, který ji

J. HRUBEŠ, *Juan Luis Vives y Bohemia*, knihu „*De institutione foeminae Christianae*“ nezmiňuje. Dále i J. KAŠPAROVÁ, *Ke knihovně Marie Manrique de Lara*; TÁŽ, *Španělské tisky Marie Manrique de Lara*; O. KAŠPAR, *Soupis španělských tisků bývalé zámecké knihovny v Roudnici nad Labem*; J. KAŠPAROVÁ, *Soupis jazykově španělských a portugalských tisků Roudnické lobkowiczské knihovny*; TÁŽ, „*Křesťanských pobožných panen věneček poctivosti*“ Alžběty Homutové z Harasova a Bibiany z Pernštejna.

⁸³ J. LENZ, *Kulturní styky česko-španělské v zrcadle dějin*, s. 6.

ovládal od svého pobytu na Pyrenejském poloostrově. V roce 1572 uvedl španělský vyslanec v Praze, že si Vratislava velmi váží a pokládají ho spíše za Španěla než Čecha, v roce 1591 se podobně vyslovil o jeho synu Janovi, o němž se ostatně i jeho matka vyjadřovala jako o „Donu Juanovi“. ⁸⁴ O významu španělštiny v pernštejnské rodině svědčí také to, že byla komunikačním jazykem dětí nejen s matkou, ale i mezi sebou. Jan, i když uměl česky a německy, údajně ani jiným jazykem nepsal, ve skutečnosti je ale doložen i jeho dětský latinsky psaný dopis. ⁸⁵ Ze Španělska přicházelo také služebnictvo a nejbližší dvořané, navíc se odtud přivážely i knihy, zbraně, nábytek, nádobí i oblečení a také portréty španělských příbuzných, jejichž autory byli nejlepší dvorní malíři španělského krále Filipa II. Stále ještě nové a jen postupně se rozšiřující zvyklosti pořizovat portréty rodinných příslušníků vděčíme i za dva obrazy znázorňující údajně Mariu Manrique s dětmi – i když ani v tomto případě nejsou k dispozici přesné informace. První portrét, pocházející od malíře Alonsa Sáncheze Coella (1531/32–1588), zachycuje matku s neoblečeným dítětem a bývá kladen do roku 1558 (čemuž by napovídala i mladší výraz tváře matky), takže by připadala v úvahu jedna z nejstarších dcer, resp. prvorozená Johana; nezřídka ale bývá v této souvislosti zmiňována i Polyxena. Poslední bádání dokonce identifikuje dítě se synem Janem, takže by portrét, koncipovaný jako mariánský kryptoportrét, měl být oslavou narození dědice celého rodu, který byl po smrti obou bratrů Vratislava z Pernštejna již toužebně očekáván. ⁸⁶ Snad ještě častěji pak bývá malá Polyxena spojována s druhým portrétem z dnešní lobkowiczské sbírky, který podle starších údajů pochází asi z roku 1570 a zobrazuje asi čtyřleté půvabné děvčátko, sedící ve velké rudě potažené lenošce a držící matku za ruku, oblečené v bílých šatech kopírujících obvyklé ženské oblečení; vyjadřuje tak současně dobové pojmání dětí jako malých dospělých, které je známé i z jiných dochovaných vyobrazení. ⁸⁷ Podle údajů, uváděných

⁸⁴ Tamtéž; E. BUKOLSKÁ – P. ŠTĚPÁNEK, *Španělské podobizny*, s. 1; M. DVOŘÁK, *Španělské obrazy roudnické galerie předků*.

⁸⁵ Viz zmínka F. Laška (F. LAŠEK, *Litomyšl v dějinách a výtvarném umění*, s. 62) o španělsky psaných dopisech matce a sestře Polyxeně; dále i J. KAŠPAROVÁ, *Španělské tisky Marie Manrique de Lara*, s. 10. Latinský dopis Jana z Pernštejna arcibiskupovi pražskému, týkající se následujícího jubilejního roku, datovaný na Litomyšli („Litomislíe“) 1. června 1574 – viz NA, fond Archiv pražského arcibiskupství I – Recepta, sign. C 70, kart. č. 706.

⁸⁶ E. BUKOLSKÁ – P. ŠTĚPÁNEK, *Španělské podobizny*, s. 18–19; B. KUBÍKOVÁ, *Interpretace dvojportrétu Marie Manrique Pernštejnské de Lara*.

⁸⁷ P. MAREK, *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 29; M. DVOŘÁK – B. MATĚJKA, *Soupis památek historických a uměleckých*, s. 42. Podobně je tomu i u portrétu

Údajný portrét Marie
Manrique de Lara
s neoblečeným dítětem
od Alonsa Sáncheze Coella

například v lobkowiczské galerii, byl za autora obrazu označován vlámský malíř Jooris van der Straaten (španělsky Jorge de la Rúa). Jeho vznik byl kladen nejdříve do roku 1575, kdy malíř pobýval ve Vídni, takže by portrét mohl ztvárňovat i Beatrici, nebo spíše Elvíru. V současné době je však nejen popíráno autorství Jorge de la Rúy i dříve uváděné autorství Alonsa Sáncheze Coella, ale obraz je připisován Juanu Pantojovi de la Cruz, a navíc má znázorňovat – na základě podobné fyziognomie s jiným, přesně identifikovaným obrazem – nikoli Mariú Manrique de Lara, ale Margaretu z Cardony, manželku Adama z Ditrichštejna.⁸⁸ Interiéry i oděvy v pernštejnské rodině mohly být ovšem podobné.

dcer Ladislava z Lobkovic a Magdalény ze Salmu, jedenáctileté Marie Magdaleny a osmileté Griseldy nebo malého Alberta z Fürstenberka – Tamtéž, s. 85 a 49. Podle M. Dvořáka (M. DVOŘÁK, *Španělské obrazy roudnické galerie předků*, s. 11, a TÝŽ, *Spanische Bilder einer österreichischen Ahnengalerie*, s. 16) je v inventáři, který sepsala sama Polyxena, označen jako autor obrazu s malou dívkou dvorní malíř Filipa II. Alonso Sánchez Coello.

⁸⁸ B. KUBÍKOVÁ, *Interpretace dvojportrétu Marie Manrique Pernštejnské de Lara*, s. 203 – odkaz na Maria KUSCHE, *Juan Pantoja de la Cruz y sus seguidores: B. Gonzáles, R. de Villandrando y A López Polanco*. Madrid 2007, s. 40–44. Ke starší práci

O dětech vyrůstajících v aristokratických rodinách raného novověku víme, že měly k dispozici vlastní pokoje, umístěné obvykle poblíž matčiných komnat nebo místností obývaných ženským služebnictvem, fraucimorem. Pokoje byly vybaveny především postýlkou (případně zpočátku kolébkou), nechybělo dostatečné množství hraček – pro chlapce zejména dřevění koníci a vozíky, ale i kuželky, míče, „káčí“ nebo vyřezávané pušky, nejoblíbenější dívčí hračkou byla panenka. Menší děti, zpravidla do šesti až osmi let věku, byly vychovávány dohromady – chlapci spolu s dívkami. U některých spřízněných rodů mohla výchova malých dětí probíhat i společně, jako je to známo pro příslušníky rodu Rožmberků a pánů z Hradce, kdy spolu v letech 1542–1546 na jindřichohradeckém zámku pobývaly děti Adama I. z Hradce a Petr Vok z Rožmberka se svými staršími sestrami. Takový dětský kolektiv pak umožňoval rozvíjet výchovné působení jak mezi různě starými dětmi, tak i mezi chlapci a dívkami. Pro pernstejnské děti nic podobného doloženo není, přinejmenším jejich věkové rozložení však výchovnému působení mohlo samo napomáhat. Současně lze právě vzhledem k věkovým rozestupům mezi nimi – nejstarší a nejmladší dceru dělilo více než dvacet let – nejspíše předpokládat, že blíže k sobě měly děti podobného stáří; informace o vztazích mezi dětmi ale nemáme. Vedle různých her tvořilo nedílnou součást života dětí postupně i vyučování – všechny děti bez rozdílu pohlaví se učily číst a psát a seznamovaly se se základy náboženství, v pernstejnské rodině katolického (příklad babičky Isabelly rozhodně nebyl následováníhodný), a společenského vystupování. Nechyběly ani návštěvy příbuzných či bohoslužeb, i když spíše pro starší děti – věkovou hranici dvanácti let pro přistoupení k první zpovědi a přijímání ovšem stanovila až pražská synoda z roku 1605. Kromě mateřské španělštiny, o níž již byla zmínka, se pernstejnské děti učily ovládat i češtinu a další jazyky.

Od zhruba osmi let se výchova chlapců a dívek odvíjela odlišně. U chlapců do ní neoddělitelně patřila výuka jízdy na koni, šermu, tance a hudby, poté chlapci obdrželi soukromého preceptora nebo docházeli k městskému kantorovi či mohli být vysláni do jiného města. Pro katolické mladíky se postupně v průběhu druhé poloviny 16. století stávaly častým a oblíbeným místem studia nově zřizované jezuitské koleje. Příslušníci aristokratických rodin, kteří měli dostatek finančních prostředků, se v té době s oblibou vydávali na tzv. kavalírské cesty do zahraničí, zejména

M. Kusche z roku 1964 E. BUKOLSKÁ – P. ŠTĚPÁNEK, *Dva příspěvky k problematice roudnické sbírky*, s 269–271.

do západní a jižní Evropy. Během nich se zapisovali na různé univerzity, ale také poznávali cizí země, navštěvovali dvory významných evropských velmožů či různá poutní místa, nezříkali se ani získávání sexuálních zkušeností. Po návratu na ně obvykle čekalo zahájení vhodné kariéry, nejlépe vstup do dvorských služeb, a poté založení rodiny a převzetí rodového majetku. Je poněkud překvapivé, že pro Polyxenina bratra Jana – mladšího Maxmiliána čekala jiná budoucnost – nic podobného (mimo cesty do Říma a putování po severní Itálii rok před otcovou smrtí) doloženo není.

Výchova dívek naproti tomu probíhala zcela jinak. Dívky se zpravidla stávaly členkami fraucimoru, ať už svých matek, příbuzných či jiných šlechticů, věnovaly se hlavně ručním pracím a měly si osvojovat způsoby vedení domácnosti. Měly být vychovávány ke zbožnosti, a tak součást jejich života tvořila vedle návštěvy bohoslužeb také náboženská četba. Jen některé z nich měly možnost učit se cizím jazykům či si rozšiřovat znalosti, vědomosti a dovednosti jiným způsobem. Takové štěstí nepochybně měly i mladé příslušnice rodu Pernštejnů, které se svou matkou pobývaly u císařovna dvora. Nemůžeme si sice činit iluze o rozsahu nabytých vědomostí, ale víme, že později vynikaly – kromě krásy a nadprůměrného intelektu – právě znalostí jazyků i sečtělostí a rozhledem. Výrazně to ocenil španělský vyslanec San Clemente, který v roce 1596 v dopise španělskému králi konstatoval, že všechny perňštejské dcery „*nejenom ovládají španělský jazyk, nýbrž znají též jazyk dvorský, tak jako by odmala žily v paláci Vaší Výsosti, neboť byly vychovávány na dvoře císařovny*“. Polyxenina sestra Alžběta, která již ve třinácti letech odjela jako dvorní dáma dcery Maxmiliána II. Alžběty do Francie, udivovala po návratu znalostí řady jazyků, nejstarší Johana se stala dvorní dámou císařovny Marie Španělské a také Polyxena byla pokládána za velice vzdělanou, zvláště co se týče jazykových znalostí, nezanedbatelná však byla – podobně jako u jejích sester – i její společenská obratnost a vystupování.⁸⁹ Ovládání cizích jazyků bylo v případě perňštejských dcer snadno pochopitelné – jak již bylo uvedeno, španělština byla jazykem jejich matky, která byla navíc dvorní dámou císařovny, narozené na Pyrenejském poloostrově, Vzhledem ke svému dlouhodobějšímu pobytu ve Španělsku ale

⁸⁹ Citát z dopisu San Clementeho uvádí P. MAREK, *Španělský královský dvůr očima české šlechtičny*, s. 13. O jazykových znalostech Alžběty z Pernštejna E. FUČÍKOVÁ (ed.), *Tři francouzští kavalíři v rudolfínské Praze*, s. 56 a 118. Výbornou znalost češtiny dokládá první známý dochovaný list Polyxeny z Pernštejna z 5. 2. 1585 určený neznámé šlechticně (viz F. DVORSKÝ [ed.], *Staré písemné památky žen a dcer českých*, č. 134, s. 137–138).

ovládal tuto řeč i otec. Polyxeně a jejím sestrám nebyla cizí ani italština. Během pobytu ve Vídni se zejména rodiče neobešli bez znalosti němčiny, Vratislav z Pernštejna později například překládal z němčiny českým stavům řeč Rudolfa II. při jeho přijetí za českého krále. Na češtinu však rozhodně nezapomínal a staral se o to, aby ji ovládaly i jeho děti včetně dcer, i když vzhledem ke španělskému zaměření rodiny bylo především Polyxeně později přisuzováno, že její výchova probíhala v duchu českému prostředí nepřátelském; to jsou však spíše interpretace novější doby. Více o vzdělání pernštejnských dcer nevíme, ať už ovšem probíhalo jakkoli a byla mu věnována jakákoli pozornost, nebylo prvotním cílem, ale mělo sloužit co nejlepšimu uplatnění v dalším životě.

V bezstarostném blahobytu

Situace celé rodiny Vratislava z Pernštejna se pochopitelně odvíjela od jeho postavení a hmotného zabezpečení, které výrazně ovlivňovalo život jeho manželky i dětí. I po svém sňatku zůstal Vratislav z Pernštejna v Maxmiliánových službách jako jeho komorník a později, v letech 1562–1566, jako nejvyšší dvorský štolba.⁹⁰ Tuto funkci, která byla spojena s péčí o královskou konírnu a obstarávání ušlechtilých koní, zastával již předtím Vratislavův bratr Jaroslav, a jak uvádí někdejší litomyšlský archivář Jindřich Růžička, nebylo to náhodou, protože oba bratři byli – stejně jako synové Ferdinanda I. – milovníky a zřejmě i opravdovými znalci španělských koní. Nákup a chov takových koní v Pardubicích a v oboře v Kladrubech přitom rozhodně nepředstavovaly zanedbatelnou částku. I to vysvětluje, proč – přestože výkon tak vysokého dvorského úřadu nebyl mezi českými a moravskými šlechtici vůbec obvyklý – finanční situace Vratislava z Pernštejna nebyla příliš uspokojivá. Nákladný životní styl ji nevylepšoval ani dříve, když byl Maxmiliánovým komorníkem.⁹¹ Již krátce po své svatbě s Mariou

⁹⁰ Stejná léta působení Vratislava z Pernštejna v této funkci sice uvádějí i T. FELLNER – H. KRETSCHMAYR, *Die österreichische Zentralverwaltung*, I./1, s. 279, ale nejsou si jisti, jak přiznává i P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 825 a 832. Léta 1562–1566 uvádí i J. RŮŽIČKA, *Italská cesta Jaroslava z Pernštejna*, s. 153–185 (se začátkem 1. září 1562, ale bez odkazu); P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, nespecifikuje; V. BŮŽEK, *Vratislav z Pernštejna mezi Prahou, Litomyšlí a Vídní*, uvádí bez udání odkazu léta 1556 až 1566. Podle J. Růžičky se rok 1556 vztahuje na Jaroslava, který tuto funkci zastával až do své smrti; T. Fellner a H. Kretschmayr (s. 279) jej uvádějí jen k roku 1559, opět s otazníkem. Jednalo se ovšem o funkci u císařského dvora, takže Vratislav z Pernštejna mohl být štolbou u dvora následníka trůnu.

⁹¹ Podobná situace nebyla u panovníkova dvora ničím výjimečným – i nejvyšší kancléř Jindřich z Plavna dostával svůj plat velmi nepravidelně a v některých letech

Manrique de Lara tak musel Vratislav z Pernštejna přistoupit k prodeji některých statků, které získal oddělením od svého bratra. Ještě v roce 1555 byl prodán statek Měřín, o dva roky později Louka a v roce 1558 z výčtu Vratislavova majetku zmizelo panství Třebíč. Lze předpokládat, že do roku 1561 byla odprodána i další větší panství: Hrušovany, Křižanov a Židlochovice. Vratislavův majetek se tak povážlivě tenčil. Alespoň dočasné řešení mohla zřejmě přinést dílčí směna s nejmladším bratrem Vojtěchem, který se snažil zachovat stará rodová panství, především Pernštejn, patřící původně Vratislavovi. Vojtěch za jeho převod postoupil v roce 1556 Vratislavovi právě Křižanov, který Vratislav brzy nato prodal, a Tovačov, zřejmě i s Přerovem. Vratislav se tak mohl, zvláště po prodeji Židlochovic, od nichž svůj přídomek odvozoval dříve, začít titulovat „na Tovačově“. Moravská panství Tovačov a Přerov, navíc nejspíše zatížená úvěrem, však byla na samém počátku šedesátých let jediná, která mu zbyla. Kromě toho měl právo vyplatit panství Lanškroun v Čechách, které bylo již v roce 1553 zastaveno Václavu Černožskému z Boskovic, a převzal zřejmě některé Vojtěchovy dluhy. To mu ovšem nebránilo v tom, aby se na počátku roku 1560 opět vydal na další diplomatickou cestu do Španělska, tentokrát na svatbu Filipa II. s Alžbětou z Valois.⁹² Ani jako ženatý muž se navíc zjevně nevyhýbal hazardním hrám – podle záznamu v deníku jednoho ze svých služebníků přišel již o rok dříve, v červnu 1559, ve hře doprovázející hostinu pořádanou v jeho vídeňském domě o 200 tolarů.⁹³ Dostatečně varovné pro něho zřejmě nebyly ani problémy staršího bratra Jaroslava, který též rozvíjel kariéru u dvora a jehož dluhy narostly

mu vůbec nebyl poukazován, naopak sám poskytoval panovníkovi půjčky, protože habsburská pokladna neměla dostatek prostředků. Viz J. PÁNEK, *Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století*, s. 858.

⁹² Svatba se konala v lednu 1560 v Guadalaraja (viz i G. KHEVENHÜLLER-METSCH – G. PROBSZT-OHSTORFF (edd.), *Hans Khevenhueller, kaiserlicher Botschafter bei Philipp II., geheimes Tagebuch*, s. 9; P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 246; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 469), a to již podruhé, předtím proběhla v zastoupení (Filipa II. zastupoval vévoda z Alby) 22. června 1559 v chrámu Notre Dame v Paříži (*Encyclopedia Britannica*, 11th Ed. Vol XXI., Cambridge 1910, s. 385); během první svatby došlo k neštěstí, když se na turnaji, pořádaném 1. července 1559, zranil nevěstin otec, francouzský král Jindřich II., a následně 10. července svým zraněním podlehl. Pařížské svatby se Vratislav nezúčastnil, v době jejího konání byl prokazatelně ve Vídni (P. VOREL, *Vídeňský deník rytíře Dvořeckého z roku 1559*). Viz i http://en.wikipedia.org/wiki/Elisabeth_of_Valois#Marriage.

⁹³ P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 259, s odkazem na P. VOREL, *Vídeňský deník rytíře Dvořeckého z roku 1559*, s. 19.

natolik, že na jeho pardubické panství musela být již v roce 1558 uvalena nucená správa. Přestože se ale jednalo o jedno z největších panství v Čechách, jeho výnos, rozdělovaný mezi věřitele, brzy nestačil pokrýt ani splátky úroků. Jaroslav nenašel jiné řešení než před svými dluhy uprchnout do Itálie, kde se marně snažil najít východisko a naplnění svých kulturních ambicí (imatrikuloval se na univerzitě v Bologni), a poté se pohyboval zvláště v Uhrách, nicméně do Čech a na Moravu se zřejmě již nikdy nevrátil a za hranicemi země (podle jiných názorů ale v Prostějově) také nejspíše na konci července 1560 našel ve svých dvaatřiceti letech jen svou (možná i tragickou) smrt.⁹⁴ Vratislav si uvědomoval alespoň to, že nastalá situace vrhá nepříznivé světlo na prestiž celého rodu, a obrátil se proto s prosbou o přímělu na císaře, který rozhodl, že Pardubice zakoupí pro svého syna Maxmiliána, a navíc uhradí i Jaroslavovy dluhy. Potřebné prostředky přitom byly následně poněkud nedůstojně získávány i z rozprodeje Jaroslavových předmětů formou dražby. Na Vratislava zbylo vyplacení tzv. obvěnění, které podle tehdejších právních zvyklostí příslušelo vdově po Jaroslavovi, uherské šlechtici Alžbětě Thurzové z Betlianovců (Bethlenfalvy), v obvyklé výši dvaapůlnásobku věna, přineseného do manželství. Z potřebných 25 000 zlatých však bylo vyplaceno, a to až v roce 1567, tedy dosti opožděně, a navíc po soudní dohře a nikoli v plné výši, jen zhruba sedmdesát procent.⁹⁵

V nelehké situaci ale zasáhla smrt v krátké době ještě jednou a v roce 1561 odvedla nejmladšího bratra, zodpovědnějšího a teprve devětatcacetiletého Vojtěcha. Protože po sobě zanechal jen jedinou dceru, stal

⁹⁴ Detaily k pobytu v Itálii, ale i po jeho skončení (nejspíše již na podzim 1559) J. RŮŽIČKA, *Italská cesta Jaroslava z Pernštejna*, zejména s. 159–161, domněnky k úmrtí s. 167 (pozn. 55 – i neopodstatněné o roku 1569, dané zřejmě špatným čtením; vdova po Jaroslavovi se však znovu vdala 1561), tam i citace z farní kroniky Dolního Újezda o pohřbu 2. srpna 1560 v Doubravníku, který spolu s úmrtím 27. července 1560 v Prostějově uvádějí i G. KADLEC – J. KOTYK, *Pernštejnové*, s. 195. Dále i P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 833, pozn. 389 (zejména připomínka imatrikulace na univerzitě v Bologni v průběhu cesty do Neapole roku 1559).

⁹⁵ Viz P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*; J. RŮŽIČKA, *Italská cesta Jaroslava z Pernštejna*, s. 163–164. Alžběta byla neteří olomouckého biskupa Stanislava Thurza (a vzhledem k tomu, že Jan z Pernštejna uzavřel třetí manželství s vdovou po jejím otci Alexeji [1490–1543], i nevlastní sestrou Jaroslava), a současně příbuznou proslulého rodu augšpurských Fuggerů, kteří zbohatli na důlním podnikání a s nimiž měli Pernštejní finanční transakce (viz P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 224); k příbuzenství zejm. J. RŮŽIČKA, *Italská cesta Jaroslava z Pernštejna*, s. 164, pozn. 16, a s. 165, pozn. 17.

se na základě dřívějších rodových smluv dědicem veškerého pozemkového majetku, včetně panství Pernštejn a Plumlov s Prostějovem, právě Vratislav. Rozmnožením statků se jeho finanční problémy zmírnily či oddálily, a navíc se začala situace obracet alespoň částečně k lepšímu. Když v témže roce vypršela splatnost zástavy lanškrounského panství, byl Vratislav schopen nejen toto panství vyplatit, ale o tři roky později k němu přikoupil ještě sousední, původně též Pernštejnům patřící, ale dvacet let předtím prodaný Lanšperk. Pro úhradu dluhů využíval Vratislav i možnost úvěru u vlastních poddaných, pomoc mu nabídlo také jeho poddanské Nové Město na Moravě, které za odměnu získalo rovněž v roce 1564 správu panství s určitými omezeními a o rok později mu Vratislav prodal své panství Mitrov se zámekem, pustým dvorem a čtrnácti vesnicemi. Nedostatek peněžních prostředků v hotovosti ale Vratislavovi nezbylo řešit jinak než například (taktéž v roce 1565) zástavou stříbrného stolního nádobí a šperků v hodnotě asi 2000 zlatých vídeňským Židům.⁹⁶

Právě v té době přinesla své plody dlouholetá věrnost a loajalita, jakou Vratislav prokazoval svému pánovi. Po smrti svého otce Ferdinanda I. v červenci 1564 nastoupil sedmatřicetiletý Maxmilián na český trůn a rázem se musel potýkat s prvními závažnými úkoly. Jako jeden z nejobtížnějších se projevila reakce na novou tureckou hrozbu v podobě tažení sultána Sulejmana II. do Uher v květnu 1566 s cílem prolomit habsburskou obranu a proniknout dále do střední Evropy. Maxmilián se připravil s předstihem a už o rok dříve, v červnu 1565, se mu podařilo získat i souhlas českého zemského sněmu s vysláním vojska, v němž se na válečné tažení měli vydat sami čeští páni a rytíři. Početné vojsko o síle asi tři tisíc jezdců, kterému velel Vilém z Rožmberka a na významném postu se nacházel i Vratislav z Pernštejna, v polovině srpna 1566 vytáhlo z Vídně, z neznámých důvodů však zůstalo stát poblíž pohraniční pevnosti u Rábu, aniž by zasáhlo do bojů, které probíhaly o uherskou pevnost Siget, a šlechtici, jimž se nedostávalo prostředků a byli navíc postiženi různými chorobami, se brzy začali neorganizovaně vracet zpět. Maxmilián, jemuž byla vytýkána malá velitelská rozhodnost a přičítána vina za pád Sigetu, vydal mandát, v němž jim jejich chování vytkl a vyzval je k návratu. Vzhledem k náhlému sultánovu úmrtí ale boje ustaly a iniciativa se přesunula na diplomaty, kterým se podařilo vyjednat s Turky

⁹⁶ O těchto otázkách nejvíce P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 209–210 a 246–247, dále i M. VILÍMKOVÁ, *Příspěvek k dějinám a stavebnímu vývoji Lobkovického paláce na Pražském hradě*, s. 157–159.

mírovou smlouvu, uzavřenou až 17. února 1568 v Drinopoli. Nedůvěru, a dokonce pověst zbabělce, které tak nový český panovník získal, bylo třeba odstranit a získat ztracenou reputaci, nejlépe prostřednictvím vhodných osob, o něž se bylo možno opřít – a to tím spíše, že v době Maxmiliánova nástupu na trůn postupně odcházel z Prahy do Tyrol dlouholetý habsburský místodržící, bratr nového krále arcikníže Ferdinand. A právě takovou vhodnou osobou byl pro Maxmiliána jeho dlouholetý služebník a dvořan, ale i přítel Vratislav, který své služby osvědčoval již od mládí – i když jeho prošpanělské zaměření nebylo Maxmiliánovi příliš blízké. Původně chtěl Vratislava z Pernštejna pověřit funkcí hofmistra svých dvou synů, arciknížat Rudolfa a Arnošta, které posílal v roce 1564 do Španělska, ale Pernštejn onemocněl a nemohl se vydat na cestu, takže za něj tento úkol převzal Adam z Ditrichštejna.⁹⁷ Brzy pro něj však panovník vybral jiný, významnější post – snad ještě v prosinci 1565 nebo krátce nato jej pověřil úřadem nejvyššího kancléře Království českého, který se uprázdnil krátce předtím smrtí teprve devětatřicetiletého Jáchyma z Hradce, jenž utonul v rozvodněném Dunaji poblíž Vídně, když se pod jeho kočárem prolomil dřevěný most. Jen o čtyři roky starší majitel jindřichohradeckého panství měl přitom s Vratislavem z Pernštejna mnoho společného: i on byl vychováván a působil jako páže a komorník u dvora po boku princů Maxmiliána a Ferdinanda a věrné služby, které prokazoval v letech 1547 až 1555 Ferdinandovi I., byly odrazovým můstkem jeho společenského i majetkového vzestupu.

Úřad nejvyššího kancléře sice v pořadí nejvyšších zemských úředníků zaujímal až šesté místo, ve skutečnosti byl ale – vedle úřadu nejvyššího purkrabí, faktického panovníkova zástupce v království – jedním z nej přednějších a nej mocnějších. Nejvyšší kancléř totiž stál v čele české královské kanceláře, jejíž význam nebyl malý ani předtím, ale právě v průběhu 16. století v souvislosti s narůstající byrokratizací veřejné správy a již zcela samozřejmým písemným úřadováním ještě výrazně vzrostl. Kancelář byla jednotná pro všechny země Koruny české a soustřeďovala se v ní většina výkonné moci v celém českém státě, a to jak stavovské, tak královské. Kancléř byl úředníkem zemským, stavovským, který zastupoval zájmy království (a ostatních stavů), ale zároveň byl i v úzkém vztahu ke králi, s nímž musel při vyřizování nejrůznějších záležitostí nutně přicházet do styku. Bylo proto žádoucí, aby tento styk probíhal co nejlépe, a zvláště za situace, kdy panovník nesídlil v Praze, bylo nezbytné,

⁹⁷ J. JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, s. 91.

aby mohl mít nejvyššího kancléře na své straně a mohl mít vůči němu důvěru. Základem kancléřova vlivu zůstalo přes různé proměny, k nimž došlo v době vlády Ferdinanda I., to, že měl v rukou velkou panovníčskou pečeť, bez níž se nemohla obejít žádná důležitá panovníčská listina: její připojení, přítomnost kancléře při sepsání listiny a jeho souhlas s jejím vydáním, vyjádřený v té době už i jeho podpisem, byly nezbytné podmínky. Kancléř vyřizoval nejrůznější potvrzovací nebo lenní listy, erbovní listiny, plné moci (umožňující zejména sestavit závěť), mandáty například na ochranu vdov a sirotků, apod. Kancléřova účast nezaručovala jen souhlas obsahu listiny s panovníčskou vůlí, jak tomu bylo již dříve ve středověku, ale vzhledem k pozici stavů byla současně zárukou, že obsah listiny neodporuje zemským právům a privilegiím. Královský a stavovský vliv se tak u této funkce vzhledem k její náplni prolínal více než u kterékoli jiné, a královský vliv postupně dokonce získával převahu – ostatně právě v té době, a zvláště později po přesídlení Rudolfa II. s celým dvorem do Prahy se začínalo pro tuto kancelář častěji objevovat označení „dvorská“ (které v pozdější době zcela převážilo), což ovšem stavové nesli velmi nelibě. Nejvyšší kancléř ze svého titulu zároveň zasedal i v české královské radě. Ta opět představovala jednak orgán stavovský, jakýsi trvalý výbor zemského sněmu, který na radu přenášel některé úkoly (včetně tak závažných, jako byl výběr daní a obrana země) a rada pro něj naopak připravovala a prováděla ustanovení, jednak byla výkonným orgánem krále; kromě vlastní poradní činnosti plnila i funkci soudní instituce, protože sdružovala přísedící zemského, dvorského a komorního soudu a jménem krále a podle jeho vůle rozhodovala o revizích rozsudků, o něž byl král jako nejvyšší soudní instance žádán. Královská rada tak představovala skutečně důležitý orgán, na který byl panovník odkázán při rozhodování o těch nejdůležitějších otázkách správy země, a působení v ní pozdvihovalo její členy mezi politickou elitu království.⁹⁸ A aby toho nebylo málo, již od dob kancléře Jindřicha IV. z Plavna (1510–1554, v úřadě 1542–1554) byl nejvyšší kancléř Českého království jako jediný zástupce českých zemí povoláván do nejužší a současně nejvýznamnější

⁹⁸ T. FELLNER – H. KRETSCHMAYR, *Die österreichische Zentralverwaltung, I./1*, s. 174–186 a 282 (počátek působení Vratislava z Pernštejna ve funkci nejvyššího českého kancléře uvádějí již k prosinci 1565, současně však mají mylný údaj pro pozdější nástup Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic – 1598); V. VOJTÍŠEK, *Vývoj královské české kanceláře*; Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, s. 99–100; ke královské radě Tamtéž, s. 92; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 54. Doklady k Vratislavu z Pernštejna jako nejvyššímu kancléři viz V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, s. 48 (pozn. 127).

a nejvlivnější panovníkovy poradní instituce, pouze pěti- až osmičlenné tajné rady, která představovala skutečné ústředí, rozhodující o nejdůležitějších otázkách.⁹⁹ Pro šestatřicetiletého Vratislava z Pernštejna navíc rozhodně nebylo nepodstatné, že kromě veškeré nezpochybnitelné prestiže, která byla s jeho novou funkcí spojena, získal díky svému úřadu i měsíční plat 180 zlatých rýnských. Právě v roce narození své dcery Polyxeny se tak Vratislav ocitl na vrcholu své dosavadní nejen dvorské, ale nově i stavovské kariéry, kterou dosud nerozvíjel, stal se jednou z nejdůležitějších osob v celé monarchii a zároveň si mohl oddechnout i ve svých finančních starostech.¹⁰⁰

Udělením významného úřadu ale panovníkova štedrost nekončila. Byl si vědom toho, že v novém zemském úředníkovi, který mu dosud věrně prokazoval své služby, získává skutečně loajální osobu a možná si jej chtěl i zavázat, tím spíše, že s jeho službami již počítal i pro svého syna; možná jej ovlivnila i císařovna. Hned v srpnu následujícího roku 1567 postoupil Maxmilián II. nejvyššímu kancléři na dvacet let do zástavy východočeské panství Litomyšl, které patřilo mezi největší v zemi (podle pozdějšího berního rejstříku z roku 1603 zaujímal početem osedlých šesté místo). Jeho předchozími majiteli byli od konce husitských válek Kostkové z Postupic, za nichž se město, které vzniklo na místě někdejšího slovanského hradiště a pohraničního hradu Slavníkovců, stalo důležitým sídlem Jednoty bratrské a jejího biskupa Jana Augusty a byla v něm založena i jedna z nejstarších a nejvýznamnějších tiskáren. Za účast v neúspěšném stavovském povstání roku 1547 však bylo litomyšlské panství Bohušovi z Postupic (který se shodou okolností o devět let později stal tchánem Vojtěcha z Pernštejna) zkonfiskováno a Jednota bratrská musela město opustit. Panství přitom získal od Ferdinanda I. do zástavy na dobu patnácti let již Jaroslav z Pernštejna v květnu 1552, ale obrátem je rovněž zastavil. Návrší, na němž kdysi stála biskupská katedrála, palác, kapitulní dům a další budovy, bylo zpustlé, hrad, který Kostkové přestavěli v 15. století z původního biskupského sídla, chátral, v roce 1560 byl již zcela zpustošený, a navíc zničený požárem a neobyvatelný.

⁹⁹ K členství v tajné radě P. MÁŤA, *Svět české aristokracie*, s. 400; dále T. FELLNER – H. KRETSCHMAYR, *Die österreichische Zentralverwaltung. I./1*, s. 37–52; po smrti Vratislava z Pernštejna už ale nikdo z Čech v tajné radě až do nástupu vlády Ferdinanda II. jako řádný člen nepůsobil – Tamtéž, s. 44, pozn. 5, s odkazem na Bd. 2 (tam s. 188, 191 a 196).

¹⁰⁰ P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 248.

Když v roce 1567 vypršela zástavní lhůta, získal Vratislav z Pernštejna panství zpět a takřka vzápětí mu je, jak již bylo uvedeno, císař zastavil na dalších dvacet let. K původní zástavní sumě 30 000 kop českých grošů přitom připsal dalších takřka 15 000 kop grošů míšeňských, které Pernštejnovi dlužil za službu nejvyššího kancléře a štolmistra i za další různé služby, včetně úroku na půjčku, kterou kdysi Vratislav poskytl jeho otci. Majetek v zástavním držení byl pro Pernštejna velmi výhodný, protože jako královské zboží nemohl být prodán ani nemohl propadnout na úhradu pohledávek věřitelů. Proto se mohlo litomyšlské panství stát hlavní oporou perňštejnské moci a Vratislav s ním mohl spojit budoucnost své rodiny, tím spíše, že spolu se sousedními panstvími Lanšperk a Lanškroun mohlo vytvořit rozsáhlé území, připomínající to, které dříve patřilo právě litomyšlským biskupům a Kostkům z Postupic. Své manželce nechal nejvyšší kancléř na Litomyšli s císařovým souhlasem pojišťit věno deset tisíc kop, později jí nechal připsat 15 000 kop míšeňských grošů a nakonec výsledný obnos ještě zdvojnásobil. Kromě prodloužení zástavy byl panovník vzhledem k neuspokojivému stavu hradu ochoten investovat také do přestavby a opravy, a to pět tisíc zlatých; celková suma, kterou mohl Vratislav prostavět a která mu měla být proplacena až po uplynutí zástavní doby dvaceti let, však nakonec dosáhla asi pětinašobku. Navíc dal Maxmilián Pernštejnovi ujištění, že nemusí po uplynutí zástavy nikomu panství postupovat, dokud nebude celá zástavní suma proplacena. Podmínky zástavy byly ještě upraveny v roce 1572, kdy byla zástavní suma vyčíslena na 73 102 kopy míšeňských grošů. Rudolf II. pak v roce 1580 zapsal Vratislavovi dalších 25 tisíc rýnských zlatých a zároveň jednak obnovil svolení, aby mohl Pernštejn na Litomyšli pojišťit věno své manželce, jednak prodloužil zástavu o dalších pět let, tedy až do roku 1592. Teprve pak se mohl panovník pokusit litomyšlské panství, které stále zůstávalo jeho majetkem, vykoupit, a to za zhruba 95 tisíc kop míšeňských, resp. za částku vyšší ještě právě o 25 tisíc kop, které Maxmilián II. poskytl na stavbu.¹⁰¹

Namísto jednoduché přestavby se ovšem Pernštejn rozhodl přistoupit k nákladnému vybudování zcela nového reprezentativního sídla, které by odpovídalo dobovým požadavkům i módě a snad i představám manželky,

¹⁰¹ J. KŘÍVKA, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů*, s. 9–10; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého. I.*, s. 22; G. KADLEC – J. KOTYK, *Pernštejnové*; M. SKŘIVÁNEK, *Poslední Pernštejní – portrét vrchnosti*, s. 234–235; TÝŽ, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, s. 108–109. K ceně panství v roce 1603 F. MARAT (ed.), *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z roku 1603*.

Zámek Litomyšl – jedna z nejkrásnějších renesančních staveb v Čechách po přestavbě za Vratislava z Pernštejna

pro kterou zámek budoval. Stavbou byl pověřen renesanční architekt a císařský stavitel severoitalského původu Giovanni Battista Aostalli de Sala (po 1510–1575), základní kámen byl položen 18. března 1568, stavbyvedoucími byli Giovanni a poté Jacopo Fontana. Po smrti Giovanniho Battisty v roce 1575 povolal pán z Pernštejna k dokončení stavby jeho příbuzného Ulrika Aostalliho (po 1520–1597), který byl stavitelem Pražského hradu, ale do Litomyšle zřejmě zajížděl a dohlížel na stavební práce ještě za života svého předchůdce nejpozději od roku 1569. Vedle toho pracoval ještě na císařských zámcích v Lysé nad Labem, Chlumci nad Cidlinou a Pardubicích i jinde. Stavba litomyšlského zámku se protáhla až do roku 1581 či 1582 a probíhala v několika etapách, drobné dostavby se prováděly ještě poté až do července 1587. Z korespondence perňštejnských úředníků však vyplývá, že po celou dobu stavby se bylo nutno vypořádávat s nedostatkem peněz a značnou část nákladů krýt půjčkami, vybíraly se i tzv. sirotčí peníze. Při stavbě se využívalo nejen robotníků s povozy, a to i ze sousedního lanškrounského či lanšperského panství, ale dokonce i práce vězňů. Nejprve bylo v letech 1568 až 1573 zbudováno západní křídlo s nádvoří arkádou, štíty a sgrafitovou výzdobou. Zároveň byla založena i zahrada, do níž byla navezena zemina z rybníků a která byla v roce 1574 nebo 1577 ozdobena nákladnou (stála

850 kop) a dnes již nedochovanou kašnou z červeného mramoru a bílého kamene od dvorního kameníka a sochaře Ferdinanda Tyrolského Antonia Brocca (Bracka, Prockha, † 1613) – Vratislav z Pernštejna se snad mohl inspirovat i u císaře, který nechal takřka současně na vídeňském předměstí budovat letohrádek Neugebäude s výtvarně řešenou zahradou, i když litomyšlský areál byl do určité míry opevněn a pokračovaly na něm stavební práce, takže zahrada se zřejmě nemohla zaskvát v plném lesku. Následovala přestavba východního křídla a v letech 1574–1577 výstavba zámecké kaple sv. Moniky, sv. Michaela Archanděla a sv. Jakuba, která probíhala podle tehdejších estetických zásad ještě v gotickém stylu pod vedením Marii Manrique. Dne 25. července 1577 ji vysvětil sám pražský arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice. Na závěr byl přestavěn starý středověký palác umístěný v severní a severovýchodní části areálu a nově postaveno spojovací příčné křídlo, které oddělilo malé nádvoří od velkého. Jeho zeď nebyla na rozdíl od zbývajících prolomena třemi patry arkád s pilíři a sloupy, ale pouze charakteristickými renesančními sdruženými okny, takže poskytuje dostatek místa pro renesanční malířskou výzdobu, která byla doplněna asi v letech 1580 a 1581. Výsledek dlouhého úsilí ovšem stál za to: představoval skvost soudobé renesanční architektury, jeden z prvních v Čechách, který v mnohém napodoboval italské vzory. Na mírně nepravidelném čtvercovém půdorysu vyrostla nádherná a elegantní dvoupatrová budova s rozložitými atikovými štíty, typickými pro českou odnož renesančního umění, a s arkádovým nádvořím, které vznosné stavbě dodává nesporný italský půvab. Zámecká stavba má všechny znaky vrcholné renesance, lehkost, vzdušnost i uměřenost, které však byly dovedně přizpůsobeny zdejší českým klimatickým i ekonomickým podmínkám. Velmi působivým prvkem bylo především to, že veškeré vnější zdi, štíty, a dokonce i komíny zámku byly pokryty malbami, vytvořenými technikou sgrafito, proškrabáváním vlhké vrchní bílé vrstvy omítky na zaschlou spodní vrstvu barevnou. Na fasády byly použity vzory tzv. psaníček, traduje se přitom, že ani jeden motiv, který se na nich vyskytuje, se na celé stavbě neopakuje. Stejnou technikou jsou provedeny i rozměrné figurální scény s antickými mytologickými, loveckými a biblickými starozákonními motivy a dvě velké bitevní scény na severním příčném křídle hlavního arkádového nádvoří, které znázorňují jednak symbolickou bitvu křesťanů s Turky u Kolosea, jednak bitvu u Milvijského mostu. Témata těchto sgrafit přitom nebyla zvolena náhodně a zdůrazňovala vítězství křesťanů nad pohany – právě druhá bitva, v níž v roce 312 císař Konstantin porazil svého protivníka Maxentia,

když se mu předtím mělo ukázat znamení kříže, sehrála klíčovou roli pro Konstantinovu konverzi ke křesťanství. Dolní pás sgrafitové výzdoby pak zachytil starozákonní historii o Samsonovi – od andělského zvěstování přes známé téma oslabení Dalilou po zboření chrámu Filištínských. Samsonovské téma bylo i v renesanci velmi oblíbené a používalo se při výzdobě šlechtických sídel i městských radnic, všude tam, kde měl být zdůrazněn význam síly, spravedlnosti a pomstěné křivdy; z toho důvodu bylo předtím použito i ve výzdobě pernštejnského zámku v Pardubicích. Výsledná výzdoba litomyšlského zámku, která měla poukazovat i na ctnosti renesančního kavalíra a o níž rozhodoval sám Vratislav z Pernštejna, se stala unikátním uměleckým dílem. Pochází od Šimona Vlacha, který ji provedl na základě rytin zpracovaných Philipsem Gallem, Cornelisem Cortou, Gerardem van Groeningen nebo Jostem Ammanem podle předloh Giulia Romana, Raffaela Santiho, Leonarda da Vinciho a nizozemských mistrů (například Martena van Heemskercka). V jednom z psaníček přitom ztvárnil i sám sebe (v podobě hlavy se šaškovskou čepicí s rolničkami a textem „Šimon Vlach ztřeštěnej“) a v jedné postavě také svého zadavatele. I díky této výzdobě je litomyšlský zámek, který se ve své původní podobě bez větších stavebních úprav zachoval až do dnešní doby, jednou z nejkrásnějších renesančních staveb nejen na našem území (někteří ho označují za nejkrásnější renesanční stavbu severně od Alp, historik umění Max Dvořák tak kdysi označil i zmíněná sgrafita) a mohl být zařazen do světového kulturního dědictví UNESCO. Už v době svého vzniku byl proslulý po celé střední Evropě a sedmihradský kníže Zikmund Báthory, když žádal Rudolfa II. o jeho darování, jej přirovnal k paláci Pitti ve Florencii. Dodnes je zachována i rozlehlá zahrada, která byla dále upravena a rozšířena v 18. století. Vlastní zámek je obklopen hospodářskými budovami, postavenými a upravenými již převážně v barokním slohu.¹⁰²

¹⁰² A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého. I.*, s. 22; B. MATĚJKA – J. ŠTĚPÁNEK – Z. WIRTH, *Soupis památek historických a uměleckých*, s. 20–45; F. LAŠEK, *Litomyšl v dějinách a výtvarném umění*, s. 49–53 (tam na s. 50 odkaz na korespondenci G. Aostaliho s Vratislavem z Pernštejna); B. CHUDOBA, *Španěle na Bílé hoře*, s. 60; E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 49–50; E. POCHÉ a kol., *Umělecké památky Čech 2*, s. 290–292; *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI. Východní Čechy*, s. 279–282; *Dějiny českého výtvarného umění II/1,2*, s. 27–28, 53, 65, 69 a 72; V. HÁJEK, *Architektura, klíč k architektonickým slohům*, s. 78 a 84; M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, s. 111–114. O stavbě, ceně a hlavně financích a jejich nedostatku J. KRÍVKA, *O stavbě litomyšlského zámku*, s odkazem na něj i P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 252; k architektům P. VLČEK a kol., *Encyklopedie architektů*,

Portál prostějovského zámku s postavami Vratislava z Pernštejna
a Marii Manrique de Lara

Nový zámek, v němž bylo „množství pokojův“, nemohl nikoho nechat na pochybách, že byl vystaven především jako reprezentativní sídlo člena jednoho z nejmocnějších rodů v českých zemích. Nádhernu vnitřního vybavení umocnilo to, že Vratislav z Pernštejna nechal do zámku odvážet nejruznější vzácné předměty, shromážděné již jeho předchůdci a tvořící kulturní tradici pernštejnského rodu. Kromě vykládaného nábytku, stolního nádobí, stříbrných a zlacených pohárů, tepaných konvic, křišťálů, souborů majoliky, ložního prádla, různých čalounů, vzácných goblénů, pokrývek či šatstva se jednalo i o zbroj nebo cínové nádoby, a zejména o vzácné obrazy italských, nizozemských, německých, francouzských, a především španělských mistrů, nechyběla ani rozsáhlá knihovna. V roce 1617 tvořily rodinnou galerii dvě stovky obrazů, které nechal Vratislavův vnuk odvézt do Prahy, odkud se později dostaly do Roudnice a vytvořily základ pozdější roudnické a dnešní lobkowiczské galerie, existující dodnes. Litomyšl se stala hlavní venkovskou rezidencí rodu, přestože se Vratislav pustil i do přestavby dalších svých sídel, zejména zámku v Prostějově. Na portále prostějovského zámku jsou dokonce ztvárněny polopostavy pernštejnského manželského páru. Podobně se nacházejí erby Vratislava i Marie Manrique v průčelí zámku v Litomyšli a v supraportě litomyšlského kostela Povýšení sv. Kříže. Někdy v sedmdesátých letech (snad v letech 1573–1579) nechal Vratislav z Pernštejna pro svou manželku vybudovat poblíž Litomyšle také malý lovecký zámček, který podle ní dostal název Mendryka; jeho stavitelem byl rovněž Ulrico Aostalli. Až po smrti Marie Manrique vznikla v roce 1617 v blízkosti zámčku i stejnojmenná osada. Rozsáhlé stavební úpravy probíhaly i na dalších sídlech, zvláště v Přerově a na Tovačově. Marie Manrique pobývala občas i na Plumlově, kde ji navštěvoval její zpovědník a krajan Hurtado Peréz, rektor olomoucké jezuitské koleje.¹⁰³

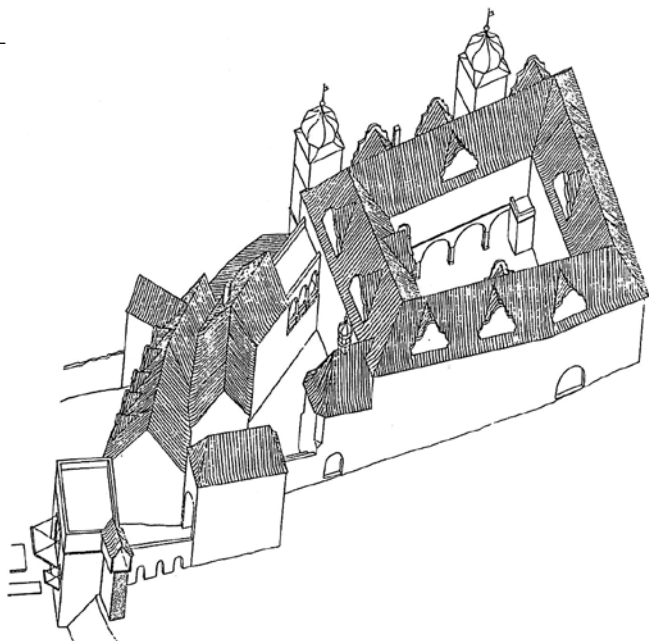
stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, s. 28–32. Popis sgrafit viz P. PANOCH, *Mluvicí průčelí*, s. 29–30; M. LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, *Samsonovský cyklus ve sgrafitu Litomyšlského zámku*; M. DVOŘÁK, *Sgraffiti im Schlosse zu Leitomischl*; ke kašně i J. KRČÁLOVÁ, *Kašny, fontány a vodní díla české a moravské renesance*, s. 536.

¹⁰³ *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. Severní Morava*, s. 181, 188 (Prostějov), 193 (Přerov) a 248 (Tovačov); E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 87 (Prostějov). Zámček Mendryka zanikl v průběhu 17. století a o jeho podobě není dnes nic známo. V roce 1775 dal tehdejší majitel litomyšlského panství Jiří Kristián z Valdštejna-Vartemberka postavit nad osadou Mendryka ve stráni nad rybníkem nový patrový lovecký zámek v barokním stylu, nazvaný po něm Georgenlust, vedle něj byla postavena rokoková kaple sv. Huberta. Zámek s rybičkem dal údajně Aloisi Jiráskovi podnět k napsání známé divadelní hry „Lucerna“. Viz *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI. Východní Čechy*, s. 300–301.

Už v době finančního krachu svého bratra Jaroslava získal Vratislav z Pernštejna také rozsáhlý dům v Jiřské ulici na Pražském hradě, nacházející se u Černé věže, hned vedle paláce pánů z Rožmberka a naproti nejvyššímu purkrabství; Jaroslav ho zakoupil už v roce 1554 a rok nato zahájil jeho velkorysou přestavbu. Podobně jako již dříve v jeho hlavním sídle na zámku v Pardubicích se základním prvkem výzdoby paláce staly články z červené pálené hlíny, terakoty, které nebyly užity ojedinelé, ale ve značném množství – na portálech, okenních rámcích i v archivoltách arkád, a byly tak součástí celého systému architektonické výzdoby. Vzhledem k tomu, že byly uplatněny pouze v kontrastu s bílou omítkou, byly jistě velice působivé. Kromě toho byly vyzdobeny bohatým figurálním, rostlinným i ornamentálním reliéfním dekorem. Kvalita a umělecká hodnota jednotlivých terakotových článků, jejichž výroba musela být vzhledem k jejich velikosti dosti obtížná, byla taková, že je podle názoru Petra Chotěbora nejspíše vytvořil italský nebo alespoň v Itálii poučený umělec, navíc nejspíše podle italských předloh. Arkády v přízemí jižního křídla byly odděleny osmibokými pilíři s hlavicemi ve tvaru čtyřbokého obráceného jehlanu a podobně utvářenými patkami. Jižní fasáda, obrácená k městu a nacházející se na místě zbořené románské hradby, byla zdobena kvádrovým sgrafitem a členěna dvěma renesančními hranolovými věžicemi a štíty mezi nimi. V tom se Pernštejnský palác podobal sousednímu, i když výstavnějšímu a rozsáhlejšímu Rožmberskému, který byl dokončen v roce 1556, možná se jím i inspiroval. Jednopatrový Pernštejnský palác, jeden z prvních s renesančním arkádovým nádvořím, se i tak stal jednou z nejvýstavnějších budov v tehdejších Čechách, jeho součástí byl i vyhlídkový pavilon. Tak honosná stavba, navíc výhodně umístěná v těsné blízkosti české královské residence, byť trvale neobývané a nacházející se v neuspokojivých hygienických poměrech, rozhodně splňovala nároky panovníkova dvořana na důstojné, reprezentativní a přitom rozsáhlé sídlo, které by současně vyhovovalo i nárokům jeho rodiny a početného dvora. O stavu paláce dostatečně svědčí to, že jeho pohostinství bylo nabídnuto Maxmiliánovi II. při jeho pražské korunovaci v roce 1562 – tehdy byl nabízen spolu se sousedními paláci Rožmberským a Švamberským s tím, že v nich je „*víc než 24 krásných, velkých a veselých komnat s půvabnými síněmi a nadto pak kuchyní i sklepů pro každou potřebu v dostatečném množství*“.¹⁰⁴ Význam paláce pak ještě vzrostl zvláště poté, co Vratislav

¹⁰⁴ M. VILÍMKOVÁ, *Příspěvek k dějinám a stavebnímu vývoji Lobkovického paláce na Pražském hradě*, s. 159.

Pernštejský palác
na Pražském hradě –
rekonstrukce
(P. Chotěbor)

z Pernštejna nastoupil úřad nejvyššího kancléře, který si žádal jeho pravidelný či alespoň častější pobyt v Praze, a hradčanský dům se proto stal jeho sídlem. I tento objekt, který později prošel ještě dalšími úpravami, než získal dnešní podobu, nechal od roku 1567 Vratislav nejprve dostavět a přestavět a nejspíše v roce 1576, z něhož se zachovala část omítky, vyzdobit sgrafity; zároveň k němu přikoupil další menší dům v sousedství. Výsledkem dostavby, která byla dokončena před rokem 1578, zasáhla i do již hotové stavby a dokonce zlikvidovala část zmíněné terakotové výzdoby, bylo nové jižní křídlo paláce se sloupovou lodžii v patře, uzavírající malé nádvoří, a přístavba samostatného objektu v jihovýchodním nároží a dalšího krátkého křídla s kaplí při severozápadním rohu nádvoří. Stavbu kaple lze přesně datovat díky záznamu o vysvěcení, jež provedl opět arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice 20. srpna 1577, a to ke cti Panny Marie a svaté Alžběty vdovy. Kaple byla v komplexu paláce zdůrazněna odlišně provedenou výzdobou, která byla provedena tzv. chiaroscurovou malbou v šedomodrém tónu, přízemí bylo pokryto iluzivními bosovanými kvádry, na pilířích mezi okny byly v plochách rámovaných pásovým ornamentem namalovány postavy světců, snad zemských

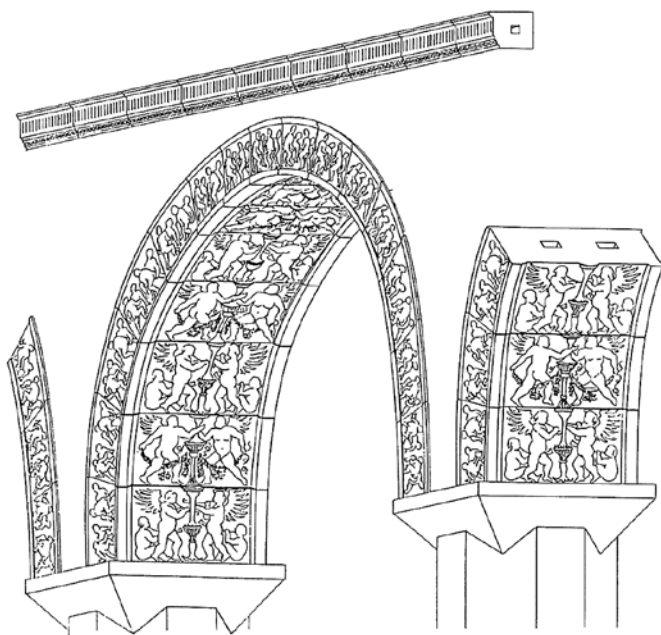
patronů; jeden z fragmentů ztvárňuje nepochybně sv. Václava. Malované průčelí kaple bylo v prostředí paláce a Pražského hradu nezvyklé, připomínalo spíše průčelí zámků nebo městských domů, obvyklá v oblasti jižních Čech, včetně panství pánů z Rožmberka, jejichž palác, jak již bylo zmíněno, se nalézal hned v sousedství. Nejrozsáhlejší sgrafitová výzdoba se nacházela kolem velkého nádvoří a zahrnovala alegorické, mytologické a biblické postavy a výjevy, doplněné nápisy – například vyobrazení Víry nebo Paridova soudu. Také interiéry paláce byly vyzdobeny nástěnnými malbami, z nichž mohly být při novodobém archeologickém a stavebně historickém průzkumu odhaleny prvky iluzivní sloupové architektury, římsy či různé rostlinné a ornamentální motivy. O luxusním vybavení svědčí například nález fragmentů fajánsového talíře s erby pernštejnských manželů nebo zbytků kachlových zeleně glazovaných kamen.¹⁰⁵ Výsledný palác sice nemohl soupeřit velikostí ani vybavením se sousedním palácem Rožmberským, ale představoval významnou stavbu a byl důstojnou a reprezentativní residencí, která odpovídala prestiži rodu.

Zvláště v souvislosti s tím, kde děti Vratislava z Pernštejna prožívaly své dětství a jak často se vídaly se svým otcem, se nabízí otázka, nakolik se mohl nebo musel vzhledem ke svým úředním povinnostem zdržovat ve svém pražském paláci a nakolik mohl být přítomen u své rodiny. Přestože není k dispozici detailní itinerář, je zřejmé, že navzdory charakteru kancléřské funkce jako stavovského úřadu pobýval již Pernštejnův předchůdce Jáchym z Hradce, který byl kancléřem v letech 1554–1565, především u dvora ve Vídni, aby tak mohl mimo jiné zabránit poklesu své pravomoci a zastavit naopak růst vlivu českého a německého, respektive slezského místokancléře, kteří stáli v čele vídeňské pobočky (expozitury). Na ni se také v důsledku proměny úřadování a rozvoje nových typů dokumentů přesunulo těžiště činnosti, přestože nejzávažnější písemnosti byly zřejmě vyhotovovány na králův příkaz v Praze a zasílány panovníkovi pouze k podpisu.¹⁰⁶ Vzhledem k narůstající byrokratizaci úřední činnosti,

¹⁰⁵ O paláci M. VILÍMKOVÁ, *Dějiny Lobkovického paláce na Pražském hradě; Dějiny českého výtvarného umění II/1,2*, s. 21–22; E. POCHÉ – P. PREISS, *Pražské paláce*, s. 24; P. VLČEK, *Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany*, s. 203–208; P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, s. 250, a zejména P. CHOTĚBOR, *Pernštejnský palác na Pražském hradě*; P. CHOTĚBOR – T. DURDÍK, *Lobkovický palác – renesance a manýrismus*; stručně E. ŠAMÁNKOVÁ, *Architektura české renesance*, s. 21 a 22; dále K. HERAIN, *Pernštejnský palác v Praze*.

¹⁰⁶ J. ŠEBÁNEK – Z. FIALA – Z. HLEDÍKOVÁ, *Česká diplomatika do roku 1848*, s. 207–209.

Pernštejský
palác na Pražském
hradě – ozdobné
terakotové prvky
(rekonstrukce
P. Chotěbora)

kteřá ovlivňovala styl práce vysokých úředníků obecně a kladla nároky na jejich pracovní vytížení, a zvláště vzhledem k charakteru a genezi úřadu nejvyššího kancléře a jeho trvajícimu užšímu sepětí s osobou panovníka a s bezprostředním výkonem královské vládní moci je zřejmé, že tento úředník měl být panovníkovi nablízku a sdílet s ním jeho rezidenci i pohyb. V důsledku toho byl nejvyšší kancléř v průběhu 16. století, jak upozornil Václav Ledvinka, zřejmě nejmobilnějším a nejvíce cestujícím zemským úředníkem. Frekvence jeho cest přitom závisela na konkrétní politické konstelaci a vztahu mezi stylem panovníkovy vlády a mocenskou pozicí stavovské zemské reprezentace v Praze, ale i na osobnosti a prestiži nejvyššího kancléře a jeho poměru k oběma uvedeným složkám státní moci. Vratislavův předchůdce Jáchym z Hradce tak, jak už bylo uvedeno, strávil většinu doby ve Vídni, kterou opouštěl pouze při různých cestách, absolvovaných s Ferdinandem I., v delegacích na říšské sněmy zpravidla do Řezna, Frankfurtu nad Mohanem, Norimberku nebo Augšpurku, případně v diplomatických poselstvech. Do Čech přijížděl pán z Hradce pouze na jednání zemských sněmů či soudů do Prahy a domů na rodové sídlo v Jindřichově Hradci ke své rodině se dostával nejspíše jen na svátky nebo

při náhodných příležitostech. Dostatečně zřetelně se to odráží v dopisech jeho manželky Anny Hradecké z Rožmberka, která tak byla odsouzena k dlouhodobému osamění. Často citovány jsou v této souvislosti zejména její dopisy z roku 1556, kdy na jeho začátku svému tehdy devěťadvacetiletému o čtyři roky staršímu muži vyčítala, že i když slíbil přijet domů na Vánoce, odjel namísto toho s králem do Prešpurku. Nepotěšil ji ani únorový dopis, v němž Jáchym vysvětloval, že nemůže přijet domů ze zdravotních i úředních důvodů – tím spíše, že byla právě v jiném stavu a po manželovi se jí stýskalo. V květnu, když se od něho dozvěděla, že by se s ním mohla setkat v Praze při příležitosti zasedání svatodušního zemského soudu, na které se Jáchym chystal, se kromě výtek, že o sobě manžel nedal přes měsíc vědět, neubránila i značné skepsi a rozladění: „... ale já tomu velmi nevěřím, aby Vaši Milost ten bídný král odpustil, že pak věděti neračte, domů-li čili zase zpátkem jeti račte. Vpravdě, že by byl veliký čas, abyšte ráčili někdy taky do své chalupy [!] nahlídnouti a doma pobýti. To by bylo Vaší Milosti zdrávo a měšci ještě více. Neb co tam utratiti račte, mohla by se tím dobrá škulina nahraditi, než tím způsobem, jak neničky jest...“ Jestliže Anna Hradecká nazvala Ferdinanda I. „bídým králem“, její švagrová, Jáchymova neprovdaná sestra Mandelína (Magdalena) pro něj měla mnohem nelichotivější označení „šklebna“ a politovala bratra, že mu „více slouží než přirozený snýsti může“.¹⁰⁷ Cestování a návrat domů na Vánoce o devět let později v prosinci 1565 se ostatně stalo Jáchymovi z Hradce osudným a potvrdilo nebezpečí, jaké s sebou tento způsob života nesl.

U pernštejnského páru sice bohužel nemáme podobně výjimečnou příležitost nahlédnout prostřednictvím bohatě dochované korespondence do rodinného života a vzájemných vztahů obou manželů, ale již z uvedeného příkladu osudu Jáchyma z Hradce je zřejmé, že ke změně nedošlo ani za Maxmiliána II., Vratislav z Pernštejna tak nejspíše zajížděl do Prahy také především na zasedání zemského sněmu a soudu. Od delšího setrávání v pražském paláci jej kromě pobytu ve Vídni odváděly i jiné úkoly, zejména různé domácí či zahraniční cesty v diplomatických službách

¹⁰⁷ Všechny citáty V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, s. 163 (a další dopisy); F. DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, č. 87 (s. 90–92), tam i další (s. 88–102). K cestování pánů z Hradce v úřadu nejvyšších kancléřů V. LEDVINKA, *Úřední cesty a pobyty českých nejvyšších kancléřů*. Bez ohledu na něj, ale s odkazem na další práce, se domnívá i P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 396 a 833 (oproti V. Bůžkovi a J. Hrdličkovi), že se Jáchym z Hradce jako nejvyšší kancléř zdržoval u dvora.

Habsburků. Pernštejn se ale vedle toho uchyloval také na své venkovské sídlo ve vzdálenější Litomyšli, dokončované ovšem postupně. Ani zde frekvenci pobytů neznáme. Pernštejnova rodina ale mohla pobývat ať už v Praze nebo v Litomyšli bez ohledu na Vratislava, podobně jako tomu bylo v rodině Jáchyma z Hradce; podle neověřené zprávy se právě na litomyšlském zámku zdržovala manželka a děti nejvyššího kancléře od roku 1573, tedy v době, kdy byl spolu s Vilémem z Rožmberka pověřen diplomatickou misí v Polsku, o tamním pobytu i v pozdější době svědčí také další zmínky.¹⁰⁸ Podle jiných zpráv ale setrval Vratislav z Pernštejna i s manželkou a tedy i dětmi u císařského dvora až do dubna 1575,¹⁰⁹ i když to by krátkodobé návštěvy venkovské rezidence nevylučovalo. Pražský Pernštejnský palác se však stal i do budoucna nejen útočištěm rodinných příslušníků, ale také významným a důležitým společenským i politickým centrem českých katolíků, kteří se hlásili k tzv. španělské straně. Výraznou zásluhu na tom, jaké proměny v tomto smyslu dům dosáhl, měla i Marie Maxmiliána Manrique de Lara, pod jejímž vlivem proslul jako „španělský salón“.

Majetek Vratislava z Pernštejna tvořily kromě již uvedených českých panství Litomyšle, Lanškrouna a Lanšperka a moravských Prostějova, Tovačova, Přerova, Pernštejna a Plumlova ještě další menší statky na Moravě: Bystřice nad Pernštejnem, Jimramov, Mitrov, Nové Město na Moravě, Kojetín, Tlumačov a Kralice. Hospodářskou základnu rodu však představovala zejména panství Plumlov a Tovačov.¹¹⁰ Celkovým majetkem se nejvyšší kancléř řadil mezi největší pozemkové vlastníky. Doba, v níž

¹⁰⁸ Minimálně po dobu různých úředních jednání ale musel být Vratislav z Pernštejna přítomen také v Praze – viz i V. BŮŽEK, *Vratislav z Pernštejna mezi Prahou, Litomyšlí a Vídní*. K pobytům v Litomyšli P. MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa*, který na s. 29 (bez odkazu) uvádí, že Marie Manrique „nejčastěji spolu se svým mužem Vratislavem z Pernštejna a dětmi pobývala v perňštejnské rezidenci v Litomyšli“; rok 1573 uvádí i G. KADLEC – J. KOTYK, *Pernštejnové*, s. 197, a poprvé B. M. PAAR, *Rod erbu zubří hlava*, nestr. K tomu např. i latinský dopis Jana z Pernštejna (arcibiskupovi – „Antonio S. S. Apo. Legato“) týkající se následujícího jubilejního roku, datovaný na Litomyšli („Litomislie“) 1. června 1574 – viz NA, fond Archiv pražského arcibiskupství I – Recepta, sign. C 70, kart. č. 706. V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, s. 124, uvádí, že „právě na Litomyšli mu (tj. Vratislavovi z Pernštejna) adresoval své dopisy již v polovině šedesátých let jeho předchůdce v úřadě Jáchym z Hradce“ (v té době ovšem ještě Litomyšl Vratislavovi z Pernštejna nepatřila).

¹⁰⁹ P. MAREK, *Španělský královský dvůr očima české šlechtičny*, s. 9 (pozn. 7).

¹¹⁰ M. VAŘEKA, *Jan z Pernštejna 1561–1597*, s. 196. Detailní přehled všech perňštejnských držav P. VOREL, *Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15.–17. století*.

Socha Vratislava z Pernštejna
v Novém Městě na Moravě

byl Vratislav z Pernštejna jejich vrchností, byla pro většinu z nich obdobím klidu a rozkvětu. Z Vratislavovy doby pochází například městský řád čistoty pro Litomyšl, jímž Pernštejn zasáhl do městské správy a který představuje zajímavý doklad o vzhledu města v tehdejší době (kde bylo „*velký bláto a lidi se nečistotně v městě i na ulici*“ chovali) i o péči o veřejnou hygienu: měšťanům bylo zakázáno skladovat hnůj a nečistoty na náměstí i v ulicích, vše muselo být vyváženo na předměstí, potah k odvozu byla povinna zajistit městská rada a mrva měla být rozvážena na pole. Stavební materiál či topné dřevo smělo být přiváženo až před použitím a masné krámy bylo zakázáno stavět uprostřed náměstí, naopak bylo přikázáno čistit odpadní rýhy a uklízet a zametat před domy. Provinilci byli trestáni pokutou, která byla vynakládána na dobročinné účely, za nedodržování těchto ustanovení ale hrozilo i vězení.¹¹¹ I pod vlivem vrchnosti začaly v Litomyšli vznikat nové

výstavní domy a samo město začalo vzkvétat a měnit svůj původní středověký ráz na renesanční. V moravském Prostějově se rozvíjela řemesla a městské podnikání, v Prostějově a Přerově fungoval také městský pivovar a poddanská výroba piva probíhala i jinde. Novému Městu na Moravě, které již dříve získalo výhody ze své půjčky, Vratislav v roce 1580 zvláštní listinou potvrdil a rozmnožil dosavadní výsady a přenechal mu k užívání les. Podobně se odvděčil za splátku dluhu městečku Bystřice nad Pernštejnem, když mu vymohl u císaře 11. dubna 1580 povýšení na město a udělení městského znaku. Již předtím, v roce 1563 se obdobným způsobem zasloužil o povýšení Němčic nad Hanou na městečko a taktéž

¹¹¹ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, s. 109–110. Platnost tohoto řádu později připomínala i María Manrique a Polyxena.

o udělení znaku. Vesnicím – například Troubkám (1570) a Čehovicím (1577) na prostějovském panství – sám udělil pečeť s právem pečetit a se znakem, omezeným na použití pouze pro tyto účely.¹¹² Mnohdy tak ale kompenzoval své jednání vůči nim, protože dost často vybíral peníze ze sirotčích pokladnic (například na stavbu litomyšlského zámku) a už je zpravidla nevracel, místo nich nechal vkládat do truhlic jen dlužní úpisy. Do hospodářských záležitostí svých panství však Vratislav z Pernštejna jako majitel příliš nezasahoval, v čemž se nelišil od většiny svých vrstevníků včetně panovníků. Tyto starosti přenechával svým úředníkům, případně manželce. Jak napovídají i některé doplňky do již zmíněné instrukce z roku 1555, alespoň o běžných výdajích domácího rozpočtu rozhodovala právě paní z Pernštejna a Vratislav, který přiznával, že nemůže „*pro své práce k těm kterým outtratám [...] dohlídati*“, nařizoval svým služebníkům, aby se k ní „*utíkali i se dotazovali na vůli její a ne jináč se spravovali*“.¹¹³ Nejvyšší kancléř vedl se svými úředníky poměrně bohatou korespondenci, ale v podstatě se pouze nechával informovat o aktuálním dění a o situaci na jednotlivých panstvích (aniž by se zabýval otázkou, nakolik jsou zprávy jeho úředníků pravdivé, ale nešetřil odměnami pro ně), případně vznášel požadavky na zaslání peněz, koní, plodin, zvěře (ale i chrtů), vína apod. Jeho zájem tak byl spíše povrchní a ryze utilitární. Také informace, kterých se mu dostávalo, měly povšechný a obecný ráz. Konkrétní hospodářské problémy mu byly nejspíš vzdálené a vzhledem ke své politické kariéře na ně ani neměl čas, spokojoval se s pravidelným přísunem důchodů, které mohl použít na splácení svých úvěrů a úroků. O nových způsobech hospodaření ve vlastní vrchnostenské režii, které se v tu dobu postupně rozvíjely na některých panstvích jiných šlechticů, zvláště Smiřických, ale také Rožmberků, pánů z Hradce nebo Trčků, a směřovaly zejména k větší produkci obilí, neměl pravděpodobně ani tušení. Hospodaření na jeho majetku si uchovávalo tradiční ráz a jeho příjmy plynuly převážně z peněžních platů poddaných, spíše výjimečně a doplňkově i z výnosu pivovarů nebo rybníků, případně mlýnů či pil. Příliš využívány nebyly ani roboty, tím spíše k panským dvorům, a ty, které byly předepsány například k rybníkům, byly podobně jako již v dřívější době odváděny převedené na peněžní plat. Dokonce i tak výnosné odvětví jako pivovarnictví nebylo například v Litomyšli patřičně využito, protože vaření piva zde bylo od roku 1557 v rukou měšťanů a Vratislav

¹¹² I. ŠTARHA, *Pernštejnský erb v místní heraldice*.

¹¹³ P. VOREL, *Hofmistrovská instrukce Vratislava z Pernštejna z roku 1555*.

z Pernštejna s tímto opatřením v roce 1570 souhlasil, pouze upřesnil, že jedna rodina může právo vařit pivo uplatnit jen na jeden výsadní dům, i kdybych jich vlastnila více; i tak to ale znamenalo velké množství. Jedinou výjimkou oproti tradičním způsobům hospodaření tak bylo snad jen vykupování plátna od poddaných i odjinud, které představovalo jakýsi předstupeň rozptýlené manufaktury, bylo však doloženo nejprve za Pernštejnových předchůdců Kostků z Postupic a poté až na počátku 17. století. Přestože litomyšlské panství patřilo mezi největší v Čechách, výnos z něho byl mnohem menší než z majetku jiných vrchností – extrémní příklad představovala rožmberská „obilní továrna“ v Libějovicích u Hluboké, která byla asi dvacetkrát výnosnější. Pernštejnská panství měla charakter režijně-rentového velkostatku, výraznější rozvoj režijního hospodaření například právě na litomyšlském panství lze pozorovat až po nástupu Vratislava vnuka Vratislava Eusebia v roce 1627, kdy už se ale blížil zánik rodu.¹¹⁴

I když se nevěnoval hospodářským záležitostem, vystupoval Vratislav z Pernštejna jako vrchnost vůči svým poddaným. Jeho vztah k nim měl patriarchální charakter, třebaže s přesně určenými hranicemi, kam až mohou obě strany zajít. Jak uvádí s četnými odkazy na jeho korespondenci litomyšlský archivář a historik Milan Skřivánek, Vratislav se nechtěl obohacovat na úkor poddaných a trval na tom, aby se odvádění poddanských povinností obešlo „*bez outisků a stížností lidí*“. Nepodporoval odnímání poddanské půdy, ale záleželo mu na tom, aby poddanské usedlosti byly obsazené a řádně spravované, svých poddaných se dovedl zastat i vůči cizí vrchnosti a pokud došlo k prodeji panství, přál si, aby nový majitel jeho bývalé poddané neutiskoval. Teprve po značném váhání v roce 1580 souhlasil, aby byla na litomyšlském panství za roční plat 20 kop českých grošů zrušena odúmrť. Určité pochopení, či spíše křesťanský přístup k jinověrcům, projevoval vůči Židům – alespoň při jejich obvinění z přípravy rituální vraždy v Litomyšli v roce 1573 napomenul členy městské rady ohledně zacházení s uvězněnými Židy (že „*drobet jinší discreci zachovati měla*“), přikázal, aby nebyli podrobeni útrpnému právu,

¹¹⁴ J. KŘIVKA, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů*; J. ČECHURA, *Systém hospodaření Pernštejnů v předbělohorských Čechách*, se zmiňuje o „mýtu české historiografie“, pokud jde o připisování vynikajících zásluh Pernštejnům v hospodářské oblasti. K malému množství robot a jejich peněžní formě, ale i k pivovarům a rybníkům či zasílání informací a různých produktů M. VAŘEKA, *Jan z Pernštejna 1561–1597*, s. 44, 47, 54–56, 57–66, 73, 78–79, 82–83, 87–88 a 100; dále M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, s. 88, 103 a 117.

ale naopak aby někteří z nich byli propuštěni a byly jim navraceny jejich věci a aby byla umožněna návštěva maršálkovi Českého království.¹¹⁵ Současně ale pán z Pernštejna vyžadoval, aby poddaní respektovali a plnili své povinnosti. Dovedl také šetřit na své čeledi a proti mýcení panských lesů poddanými byl ochoten nechat použít i zbraně. V případě potřeby se na svých panstvích, na která občas zavítal, snažil prokázat své pravomoci a pokoušel se různě řešit různé problémy, byť i svérázným způsobem, který mohl vzbuzovat nelibost či posměch: když chtěl zabránit psům z vesnic na litomyšlském panství v honění zvěře a páchání škody v panských lesích, přikázal poddaným, aby svým psům, „*aby se za zajíce a jinší zvěř sháněti nemohli*“, uťali jednu nohu. Podobně směřoval na litomyšlském a lanškrounském panství k zamezení pytláčení i zákaz, aby sedláci a měšťané nestříleli z dlouhých ručnic, které byly navíc sedláckům zcela zabaveny; měšťané mohli provozovat tuto zálibu na vyhrazených místech, ale ani oni nesměli chodit s ručnicemi v doprovodu panských myslivců do lesů.¹¹⁶ Sám Vratislav lov miloval a ve své korespondenci projevoval zájem o to, jaký je stav zvěře v lesích a na polích nebo jak se daří chovu koní či ryb v rybnících; na litomyšlském panství byl vysazen i zvláštní druh bažantů.¹¹⁷

Vratislavovi z Pernštejna jsou přisuzovány tvrdé protireformační a rekatolizační zásahy na jeho panstvích. Zpočátku byl sice ochráncem českých bratří, a přestože se považoval za uvědomělého katolíka, ještě v roce 1566 se zastával moravských novokřtěnců a nechtěl proti nim vystupovat, ale postupně zejména na svých statcích v Čechách, kde byly poměry přísnější, začal skutečně prosazovat opatření proti Jednotě bratrské i jiným nekatolíkům. Už v roce 1564 tak nechtěl strpět na lanškrounském panství „*učení cvingliánské*“ a jiné a zakázal, aby si tam čeští bratři zřídili školu, především proto, že „*skrže takové jejich scházení od vrchností znamenité těžkosti přicházejí*“. Opatření proti nekatolíkům nabývala na přísnosti zvláště ke konci jeho života, kdy začal násilně nutit své poddané k přestupu ke katolictví. Již v roce 1574 navrhol Vilémovi z Rožmberka, aby katolíci vytvořili vlastní stranu právě s nejvyšším purkrabím v čele, což ale Rožmberk odmítl. Při jednání o České konfesi v roce 1575 se Vratislav již otevřeně postavil proti Jednotě a vyhrožoval,

¹¹⁵ M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, s. 120–121.

¹¹⁶ M. SKŘIVÁNEK, *Poslední Pernštejní – portrét vrchnosti*, s. 236–237.

¹¹⁷ Tamtéž; TÝŽ, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, s. 116 a 117. Tam i uváděné citáty.

že překazí chystané bratrské setkání v Mladé Boleslavi. V březnu 1575 na hostině v Rožmberském paláci dokonce údajně prohlásil, že čeští bratři by měli být jako škůdci království a buřiči „*všickni ven z země vyhnáni, sic jináč pokoje v zemi stálého nemůže býti*“. Nechal proto uzavřít bratrské sbory v Litomyšli i v Lanškrouně, zapověděl tajná a bratrská shromáždění a odejít museli i čeští bratři z Ústí nad Orlicí, České Třebové a Chocně. Z pragmatických důvodů však musel strpět příznivce Jednoty mezi svými úředníky, i když je vybízel ke změně stanoviska a neustával ve vydávání příkazů a zákazů. V jednom z těchto nařízení se v roce 1579 vyjádřil, že nechce nikoho nutit k víře, ale nechce trpět „*takových pikhartských schůzek denních a nočních buďto v městě neb na předměstí*“, hlavně na svých českých statcích. Podle Milana Skřivánka však Vratislavova protireformační opatření nevyplývala ani tak z jeho vnitřního přesvědčení, jako spíše z politických důvodů, protože se jakožto nejvyšší kancléř podepisoval pod panovníkovy mandáty, které byly namířeny právě proti Jednotě bratrské, a sám se omlouval tím, že nemůže jednat v rozporu s nimi.¹¹⁸ Roli však mohl sehrát také ohled na neblahý osud kancléřovy tchyně. Kromě toho nabývala na významu a důsledky přinášela také vzájemnou korespondencí doložená spolupráce s olomouckým biskupem Stanislavem Pavlovským, s nímž pojily kancléře důvěrné kontakty. Biskup Pavlovský přitom prostřednictvím nejvyššího kancléře prováděl své rekatolizační záměry a vystupoval proti nejen řeholnímu, ale především světskému kněžství v královských městech a na šlechtických panstvích, zasahoval dokonce s Pernštejnovým souhlasem do přípravy panovníckých mandátů a navrhoval jejich pojetí i formulace. Úspěšně se tak snažil dosáhnout zákazu přijímání „bludných“ kněží ze zahraničí, prosazení vizitací duchovenstva, biskupské cenzury a zákazu zahraniční evangelické literatury. Nakonec přistoupil i k zahájení rekatolizace na moravských statcích Vratislava z Pernštejna. Na podzim 1580 tak bylo po uprázdnění místa faráře v Kralicích na Hané oznámeno biskupovo ujednání s Pernštejnem, aby „*fary, kteréž pán [...] v tomto markrabství na gruntech svých jmá a jich collatorem jest, když by která prázdná byla, faráři pořádnými a katolickými opatrovali a na ně dosazovali*“. Kraličtí se přijetí dosazeného kněze bránili a v lednu 1581 jej odmítli, přičemž je podpořil i hejtman tovačovského panství, i když měl poddané donutit k poslušnosti. Vratislav z Pernštejna proto na biskupovo naléhání vydal 25. dubna 1582 patent, na základě

¹¹⁸ F. LAŠEK, *Litomyšl v dějinách a výtvarném umění*, s. 54; M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, s. 117–118.

něhož mohl biskup odvolávat „nepořádné kněze“ bez jakéhokoli vměšování vrchnostenských hejtmanů a dosazovat kněze katolické. Evangelíci na pernštejnských statcích v Prostějově, Přerově a Kostelci na Hané se ale nechtěli vzdát svých kazatelů a odvolávali se na dřívější privilegia. Mělo následovat další jednání s kancléřem, to však přerušila jeho smrt.¹¹⁹

Stanoviska a opatření Vratislava z Pernštejna pro něho přitom měla neblahé důsledky, protože mu pak příznivci Jednoty odmítali poskytnout úvěr. Panovníkova podpora byla ovšem důležitější, a tak převážil oportunistický přístup. Původní opatření, namířená proti kališnickým duchovním, nerespektujícím základní požadavky na kněžské povolání, však byla postupně uplatňována i vůči mravně zachovalým duchovním a věřícím nekatolického vyznání, kteří měli být pronásledováni, i když tento postup znemožňovali i sami pernštejnští úředníci. Nakonec nebyli tolerováni ani kněží utrakvističtí – když v roce 1581 žádali obyvatelé Litomyšle, aby si mohli namísto odcházejícího děkana dosadit kněze podléhajícího pražské utrakvistické konzistoři, nebylo jim to dovoleno, zakázáno bylo i přijímat do městské školy učitele z pražského učení, tedy opět z univerzity ovládané utrakvisty. Generální instrukce pro pernštejnská panství vydaná v roce 1582 pak již pod hrozbou pokuty nedovolovala přijímat a trpět kněze, kteří by nepodléhali pražskému arcibiskupovi.¹²⁰

Vratislav z Pernštejna byl označován také jako „*fautor et defensor jesuitarum*“, tedy příznivce a ochránce jezuitů. Podporoval i jejich kolej v Olomouci, poskytl jí roční důchod ve výši 400 zlatých, věnoval jí tovačovskou knihovnu a dal do ní na vychování oba své syny. Zaujalo ho i kulturní působení jezuitů – v roce 1573 ho nadchli olomoučtí chovanci divadelním představením o Herkulovi, do Litomyšle zval na církevní slavnosti zpěváky z pražských jezuitských škol. Znal se ostatně s různými umělci, například s básníkem, ale i astronomem a přírodovědcem Matoušem Philomatem Dačickým, který byl nositelem titulu „poeta laureatus“. Nejvyšší kancléř také zřídil nadaci, která měla připomínat olomoucké biskupství a v rámci níž měl každou sobotu kantor se svými žáky zpívat v zámecké kapli tzv. komplet. Chystal se dokonce na založení nové jezuitské koleje v Litomyšli, měla stát na původních bratrských pozemcích. Mnozí z jezuitů se proto na něj obraceli se žádostí o pomoc – mezi nimi například

¹¹⁹ J. PÁNEK, *Biskup a kancléř*, s. 42–44.

¹²⁰ M. SKŘIVÁNEK, *Poslední Pernštejní – portrét vrchnosti*, s. 237–238; více TÝŽ, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, s. 114–120; též J. JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, s. 91; F. HREJSA, *Dějiny křesťanství v Československu*. V., s. 270; J. PÁNEK, *Biskup a kancléř*.

zpovědník císařovny Marie Španělské Lorenzo Maggio nebo rektor jezuitské koleje Henricus Blissemius. V roce 1579 působila na Litomyšlsku jezuitská misie, kterou vedli Václav Šturm (1533–1601) a Baltazar Hostounský (1534–1600), čeští jezuité vyslaní Ferdinandem I. do Říma ještě k Ignáci z Loyoly. Zatímco Hostounský údajně zavíral tvrdošíjně sedláky do prasečích chlívků, Šturm v roce 1582 vydal v bývalé tiskárně Jednoty bratrské svůj polemický spis *Srounání víry a učení bratří*. O pět let později zde Bartoloměj Flaxius z Unčova publikoval své *Katolické glosy*.¹²¹

Pro úspěšné působení Vratislava z Pernštejna byly nezbytné kontakty, které udržoval v rámci obvyklých okruhů „pánů a přátel“ s příslušníky mnoha šlechtických i rytířských rodů usedlých v Čechách a na Moravě a částečně i ve Slezsku nebo Rakousích. Oboustranně prospěšné byly především styky se zástupci nižší složky šlechtického stavu, rytíři. Většina z nich se odehrávala na úrovni vztahů patrona a klientů, zejména s příslušníky rodů sídlících v blízkosti Litomyšle či moravských statků, případně v okolí Prahy. Nemalé množství nižších šlechticů bylo v Pernštejnových úřednických či dvorských službách, a jednalo se tedy o jeho zaměstnance, kteří přinášeli informace o politické i náboženské situaci na jeho panstvích a současně plnili řadu smluvně nepotvrzených povinností klientského rázu. Zvláště významné byly pro Pernštejna kontakty s osobami širokého politického i náboženského spektra, které zaujímaly nějaké místo v úřadech ať už zemských, nebo dvorských, či v nejrůznějších orgánech lokální moci. Právě díky některým nejvyšším i menším zemským úředníkům a úředníkům dvorským, výkonným úředníkům České dvorské kanceláře, české komory nebo nejvyššího purkrabství, královským prokurátorům či podkomořím získával nejvyšší kancléř zprávy o dění v pražských úřadech stavovského i panovnického rázu v době své nepřítomnosti, o jednání zemského soudu a případně i sněmu, o pobytu nejvyšších zemských úředníků v Praze a jejich příjezdech či odjezdech, veřejných aktivitách i zahraničních cestách. S obsahem příslušných listů se Vratislav z Pernštejna seznamoval mnohem dříve než s oficiálními relacemi a usneseními, která dostával úřední cestou. Často zcela záměrně pověřoval blízké rytířské úředníky z nejvyšších i menších zemských úřadů, aby se v jeho zastoupení zúčastnili zvláště riskantních soudních nebo nepříjemných majetkových jednání s příslušníky stavovské obce v Praze nebo i v dalších českých městech. Výkonní

¹²¹ F. LAŠEK, *Litomyšl v dějinách a výtvarném umění*, s. 54; M. SKŘIVÁNEK, *Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání*, s. 117–118.

úředníci za nejvyššího kancléře vyřizovali byrokratickou agendu podle jeho instrukcí a zasílali mu písemnosti k podpisu. Cenné po Pernštejna byly jistě i osobní postřehy o názorech určitých sociálních vrstev, zprávy krajských hejtmanů o dění v jednotlivých krajích, aktuální informace o tom, čím se právě zabývají další členové zemské vlády, nebo jednoduché a emotivní politické komentáře a zprávy o zákulisním dění v Praze, Brně, Olomouci i Vídni. O poměrech na Moravě, průběhu moravských zemských sněmů a nejvyšších moravských zemských úřadech se nejvyšší kancléř dozvídal především díky Zachariášovi z Hradce, který zastával funkci moravského zemského hejtmána, a díky olomouckému biskupovi Stanislavu Pavlovskému, jenž označoval nejvyššího kancléře za „*zvlášť laskavého pána, přítele a patrona*“. Zatímco na Moravě poskytovali Pernštejnovi informace zejména katolicky orientovaní šlechtici, informace z Čech přicházely od různých osob bez ohledu na náboženskou příslušnost; s některými se nejvyšší kancléř znal již z doby italské výpravy. Významná role příslušela i poslům a šlechticům, kteří se vydali s nějakým služebním posláním ke dvoru do Vídně. Kontakty s Pernštejnem, naplňující podstatu vztahů mezi patronem a klientem, byly přínosné i pro příslušné „zpravodaje“, kteří pak mohli využívat kancléřova vlivu k prosazení vlastních zájmů a požadovat poskytnutí různých protislužeb ať pro sebe, nebo pro členy své rodiny a své blízké přátele. Projevovalo se to například u již zmíněného olomouckého biskupa, kde se vztah klienta a patrona postupně měnil ve vztah dvou spojenců, kteří sledovali podobné záměry a současně na sobě byli navzájem závislí. Vratislav z Pernštejna byl navíc pro biskupa významný nejen jako prostředník u panovníka, ale také jako nositel patronátního práva a pomocník v prosazování jeho záměrů, především již zmíněné reformy duchovenstva. Pro řadu „klientů“ však byla důležitá již jen pomoc při získávání orientace v složitém dvorském prostředí a dvorském ceremoniálu, vedle protekce a ochrany či přimluvy v různých úředních záležitostech se pak nejčastěji jednalo o zajištění výchovy a univerzitního vzdělání synů, jejich úřední či církevní kariéry, případně vstupu do vojska a zabezpečení vojenské dráhy nebo pobytu u dvora či v residencích říšských knížat, pro dcery bylo žádoucí uplatnění ve fraucimoru. Výsledkem bylo zvýšení počtu mladých šlechtických dvořanů z českých zemí mezi služebníky v hofštátu i osobní komoře Maxmiliána II. na vídeňském dvoře již v druhé polovině šedesátých let. Nejvyšší kancléř jako ochránce a mocný patron mladých šlechticů od nich mohl požadovat informace nejen z dvorského vídeňského prostředí, ale i ze zahraničí, kam mnozí z nich doprovázeli panovníka. V konkurenčním

Vratislav z Pernštejna
v pozdním věku s Řádem
Zlatého rouna

prostředí panovnického dvora se tak mohly kolem politicky významné osobnosti utvářet neformální zájmové skupiny klientů. Uvádí se, že Vratislav z Pernštejna a později jeho syn udržovali takové vazby asi se 190 rytířskými i panskými rodinami.¹²²

¹²² V. BŮŽEK, *Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století*; TÝŽ, *Vratislav z Pernštejna mezi Prahou, Litomyšlí a Vídní*; TÝŽ, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, zejm. s. 261; TÝŽ, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, s. 128–129 (pozn. 439); též J. PÁNEK, *Biskup a kancléř*; V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 198. Příkladem osobnosti, která vděčila Vratislavovi z Pernštejna za protekci, je Jan Platejs z Platenštejna (viz P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 669, dále V. LÍVA, *Jan Arnošt Platejs z Platenštejna*), nebo pozdější místokancléř Kryštof Želinský ze Sebusína (V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 126–127).

Kromě výkonu funkce nejvyššího kancléře byl Vratislav z Pernštejna pověřován také jinými úkoly, především diplomatického rázu, které souvisely i s jeho kontakty u madridského dvora. V roce 1568 měl například na žádost španělského krále Filipa II. zastupovat tohoto panovníka na svatbě bavorského vévody Viléma V. v Mnichově. Měl být vyslán také do Madridu se soustrastným projevem císaře k úmrtí králova syna dona Carlose, ale namísto něho nakonec odcestoval císařův bratr. Nejvýznamnější akcí tohoto druhu byla ovšem účast v poselství, které bylo v roce 1572 vysláno do Polska, aby se pokusilo vyjednat zvolení Maxmiliánova syna arciknížete Arnošta (1553–1595) na polský trůn, uvolněný smrtí posledního Jagellonce Zikmunda II. Augusta (1520–1572). Habsburkům se tak nabízel možnost získat vládu v jedné z největších zemí tehdejší Evropy, jejíž vliv sahal daleko na východ. V čele tohoto poselstva stanul spolu s Vratislavem z Pernštejna první mezi zemskými úředníky, nejvyšší purkrabí Vilém z Rožmberka, který pak natolik oslnil polské šlechtice svým zjevem, vystupováním, zdůrazňováním bratrství i jazykové a kulturní blízkosti obou národů a pověstí nábožensky snášenlivého a bohatého člověka, že byl dokonce při dalším vyjednávání v Polsku o dva roky později částí polského panstva sám – vedle samotného císaře Maxmiliána II. – navržen na polského krále. Pro polské magnáty bylo přitom zajímavé i jeho vdovství, které vzbuzovalo naděje na sňatek s princeznou Annou (1523–1596), dosud neprovdanou sestrou zemřelého Zikmunda. Vilém tehdy kandidaturu dokonce začal zvažovat a s nejvyšší opatrností, mj. prostřednictvím šifrovaných dopisů, projednávat, nakonec ji však odmítl. První mise, trvající od srpna 1572 do května 1573, byla ovšem neúspěšná, novým panovníkem se stal Jindřich z Valois (1551–1589), který ale již rok po své volbě, po smrti svého bratra Karla IX. v květnu 1574, dal přednost francouzskému trůnu a byl vystřídán nejprve sedmihradským knížetem Štěpánem Báthorym (1533–1586), jenž se stal manželem princezny Anny, a posléze v roce 1587 švédským králem Zikmundem III. Vasou (1566–1632). Nejvyšší purkrabí s nejvyšším kancléřem se při této příležitosti rozhodně nesešli poprvé, vedle nich byl navíc v Polsku přítomen jako člen tříčlenného poselstva českého zemského sněmu, které dodatečně přicestovalo v březnu 1573 na polský volební sněm zasedající pod ohromným stanem na břehu Visly u Varšavy, i nejvyšší hofmistr Ladislav starší Popel z Lobkovic na Vysokém Chlumci.¹²³ Lze považovat

¹²³ P. VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*; k poselství nejnověji J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové – velmoži české*

za jednu z hříček dějin, že aniž to mohl kdokoli tušit, spojovala tyto přední osobnosti kromě jejich postavení a aktuálního úkolu i Vratislavova dcera Polyxena, která se měla stát v budoucnu Rožmberkovou manželkou a poté Lobkovicovou snachou...

Sedmdesátá léta 16. století byla obdobím, kdy moc Vratislava z Pernštejna dosáhla vrcholu. Věkem patřil ke střední generaci české šlechty a těšil se nejen vysokému postavení, ale i velké osobní autoritě. Asi nejvýrazněji se angažoval a mohl znovu osvědčit svou loajalitu Maxmiliánovi II. v době jednání o tzv. Českou konfesi, která představovala výsledek složitého jednání zástupců hlavních proudů domácí reformace. Jednalo se v podstatě o náboženský politický program, koncipovaný v průběhu března až května 1575 a shrnující základní věroučné teze luteránů, novoutrakvistů i českých bratří, jakési společné vyznání víry o celkem pětadvaceti člancích, vycházející z augšpurského vyznání a doplněné církevním řádem s návrhem na obsazení pražské konzistoře. Protestantská opozice využila své početní většiny na zemském sněmu a podmínila jednání o výši daní odváděných panovníkovi, jejichž vybírání nebylo bez sněmovního schválení možné, a navíc o přijetí Maxmiliánova syna arciknížete Rudolfa za budoucího českého krále tím, že nechala přednostně zařadit do programu sněmovního jednání náboženskou otázku. Text, předložený panovníkovi ke schválení 18. května 1575, měl pochopitelně odpůrce v představitelích katolické šlechty, zastupované opět Vilémem z Rožmberka a Vratislavem z Pernštejna. Jen díky císařovu diplomatickému působení se podařilo dosáhnout toho, že předáci stavovské opozice netrvali na písemném potvrzení, ale spokojili se s Maxmiliánovým ústním slibem, proneseným při zvláštní audienci dne 9. září 1575, že panovník za sebe i svého syna a nástupce s přijetím České konfese souhlasí. Jak konstatoval Petr Vorel, i v této záležitosti si nejvyšší kancléř zachovával své oportunistické stanovisko: byl sice zastáncem katolické církve i podporovatelem jezuitů a plnil panovnická nařízení vůči nekatolíkům, ale nebyl nesmiřitelným odpůrcem svých protestantských současníků, což v tu dobu nebylo výjimkou. Příslušníky ostatních konfesí, s nimiž se

renesance, s. 164–172 a 172–181; TÝŽ, *Vilém z Rožmberka (1535–1592)*, in: J. Pánek – E. Fučíková – M. Gaží – R. Lavička – P. Pavelec – R. Šimůnek, *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, s. 70–85, zejm. 80–83; P. MAREK, *Úloha rodové paměti v životě prvních lobkovických knížat*, s. 144 a 154 (pozn. 30); dále M. SLACH, *Kandidatura Viléma z Rožmberka na polský trůn*; J. MACŮREK, *Češi a Poláci v minulosti. I.*, s. 224–227; J. JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, s. 63, 81 a 82n; B. CHUDOBA, *Španěle na Bílé hoře*, s. 105.